

asbider

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 12 / Sayı:34
ISSN: 2667-4866

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2667-4866

OCAK 2025

Cilt: 12 Sayı: 34

KURUCU FOUNDER

Prof. Dr. Mehmet Naci BOSTANCI

EDİTÖR EDITOR

Doç. Dr. Şahika GÖKMEN

ALAN EDİTÖRLERİ FIELD EDITORS

İLETİŞİM VE MEDYA COMMUNICATION AND MEDIA

Prof. Dr. Sibel Serpil AYDOS

Prof. Dr. Ayşe Elif EMRE KAYA

KAMU VE ÖZEL HUKUK PUBLIC AND PRIVATE LAW

Prof. Dr. Mehmet ÖZDAMAR

Doç. Dr. Ali İbrahim AKKUTAY

İKTİSADİ, İDARİ VE SİYASİ BİLİMLER ECONOMIC, ADMINISTRATIVE AND POLITICAL SCIENCES

Prof. Dr. Hilmi ÜNSAL

Prof. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ

İLAHİYAT DIVINITY

Prof. Dr. Abdurrahman CANDAN

Prof. Dr. Hilmi KARAAĞAÇ

TİCARET VE TURİZM COMMERCE AND TOURISM

Prof. Dr. Fügen ÖZKAYA

Prof. Dr. Ramazan Pars ŞAHBAZ

DİL, EDEBİYAT VE SOSYAL BİLİMLER LANGUAGE, LITERATURE AND SOCIAL SCIENCES

Prof. Dr. Erdal AKSOY

Doç. Dr. Mustafa BOSTANCI

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Prof. Dr. Aslı Özlem TARAKÇIOĞLU

EDİTÖR YARDIMCILARI EDITOR ASSISTANTS

Dr. Fatih ÇELİK.

Dr. Kadirhan ÖZDEMİR

Arş. Gör. Gülşah ALTUĞ

DİZGİ TYPOGRAPHIC/LAYOUT

Dr. Kadirhan ÖZDEMİR

İDARE MERKEZİ YAZIŞMA VE HABERLEŞME

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Emniyet Mahallesi, Abant Sokak No: 10/2 E Blok Kat:7 Yenimahalle/Ankara

Tel: (0312) 202 8303

asbider@hbv.edu.tr

İNDEKS BİLGİSİ

Akademi Sosyal Bilimler Dergisi (ASBİDER)

EBSCO ve SOBIAD tarafından taranmaktadır.

asbider

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

DANIŞMA KURULU INFORMATION BOARD

Prof. Dr. Ali DUYMAZ	Balıkesir Üniversitesi Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ayla Sevim EROL	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Fatma EROL	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal AKSOY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Hafez ABDO	Sheffield Hallam University
Prof. Dr. Halil Rahman ACAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit COŞKUN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Işıl ÖZYILDIRIM	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Efe EFEOĞLU	Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. İlker ALP	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Jülide YILDIRIM ÖCAL	TED Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet VURAL	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin ACAR	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Murat TOSUN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Özden YALÇIN KAYA ALKAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Pınar GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Tülen SANER	Yakın Doğu Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet BARBAK	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Hulusi AKKAŞ	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Elif YILMAZ FURTUNA	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr. Ioannis KARRAS	Ionian University
Doç. Dr. İbrahim AKKUTAY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Nevfel BOZ	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ebru AK	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emel KAYNAKCI	Akdeniz Üniversitesi

İÇİNDEKİLER CONTENTS

MAKALELER ARTICLES

Çağın BİR	1-16
CAMUS'NÜN SAÇMA DÜŞÜNCEİ VE <i>CALIGULA</i> OYUNU	
Camus's Idea of the Absurd and His play Caligula	
Mehmet Erkan SOYKAN	17-30
LATİN AMERİKA ÜLKELERİ ENDEKSİ'NDE FRAKTAL PİYASA HİPOTEZİNİN ANALİZİ	
Analysis of Fractal Market Hypothesis in Latin American Countries Index	
Ayhan AKSAKALLI	31-48
ALGORITHMIC ONTOLOGY AND DIGITAL MIND-BODY DUALISM	
Algoritmik Ontoloji ve Dijital Zihin-Beden Düalizmi	
Hilal OK ERGÜN; Zekiye AKTAŞ	49-64
TURİZM FİRMALARINDA FİNANSAL BAŞARISIZLIK RİSKİ VE BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA	
An Empirical Study on the Risk and Determinants of Financial Failure of Tourism Firms	
Nazelin ONAY; Gülcan KENDİRKIRAN	65-74
ŞİDDETE YÖNELİK TUTUM: BİBLİYOMETRİK ANALİZ	
Attitude Towards Violence: Bibliometric Analysis	
Cihan DABAN	75-89
SİYASAL FİKİRLER IŞIĞINDA ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ ETKİLEYEN DÜŞÜNÜRLER: NICCOLÒ MACHIAVELLİ ÖRNEĞİ	
Thinkers Influencing International Relations in The Light of Political Ideas: The Case of Niccolò Machiavelli	

CAMUS'NÜN SAÇMA DÜŞÜNCE Sİ VE *CALIGULA* OYUNU*Camus's Idea of the Absurd and His play *Caligula*Çağın BİR¹

ÖZ

Camus'nün felsefesinin temeli saçma düşüncesine dayanmaktadır. Saçma basitçe akıl dışılık değildir. İnsanın istemi ve ona yabancı olan dünyanın karşı karşıya gelmesidir. Camus saçma düşüncesiyle akıl ve varlık felsefeleri olarak adlandırdığı düşüncelerin eleştirisini yapmaktadır. Camus saçma karşısında felsefi intihar olarak gördüğü bu felsefelerin yerine başkaldırıcıyı öne çıkarmıştır. Camus'nün ahlak felsefesinde zamanla bir değişim yaşanmıştır. Camus'nün *Caligula* adlı oyununda *Caligula* karakteri saçmayı anlamak ve kabullenerek ona başkaldırmak yerine saçmayla farklı şekillerde baş etmeye çalışmak ve onu aşmak istemektedir. Camus'ye göre ise bu olanaksızdır. *Caligula* olanaksızın, yani mutlak özgürlük ve mutlak iktidarın peşindedir. Camus, felsefesinde nicelik ahlakını terk ederek dayanışmayı, insanın birey olarak değerini ve bazı evrensel değerleri ön plana çıkarmıştır. Çalışmanın iddiası *Caligula*'nın, Camus'nün ilk dönemindeki ve ikinci dönemindeki düşüncelerine göre yanlış bir başkaldırı içinde olduğunu göstermektedir. Çünkü *Caligula* intihar isteği duyan nihilistik bir figürdür. Camus'nün felsefesindeki dönüşümle *Caligula*'nın başkaldırısındaki yanlışlık daha belirgin olarak görülmektedir. Camus'nün erken felsefesinde yaptığı hata, avuntu ve umudun eşitlenmesidir. Halbuki umut gerçeklikten bir kaçış değildir. Kendisi de bunu fark etmiştir. Fakat Camus'nün içinden çıkamadığı felsefi karmaşa şurada yatmaktadır: Saçmadan kaçış ve dünyayı daha iyi bir yer haline getirme isteği birbirine karışmaktadır. Anlam hem saçmanın yerine ikame edilmemelidir hem de belirli değerler anlamlar olmak zorundadır. Bu çalışmanın amacı hem ilk dönemindeki hem de ikinci dönemindeki düşüncelerin *Caligula* oyununda nasıl işlendiğini tartışmak ve böylece Camus'nün felsefi dönüşümüne dair bazı saptamalarda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: *Caligula*, Saçma, Başkaldırı, Akıl, Ahlak.

ABSTRACT

The basis of Camus' philosophy is based on the idea of the absurd. The absurd is not simply irrationality. It is the confrontation between human will and the world that is alien to it. With his absurd thought, Camus criticizes the ideas which he calls as the philosophies of reason and being. Camus highlights rebellion instead of these philosophies which he considers as a philosophical suicide against the absurd. There is a change in Camus' moral philosophy over time. Instead of understanding, accepting and rebelling against the absurd, in Camus' play *Caligula*, the character *Caligula* wants to try to cope with the absurd in different ways and overcome it. According to Camus, this is impossible. *Caligula* seeks the impossible - absolute freedom and absolute power. In his philosophy, Camus has abandoned the morality of quantity and emphasized solidarity, the value of man as an individual and some universal values. The claim of the study is to show that *Caligula* is in a false rebellion according to Camus's thoughts in his first and second periods. Because *Caligula* is a nihilistic figure who wants to commit suicide. With the transformation in Camus' philosophy, the falsity of *Caligula*'s rebellion is viewed more clearly. The mistake Camus makes in his early philosophy is to equate consolation and hope. However, hope is not an escape from reality. He himself has realized this. Therein lies the philosophical confusion of Camus': The escape from the absurd and the desire to make the world a better place are intermingled. Meaning must not be substituted for absurdity, and at the same time certain values must be meanings. The aim of this study is to discuss how the ideas of both his first and second periods are treated in the play *Caligula* and thus to make some determinations about Camus' philosophical transformation.

Keywords: *Caligula*, Absurd, Rebellion, Reason, Morality.

EXTENDED ABSTRACT

The basis of Camus's philosophy is based on the idea of the absurd. The absurd is not simply irrationality. It is the confrontation between human will and the world that is alien to it. With his absurd thought, Camus criticizes the ideas he calls the philosophies of reason and being. Camus puts forward rebellion instead of these philosophies which he considers as a philosophical suicide against the absurd. There is a change in Camus's moral philosophy over time. It can be said that Camus's thoughts about the confrontation with absurdity and the attitude adopted afterwards have differed in one of his earlier books, *The Sisyphus Myth* and in his two later books *Essays* and *Rebellious Human*. Instead of understanding the absurd and accepting it and rebelling against it, in Camus's play *Caligula*, the character Caligula wants to try to cope with the absurd in different ways and overcome it. According to Camus, this is impossible. Caligula thinks he can transcend the absurd but he should know that he cannot and should not take refuge in this consolation. Caligula thinks of what he does in the pursuit of impossible as absolute freedom and power. The claim of this study is that Caligula has developed a false rebellion against the absurd as a result of his ignorance of boundaries and his isolation. The aim of the study is to show that Caligula is in a false rebellion according to Camus's thoughts in his first and second periods. Because Caligula is a nihilistic figure who wants to commit suicide. With the transformation in Camus' philosophy, the falsity of Caligula's rebellion is viewed more clearly. Camus gradually has abandoned the morality of quantity and has given importance to solidarity, the value of man as an individual and some universal values. The mistake Camus makes in his early philosophy is to equate consolation and hope. However, hope is not an escape from reality. It is the faith that is necessary to transform reality. There are values such as love of the world, consciousness, courage, generosity, action, rebellion. These are linked to freedom, solidarity and justice. He argues about the need for an understanding of values that draw boundaries: To learn to live and die, and to deny being a god in order to be a human being. Caligula wants to see himself above even the gods. Instead of fighting the absurd, identifying with the irrationality of the world pushes Caligula into a kind of nihilism. Through *Caligula*, the play shows the destructive power of the absolute power of the absurd on people. From the perspective of other characters, the play depicts through a personification what happens when the absurd is not rebelled against or is rebelled against in the wrong way. Caligula is the character who reflects the opposite of the ethical understanding that Camus would later develop. The world is unresponsive and Caligula imitates the world. It can be said that Caligula wants to be like the world, which is one of the contradictory aspects of absurdity. At the end of the play, Caligula realizes that his approach to the absurd is wrong. In the last pages of the play Caligula realizes that he cannot reach the impossible, his freedom is wrong and he is exposed as a criminal. Camus says that instead of making despair a principle and taking it to the end, it is necessary to create happiness and he realizes the importance of hope. Camus's aim is to prevent the reality of the absurd from evolving into nihilism and to put forward an understanding of rebellion. The philosophical confusion that Camus cannot get out of stems from his inability to distinguish between the escape from the absurd and the desire to make the world a better place. Both acceptance and rebellion are ambiguous. Since he himself is aware of this ambiguity, he later develops a kind of ethics that transcends the morality of quantity. It is an idea that inspires finding meaning in life. He seeks neither nihilism, where there are no values nor a philosophy of being, where there are absolute values. He is after a middle level of thought and action. Rebellion means saying no to negativity, evil, injustice, tyranny. The idea of the absurd has an important dimension as it prevents us from drifting into false consolations. The struggle of human beings as a species for solidarity against tyranny is the meaning of life. Even if there is no ultimate, cosmic, transcendent meaning, human solidarity has meaning.

GİRİŞ

Camus insanın dünya karşısındaki konumunu betimlemek için saçma kavramını kullanmaktadır. Saçmayla yüzleşme ve sonrasında takınılan tutum hakkında *Sisifos Söyleni* ve daha sonra yazdığı *Denemeler* ve *Başkaldıran İnsan* gibi kitaplarında Camus'nün düşünceleri farklılaşmaktadır. Bu çalışmada söz konusu değişim gözetilerek Camus'nün *Caligula* oyunu ele alınmaktadır. Ona göre "saçma bir yapıt çelişkilere sorunlara bir yanıt sağlamamaktadır" (Camus, 1997: 117). Fakat *Caligula* oyunu saçma bir yapıt olarak daha

sonra geliştireceği felsefenin ipuçlarını vermektedir. Saçma sanatın asıl amacı insanın kendi çıplak gerçeğine biraz daha yaklaşımdır.

Saçma yaratım ve eser; başkaldırı, özgürlük ve çeşitliliği içermelidir. Herhangi bir yarar için üretilmemelidir:

Sanat yapıtı usun somutu uslamaktan vazgeçmesinden doğar [...] Sanat yapıtı bir usun bir dramını kişileştirir, ama bunun kanıtını ancak dolaylı olarak sunar [...] Uyumsuz [saçma] yapıt düşüncenin üstün etkilerinden vazgeçişini, artık yanlı görünüşleri işleyen ve ussal dayanağı olmayı imgelerle örten us olmaya boyun eğişini gösterir. Dünya açık olsaydı, sanat olmazdı (Camus, 1997: 105).

Yapıt hem bir son, hem de bir başlangıçtır. Çoğu zaman söylenmemiş bir felsefenin sonucu, örneklendirilmesi ve taşlanması olmaktadır. Yapıt, yanlısamlar uğruna umudu uyandırmamalıdır ve nedensiz olmalıdır. Camus'ye göre açıklama eğilimi aşılabilir ve sonuca bağlama isteği olmadan saçmaya bağlı kalınabilir. *Caligula* oyununda da açıklama ve sonuca bağlama girişimi olmamakla birlikte saçmayla yüzleşme ve başkaldırı temaları işlenmektedir.

Saçma, insanın istemi ve dünyanın karşıya karşıya gelmesidir. Bu yabancılık, çelişki ve uyumsuzluk insanın asıl gerçekliğidir. Başkaldırı, saçmayla çelişmemektedir tam tersine insanın dünyayla arasındaki çelişki sonucu saçmayla yüzleşme zorunlu olarak başkaldırıcıyı içermektedir. Camus'ye göre yaşama çabası, bu çabanın kendinde anlamsız niteliğinin bilincine varmalıdır. Bilinç, başkaldırı ve umutsuzluk kaybedilmemelidir. Çünkü umut saçma yerine bir avuntu, yalancı bir varlık felsefesi getirmektedir.

Camus için sanatçılar; yaşamdan yana oldukları için düşmanlarını bile anlarlar, iyi ve kötüyü ayırırlar ve en azılı suçluyu bile temize çıkaran acıyı görebilirler. Bu bağlamda oyun için de, *Caligula*'nın yanlış yöne sapan başkaldırısını gösterdiği söylenebilir. Tek egemen kişi, imparator olarak bir tür akılcı yol izleyerek olanaksız yakalamaya çalışır. Bu çalışma *Caligula* karakterinin dünyayı aşmakla, saçmayı aşmayı karıştırmakta olduğunu iddia etmektedir. *Caligula* da bir tür başkaldırı yapmaktadır ama yanlış bir başkaldırı söz konusudur. Saçmayı aşabileceğini zannetmektedir halbuki Camus'ye göre bunu yapamayacağını bilmeli ve bu avuntuya sığınmamalıdır. *Caligula* saçmayla baş etmek için yıkıcı bir şekilde nihilist bir tavır geliştirmektedir.

Bir yorumcuya göre Camus “nihilizmden pozitif hümanizme kaymıştır kendine has paganizmden tutkulu bir adalet ve insani dayanışma iddialarının savunucusu olmuştur” (Cruickshank'tan aktaran Ravindranath, 2014: 33). Gerçekten de Camus giderek farklı bir etik anlayışa yönelmiştir. Dünya, insanın anlam arayışına özlemlerine acılarına cevap vermemekte sessiz kalmaktadır fakat buna karşı Camus'nün kendi düşüncesi bir anlam verme, anlam yaratma biçimidir. Dünya sevgisi, bilinçlilik, cesaret, cömertlik, eylem, başkaldırı gibi değerler söz konusudur. Bunlar da özgürlük, dayanışma ve adaletle bağlantılıdır.

“Sanat bence, en büyük sayıda insanı, ortak acılar ve sevinçlerle coşturacak görüntüleri, biçimleri bulmaktır” (Camus, 1982: 12). Yazarın görevi; gerçeğe ve özgürlüğe sadık olmak, yalan söylememek ve insanın insanı ezmesine karşı koymaktır. Mutluluk ve doğruluktan bir düzen ortaya çıkmalıdır. Camus, düzensizlik olacağına haksızlık olsun dememektedir. Camus'nün amacı saçmayı tek gerçek ilan etmek değildir. Kendisinin *Denemeler* olarak derlenen yazılarında dediği gibi “saçma yalnızca bir çıkış noktası sayılabilir” (Camus, 1982: 21). Bu bağlamda yaşamın anlamı bahsinde şöyle demektedir: “Her şeyin anlamsız olduğunu söylediğimiz anda bile anlamlı bir şey söylemiş oluyoruz. Dünyanın hiçbir anlamı yoktur, demek her çeşit değer yargısını ortadan kaldırmak olur. Ama yaşamak ve örneğin yiyip içmek kendiliğinden bir değer yargısıdır” (Camus, 1982: 21). İnsan yaşıyorsa yaşamaya değer veriyordur. *Sisifos Söyleni* kitabında umutsuzluğu övmesine rağmen *Denemeler* kitabında “edebiyat olan yerde umut vardır” (Camus, 1982: 22) diyerek aslında o konuda da önceki görüşlerini değiştirdiğini göstermiştir. Acıların içinde bile yaşamı severek umutsuzluğu aşmanın peşinde olduğunu söylemektedir.

Denemeler kitabında Camus sınırları bilmek gerektiğini yoksa Antik Yunan'da inanıldığı gibi sınırlarını aşmanın, haddini aşmanın belasını bulacağını söylemektedir (Camus, 1982: 29). Bu *hybris* düşüncesi tragedyanın da temelini oluşturmaktadır. Bugünün tragedyelerinde doğa, güzellik ve mitin olmadığını yalnızca akıl ve akıl ötesinin olduğunu söylemektedir. Bugünün tarihi ise Yunanlıları haklı çıkarmıştır (Camus, 1982: 29). İnsan; mutlak olanın peşinde, dünya gücünün peşinde, yaşamadan değiştirmek, anlamadan düzenlemek isteyerek

aslında dünyadan kaçmaktadır. Sınır çizen bir değer anlayışına ihtiyaç olduğundan bahsetmektedir. İnsanı sınırlamak için ise güzellik ve dostluğu savunmak, cehalet ve yobazlıkla savaş gibi değerler olmalıdır.

“Yaşamayı ve ölmeyi öğrenmek, bir de insan olmak için, tanrı olmayı yadsımak” (Camus, 1985: 280). Bu sözü felsefesinin amacı olarak belirtmektedir. Caligula ise kendisini tanrıların bile üstünde görmek istemektedir. Bir yoruma göre Camus’nün oyunu Nietzscheci anlamda Dionysosçu bir kahramana ilişkindir (Arnold, 1973). Esrimenin, irrasyonelliğin temsilcisi gibi görünse de Dionysosçuluk tespiti tam olarak doğru değildir. Caligula hıncı aşamamaktadır. Yaşamın olumlanmasının yeni değerler yaratma boyutu yoktur, salt bir yıkıcılık ve en sonunda nihilizme teslimiyet vardır. Camus’ye göre başkaldırı, insanların bağlılığını da korumalıdır. “Saçma deneyimde, acı çekme bireyseldir. Başkaldırma deviniminden sonra, ortak olduğunun bilincine varır, herkesin serüvenidir artık” (Camus, 1985: 19). “Anlamsız evrende imkanıya bağlı kalmanın temel kaynağı insan birlikteliğidir [...] Caligula’da izolasyon için şehvet ve otantik insan karşılaşması (teması) arasındaki periyodik tansiyon oyundaki aksiyonu iletmektedir” (Lewis, 1960: 56). Bir başka yoruma göre Camus’nün dayanışmanın değeri düşüncesini işaret eden şekilde Caligula’nın “sonunu hazırlayan şey insani dayanışma bağlarını atmasıdır” (Stoltzfus, 1983: 75). Caligula’nın saçmayla yüzleştikten sonra gerçekleştirdiği eylemlere dair bir başka yorum: “Caligula, insanlar adına haklı nedenlerle yola çıkmış olmasına rağmen, bu haklı nedenlere bağlı olarak gelişen hareketi -uyguladığı yöntemlerin felaket getirmesiyle-yanlış yapmasına mani olmamıştır. Bu açıdan bakıldığında *Caligula* oyunu bize haklı nedenlerle yanlış yapan duyarlı birinin trajedisini sunmaktadır” (Koç, 2016: 9). Başka bir yorum uyguladığı yöntemler değil imkansıza ulaşma isteğini yanlışlığın temeli olarak görmektedir: “Kahramanın olanaksız olana ulaşma isteği, onun başkaldırısını olumsuz bir niteliğe büründürür” (İri ve Kiriş Yılmaz, 2022: 41).

Nihilistik yaklaşımı yüzünden Caligula’nın intihara meyilli olduğuna dair bir yorum da getirilmektedir. Onu öldürecek olanları, ona karşı silahlandırır yani üst düzey bir intihar vardır. Camus ölümüne yakın bir zamanda böyle söylemektedir (Camus’dan aktaran Lewis, 1960: 53). İmkansız zorlaması bir intihar isteğidir (Lewis, 1960: 53). Halbuki Camus için hem gerçek hem de felsefi intihardan kaçınmak gerekmektedir. Caligula’nın saçmaya başkaldırısının yanlış bir biçimde olduğu burada Camus’nün kendi ifadesinden de anlaşılabilir.

Fakat Camus için giderek intihar sorunu başka bir soruna evrilmiştir. “Önümüzde duran şu ötekini öldürmeye ya da öldürülmesine boyun eğmeye hakkımız olup olmadığını bilmediğimiz sürece hiçbir şey bilemeyiz” (Camus, 1985: 2). “Camus için, Caligula’nın isyanı başarısız oluyor çünkü Caligula’nın eylemleri yaşam odaklı değil ölüm odaklıdır [...] Caligula’nın ölümcül hatası sosyal ve metafizik başkaldırının yaşamda başkaldırarak bir şey olduğu gerçeğini görememesidir” (Stoltzfus, 1983: 76). Caligula’ya göre “bütün eylemler ahlaki olarak nötr eşit değerlidir ve kişi cinayet dahil yapabileceği gücü olan her şeyi yapabilir” (Scherr, 2014: 184).

Caligula’nın yanlış bir özgürlük anlayışı vardır. Saçma ile savaşmak yerine dünyanın irrasyonelliğiyle özdeşleşmek Caligula’yı bir tür nihilizme itmektir. Bu, Caligula’nın saçma kişi olamamasına sebep olmaktadır çünkü saçma kişi irrasyonelliği ve tutarsızlığı taklit etme peşinde değildir. “Caligula irrasyonel dünyanın bir yönü haline gelir ve bu yüzden tamamen insan değildir ve eylemleri bir canavarın eylemlerine dönüşür” (Jones, 1958: 124). Bilinçli değildir yazgısı üzerinde ve sınırlarını bilmemektedir. Muazzam bir *hybris* vardır. Fakat başka bir nokta daha vardır: Caligula saçmanın bir kişileştirilmesidir. İnsanlara işkence etmeye başlamaktadır. Mutlak güç ve mutlak özgürlük peşindeyken, imkansız ararken hiçlikle karşılaşır. Oyun, Caligula üzerinden saçmanın mutlak gücünün insanlar üzerindeki yıkıcı gücünü göstermektedir. Oyun diğer karakterlerin perspektifinden, saçmaya başkaldırılmadığında ya da yanlış şekilde başkaldırıldığında ne olacağını bir kişileştirme üzerinden anlatmaktadır.

Camus’nün *Sisifos Söyleni* kitabında savunduğu; yaşam, yaşam olarak anlamlı değildir önemli olan uzun yaşamak ve çok deneyim yaşamaktır (nicelik ahlakı) düşüncesinde bir sorun vardır. Kendinde anlamsız değersiz bir şeyi neden daha fazla deneyimlemek gerekir? Fakat denilebilir ki Camus de bu sorun ya da çelişkinin farkında olduğu için daha sonra belirli eylemlerin ve değerlerin yaşama anlam katması gibi bir anlayış değişikliği yaşamıştır. Camus’ye göre tanrı veya akılcı düşünce olmadan insan kendi değerlerini yaratabilir mi sorusu cevaplanamaz. Fakat kendi umutsuz ve kötümser felsefesi ahlaki değerlerle tamamen çelişir denemez. O yüzden ilk dönemdeki düşüncelerine göre de Caligula yanlış bir başkaldırıda

bulunmaktadır. Yine de Camus'ye nicelik ahlakı yetersiz gelmiş ve giderek başka bir etik geliştirmiştir. Hem saçmayı kabul etmek hem de saçmaya başkaldırmak tam olarak açık bir düşünce değildir. Çünkü ilk dönemdeki felsefesinde neyi ne kadar kabul etmek ve ne kadar başkaldırmak gerektiği belirsizdir. Kendisi de bu belirsizliğin farkında olduğu için daha sonra nicelik ahlakını aşan bir etik anlayış geliştirmiştir.

Camus giderek dayanışmayı, insanın birey olarak değerini ve evrensel bazı değerleri önemsemiştir. Başkaldırı; olumsuz, kötülüğe, adaletsizliğe, zorbalığa hayır demektir. İnsanlığın özünden gelen bir dayanışma ahlakıyla kötülüklerle, adaletsizliklerle, zorbalıkla mücadele edilebilir. Evrenin kökeni, nedeni, amacı ve bütün yaşam hikayesi üzerinde net bir anlam olmasa da yine de insan türüne has iyi bir yaşam için ortaya konan değerler, yaşamın insan için anlamını da göstermektedir. Caligula'nın olanaksız istemesi, dünyanın ötesine geçme, tanrı olma isteği onu nihilizme götürmektedir. Yani Camus'nün gençliğinde geliştirdiği nicelik ahlakına göre ve daha sonra geliştirdiği orta düzey dediği farklı etik anlayışına göre de Caligula'nın saçmaya başkaldırısı doğru bir şekilde gelişmemektedir. Bu bağlamda *Caligula* oyunu Camus'nün ilk dönemindeki düşüncelerini yansıtıyor denebilir ama daha sonra geliştireceği düşünceleri de içermektedir. Bu çalışmanın amacı hem ilk dönemindeki hem de ikinci dönemindeki düşüncelerin *Caligula* oyununda nasıl işlendiğini tartışmak ve böylece olabildiğince kapsamlı bir değerlendirmede bulunmaktır. Kendisinin söylediği gibi yapıt hem felsefenin sonucu hem eleştirisidir. Bu yüzden düşünürün her iki dönemi için de, yanlış başkaldırı örneği olarak yazılmış bir oyun olduğu söylenebilir. Caligula'nın yanlış başkaldırısını görmeden önce Camus'nün saçma kavramı netleştirilmelidir.

1. Camus'de Saçma Kavramı¹

Camus, düşüncesinin temel kavramlarından biri olarak görülebilecek olan saçmayı, bir şeyleri açıklamaktan veya metafizik bir anlayış olmaktan çok bir betimleme olarak kullanmıştır. Ona göre yaşamın bir anlamı var mıdır ve yaşam yaşanmaya değer mi sorulması gereken asıl sorulardır. Saçmanın bir his olarak ortaya çıkışı insanın kişisel olarak yaşamın bir anlamı var mı sorusunu sormasıyla ve o güne kadarki meşgalelerinin önemsizliğini fark etmesiyle başlamaktadır. Bu durum insanın kendi yaşamına yabancılaşmasıdır. “İnsanla yaşamı, oyuncuyla dekoru arasındaki bu kopma, uyumsuzluk [saçma]² duygusunun ta kendisidir” (Camus, 1997: 18).

Kendi kendileriyle uzlaşmaya hazır olanlar var olmanın saçmalığını kabul ederek yaşmalıdır. Burada yaşamın mantığa aykırılığını, tutarsızlığını, çelişkilerini anlayan insan söz konusudur. Ancak bu durum, kişiyi intihara götürmemelidir. Yani yaşamın kendinde anlamı olmaması yaşamın yaşanmaya değmediği anlayışını zorunlu olarak getirmemektedir. Camus'ye göre yaşamı aşan bir düşünce ya da yüce bir değer için yaşayanların yaptığı, yaşama anlam vererek ona ihanet etmektir. Yani intihar gibi umut da saçmaya bir çare değildir. Bunlar yalnızca kaçıştır.

Saçma duygusu kavranılamazdır (Camus, 1997: 23). Hem karışık hem kesin, hem uzak hem de belirsizdir. Gerçek bilgi ise olanaksızdır. Saçma, akılla kavranılamazdır ama duygusunun kurduğu evren ya da iklim düşünülebilir. “Saçma hissi kesin olarak konuşmak gerekirse his değildir. Daha ziyade ruh halinin ortaya çıkmasına neden olan bir ruh hali ve bu halin duygularının birleşimidir” (Pözl, 2018: 487). Camus saçma duygusunun ortaya çıkışının rastlantısal olabileceğini söylemektedir. Saçma duygusu önemsiz şekilde başlamaktadır. Kişinin gündelik eylemlerin zincirinden koparak bir boşluk hissettiği ve bir şeye bağlanamadığı tinsel durum saçmanın ilk belirtisidir.

Neden yaşamın o şekilde yaşandığının sorgulanması ve bıkkınlık saçmanın başlangıcıdır (Camus, 1997: 24). Kişi bu zincire ya döner ya da uyanır. Uyanış da ya intiharı ya da iyileşmeyi getirir. Zaman deneyimi ve gelecek kaygısı yani kişinin hem yaşlanmak istememesi ama aynı zamanda geleceğe dönük yaşaması yine saçmanın görünümüne geldiği yerlerden biridir. Ardından dünyanın ne kadar “yoğun” olduğunun hissedilmesi gelmektedir.

¹ Bu bölüm *Sisifos Söyleni* kitabındaki görüşleri açıklamaktadır. Değişen düşünceleri ise bir sonraki bölümde *Caligula* oyunu üzerinden tartışılmaktadır.

² Kaynak olarak kullanılan kitapta *absurde*, uyumsuz olarak çevrilmiştir. Fakat hem saçma orijinal kelimeye daha uygun bir çeviri olduğu için hem de Türkçe literatürde saçma kelimesi yerleşiklik kazandığı için çalışma boyunca saçma olarak kullanılmaktadır.

Bu yoğunluk ve yabancılık saçmanın bir parçasıdır. Doğadaki güçler insana yabancıdır, kavranılamazdır. Dünya aslında insana düşmandır. İnsanın ona atfettiği şeyler dışında dünya anlaşılmazdır. Saçmanın farkındalığıyla alışkanlık sonucu görülen dekor çöker. Keza insanda, insan dışı bir şey vardır. Anlamsız hareketler ya da aynada, kendi fotoğraflarında kendini yabancı görür bir rahatsızlık, bulantı hisseder bu da saçmadır. Bir diğer mesele ölümdür. Ölüm deneyimlenen bir gerçek değildir. Ancak başkalarının ölümü deneyimlenir. Kişinin bilincine varamadığı kendi ölümü ise bilmiyormuş gibi yaşamasına rağmen kesindir ve saçmanın özünü oluşturur.

Akıl kendine yöneldiğinde çelişkiden başka bir şey bulamamaktadır³. Akla dayalı en ileri girişimin bile yapmak istediği dünyayı kendine (insana) indirgemektir (Camus, 1997: 28). Her düşünce insan-biçimseldir. Akıl, gerçeği kendi düşünce terimlerine indirger. Camus'ye göre insanda bulunan birlik özlemi, mutlaklık isteği, insan dramının temel hareket noktasıdır. Akıl, insanı evrenle ve yaşamla birliğe götürmez. Tek bir ilke ve ölümsüz bağıntılar yoktur. Dünyanın, cisimlerin yasaları belirlenebilir, bu cisimler sınıflandırılabilir ama yine de Camus'ye göre bunlar, bu dünyanın "benim dünyam" olduğuna inandıracak şeyler söyleyemezler. Bilim ancak olguları sayar ama varsayımda kalır. Neticede bilim de şiire başvurur ve kesinlik yerine varsayımlar arasında seçim yapılır.

Özlem duyulan şey gerçek değildir. İnsan kendisinin ve dünyanın gerçekliğini bilir ama gerisi kurmacadır. "Ben" de tanımlanabilir, bilinebilir bir şey değildir. Dünyayı rasyonel olarak açıklamak gibi kendini bilmek de olanaksızdır. Varoluşa dair bir öz belirleme imkansızdır. İnsan dünyaya olduğu gibi kendine de yabancıdır. İstemek de çelişkilere yol açar. Akıl da dünyanın saçma olduğunu söylemektedir. Saçma, akla aykırılık ile açıklık (akla uygun olarak bilme) isteğinin karşı karşıya gelmesidir. Saçma, dünya ve insan arasındaki bağıdır. Dünya akla aykırıdır ve anlamı kavranamazdır. "Usdışı, insanın özlemi ve bunların baş başa verişinden doğan uyumsuz [saçma], işte zorunlu olarak bir yaşamın erişebileceği tüm mantıkla sonuçlanması gereken dramın üç kahramanı" (Camus, 1997: 37).

Saçma olanaksız ve çelişkili anlamlarına da gelmektedir. Mesela birinin gücü ve gerçekleştirmek istediği amaç arasında bir oransızlık varsa yani niyetler ve gerçek arasında uyumsuzluk varsa orada saçma vardır. Saçma temelde bir karşılaştırmadan doğmaktadır. "Uyumsuzluk [saçma] duygusunun bir olay ya da bir izlenimin basit incelemesinden doğmadığını, bir durumla belirli bir gerçek arasındaki, bir eylemle onu aşan dünya arasındaki karşılaştırmadan fıskırdığını söyleyebilirim" (Camus, 1997: 39). Saçma karşılaştırılan tarafların birinden ziyade karşılaşmadan ve karşılaştırılmadan doğar. Bu bağlamda insan ve dünya arasındaki bağ saçmadır. Saçma bitmek bilmeyen bir karşılaşmadır. Saçma kabul edilmeli fakat ona boyun eğilmemelidir. "Saçma, anlam arayışımız ve bu arayışa tatmin edici (veya mutlak) bir yanıt bulamayışımızın bir birleşimi olarak var olur" (Scott, 2024: parag. 5).

Dünyanın olmasını istediğimiz hali, adil ve insafli olan insan doğasının bir parçası gibi görünüyor. İşte tam da bu yüzden dünyanın adil ve insafli olmasını istiyoruz: Kötülüğün cezalandırılmasını ve erdemliliğin ödüllendirilmesini istiyoruz. Ayrıca niçin iyi insanların başına kötü şeyler kötü insanların başına iyi şeyler geldiğini, niçin burada olduğumuzu, akıbetimizin ne olacağını, her şeyin ne anlama geldiğini anlamak isteriz (Aken, 2021).

2. Camus'de Başkaldırı Kavramı

Akıldışını fark edenlerin onu tanrılaştırmak gibi bir eğilimleri vardır. Bu anlayış Camus'ye göre yanlıştır. Saçmayı oluşturan, karşıtlığı oluşturan öğelerden birini yadsımamak gerekmektedir. Saçma ne tamamen akli ne de akıl dışıdır. Uslamlama saçmayı fark ettiği ve kendisini uyandıran açıklığa bağlı kalacak kadar olmalıdır. "Arzulayan tinsel varlıkla umut kırıklığına uğratan dünya arasındaki kopuştur, birlik özlemimdir, bu dağınık evrenle onları birbirine bağlayan çelişkidir" (Camus, 1997: 56). Akli olana ya da akıl dışı olana sığmadan

³ Camus'nün akıl ve varlık felsefeleri olarak düşündükleri saçmayı reddeden, yaşamda birlik gören ve dünyanın rasyonel olarak açıklanabileceğini savunan ya da mutlak bir anlama inanan tüm felsefelerdir. Bunlara ideolojiler, dinler hatta hakikate ulaştığını iddia eden bilim anlayışları da dahil edilebilir. Saçma düşüncesi bütün anlayışların eleştirisini vermektedir.

çizgide durmak, bu dürüstlükten kopmamak gerekir. Benlikte birlik özlemi dışındaki her şey yadsınabilir. Dünya bir rastlantısallıklar yığıdır. Umudun anlamı varsa da “benim” koşulunun dışındadır, o zaman bu umudun bir anlamı yoktur. Akıl, insanı evrenin karşıtı yapar, uzlaşmazlığın temeli insanın bilinçliliğidir. Saçma bu gerilimin, çelişkinin kendisidir. Gergin ve kesintisiz bir bilinçle sürdürülmesi gerekir; başkaldırı, açıklık ve duyarlılıkla. Umut geleceğe dönüktür halbuki saçma şimdiki zamanda var olan bir şeydir. Umutsuzluğun farkında olan kişi geleceğin farkında değildir. Gelecek de bir kurgudur ve umut kaçışın başlangıcıdır. Avuntular, ahlak, rahatlık ilkeleri yadsınmalıdır. Saçmayı aşmak gibi boş bir umudu bırakmak gerekir. Bir tarafta ölüm ya da kaçış yani sıçrama, kavram ve biçimlerden bir ev, öbür tarafta parçalayıcı ve olağanüstü saçma bulunmaktadır. İkinciye seçen “beden, sevgi, yaratım, eylem, insan soyluluğuna” hak ettiği değeri verecektir (Camus, 1997: 59).

Camus yaşamın yaşanmak için anlama gereksinimi vardır gibi bir yargıyı tersine çevirmiş olmaktadır. Yani yaşam, verili bir anlamdan yoksunsa daha iyi yaşanır. Bir deneyimi bir yazgıyı yaşamak onu bütünüyle benimsemektir. Bu bir başkaldırı halidir. Başkaldırı tutarlı bir felsefi tutum olarak her saniye dünyayı yeniden tartışmaya açmaktır. Bu, saçmanın bir yönü yani aynı şeyi yeniden görmektir. İntihar başkaldırının tam tersidir-razı oluşturmaz. Bu yadsıma ve aşığılama yani intihar aslında hiç anlam olmadığı için olmamaktadır, intihar da bizatihi bir anlam verme çabasıdır yani bir kaçıştır. Başkaldırı başka deyişle kendini aşan şeyle yüzleşmek kişiyi güçlü kılmaktadır. Her şeyi açıklayan öğretilerde insanı zayıf kılan bir şey vardır. Yaşamın ağırlığından kurtarırlar halbuki bu ağırlık taşınmalıdır. Bu bilinç ve başkaldırı yürekteki tutkulu her şeyi açığa çıkarır. “Başkaldırmak [...] Bunun anlamı, evren bize hiçbir anlam sunmasa dahi yaşamaya ve anlam peşinde koşmaya devam etmemiz gerektiğidir” (Scott, 2024: parag. 7).

Yaşamın anlamı olmaması daha iyi yaşanmasını getirecektir. Saçmayı yok etmeden ondan kaçmadan, onu bir sorun olarak görmeden ve başkaldırıyla yaşamak gerekir. “Başkaldırı insanla kendi karanlığının sürekli biçimde karşılaştırılmasıdır. Olanaksız bir saydamlık gereksinimidir. Her saniyesinde dünyayı yeniden tartışma konusu eder” (Camus, 1997: 61). Bu metafizik ayaklanma, bilinci deneyimde yaşatır. İnsan kendi için hazır olur. İntihar ise başkaldırının tam tersidir çünkü bir boyun eğıştır. Bir kabullenme, kaçış, saçmayı çözüme kavuşturma isteğidir halbuki saçma çözüme kavuşmamalıdır. Yaşama değerini veren bu başkaldırıdır. Her şeyi açıklayan düşünceler insanı zayıflatır. Kişi tek başına kendi yaşamının ağırlığını taşımalıdır. Saçma insan, bilinçte ve başkaldırıda gerçeği ortaya koyar. Umut ve gelecek yoksunluğu insanın her şeye açık olması demektir. Saçmanın ortaya çıkışı amaç, gelecek, haklı çıkma kaygılarından kurtuluşu getirir. Bunlar ölümün her an gelebilecek saçmalığıyla anlamını yitirir.

Umut ve gelecek yoksa ölümsüz özgürlük yoksa insanın her şeye açıklığında bir artış olur. Öz olarak özgürlük anlamsızdır. Yarını düşünmek, bir amaç seçmek, gelecek kaygısı özgürlüğe inançtan kaynaklanır ama aslında tüm bunlar her an gelebilecek bir ölümün saçmalığıyla yadsınır. Saçma özgür istencin aslında bir tutsaklık olduğunun farkına varmaktır. Anlama inanılırsa kişi amaca hazırlandığından farklı olamaz. İnsan yaşamının amacı olduğuna inanırsa bu amacın gereklerine uyar “özgürlüğünün” tutsağı olur. Umut ederse, kendine özgü varoluş biçiminin kaygısını duyarsa kendine engeller yaratır. Bunlar ötekilerin önyargılarından gelir insan istemeden onlardan etkilenir. Saçma insan için kendi yaşamına yabancı olmakta ona bağımsızlığını sağlayan bir şeyler vardır. Saçma insanın karşısında yıkıcı, donmuş, saydam ve sınırlı bir evren vardır. Evren aşıldı mı hiçlik başlar, o halde bu evrenden güçlerini çıkarmaya avuntusuz yaşamaya bakmalıdır: Geleceğe ilgisiz ve her şeyi tüketen. Gelecek kuşaklar gibi şeyler tamamen uydurmadır. Dürüstlük kural gerektirmez. Uyumsuz bağlar her edime izin vermez. Pişmanlık yarasızdır. Saçma düşünce suçu salık vermez. Suçlu yoktur. Eylemler bilinçliyse yararlı olurlar. İnsanın yenilgisi koşulları değil kendisini yargılar.

İnsanın umut etmesi, kendi varoluş kaygısını duyduğu, yaşamın anlamı olduğunu benimsediği ölçüde yaşamını engellerin içine hapseder. Yaşamın amacı olduğu düşüncesi ve ona göre davranmak aslında özgürlüğün tutsağı olmaktır. Saçma insan yani bunu sahiplenen insan çeşitli şekillerde etkilendiğini ve özgür olmadığını bilir. Saçma kişinin özgürlüğü, geleceğe ilgisizlik ve verilmiş her şeyi tüketmektir. Yaşamın anlamı değer hiyerarşisi ve seçimler varsayar. Saçmaya inanç bunun tam tersidir. Önemli olan en iyi yaşam değil en uzun yaşamdır. Bilinçli olarak şimdiki anda kalma ve farklı deneyimler yaşamak amaçtır. “Saçmayla birlikte yaşamın bir sonucu da, şeylerin değerini ölçebileceğimiz büyük bir terazi veya mutlak bir ideal olmadığını bilmektir”

(Scott, 2024: parag. 8). Ölüm isteği insanın değil dünyanın bir parçası, onun gerçekliğidir. Olasılıklarla dolu dünyada önemli olan deneyimlerdir. Deneyimler yararlı veya zararlı olabilirler. Bilinçli olanlar yararlıdır. Saçma düşüncesi belirli bir ahlak önermez. Geleceğe dönük umutlu düşünceler değil, insanın kendini “tükettiği” yaşam önemlidir. “Aldatıcı olmayan biricik düşünce kısır bir düşüncedir” (Camus, 1997: 77). Geleceğe dönük düşünce, umut dolayısıyla avuntu ve kaçış üretir.

3. *Caligula* Oyunu ve Saçma

Caligula, Camus'nün 1938 yılında 25 yaşındayken yazdığı bir tiyatro oyunudur. Oyun bir Roma imparatoru olan Caligula'nın, kız kardeşi/sevgilisi Drusilla'yı kaybettikten sonra saçmayla yüzleşmesi ile öldürülmesine kadar geçen zamanda yaşanan olayları konu edinmektedir. Caligula felsefi sorgulamalar yapar ve etrafındakilerle konuşurken bir yandan da hem etrafındakilere hem de yaşadığı topluma zarar veren eylemlerde bulunmaktadır. En sonunda artık tahammül edilemeyecek düzeydeki bu zararlar yüzünden öldürülür. Oyunda dört önemli yan karakter vardır. Helicon Caligula'nın yardımcısı/hizmetçisidir. Aynı kaygıları, düşünceleri paylaşmasa da oyunun sonuna kadar Caligula'ya sadık kalmaktadır. Caesonia Caligula'nın metresidir. O da Caligula'ya sadıktır ve ona yardımcı olmaktadır. Aşkınım Caligula'yı yumuşatacağımı düşünüyor gibi konuşmaktadır. En sonunda Caligula onu boğarak ölüme terk eder. Cherea bir yazardır. Caligula ile tartışmalara girer ve karşıt görüşleri savunur. Caligula'nın suikastini örgütleyen kişidir. Scipion ise Caligula'nın arkadaşı olan bir şairdir. Oyun boyunca Caligula'ya bağlı kalır ve onunla duygusal bir bağ kurmaktadır fakat oyunun sonunda Caligula'yı bırakarak uzaklara gideceğini söylemektedir. Suikaste katılıp katılmadığı belirsizdir.

3.1. *Caligula*'nın Saçma ile Karşılaşması

Caligula oyunu soyluların konuşmalarıyla başlamaktadır. Caligula'nın saraydan ayrıldığını ve dönüp dönemeyeceğini konuşmaktadırlar. Bazıları Caligula'yı ayrılmadan gördüklerini gözlerinde yabancı bir bakış olduğunu ve “ne o, ne var” diye sorduklarında “hiç” diye cevapladığını söylemektedirler (Camus, 2006: 9). Camus yabancılaşma anımı ve gündelik eylemlerin zincirinden koparak kişinin bir boşluk hissettiği ve bir şeye bağlanamadığı tinsel durumu saçmanın ilk belirtisi olarak görmektedir. Oyunun açılışında Caligula saraydan ayrılırken onda saçmanın ilk belirtileri görülmektedir.

Kız kardeşi Drusilla'ya olan aşkı, o ölene kadar Caligula için bir kaçıştır. Caligula yaşamı bütün olarak görmemekte tek bir şeye değer atfetmektedir. Camus'ya göre kendini bir şeye tümüyle vermek de intihardır. Bu yüzden Caligula başlangıçta bir Don Juan⁴ değildir. Çünkü tek bir şeyi sevdiği için Caligula'nın kalbi kurudur. Don Juan diğer “yüzleri” de istemektedir. Saçma birleştiremeyeceğini çoğaltır. Bu, onun verme ve yaşatma biçimidir. Saçma için sevmek ve sahip olmak, fethetmek ve tüketmek; onun tanıma biçimidir. Fakat oyunun sonunda Caligula aslında Drusilla'yı sevmediğini söylemektedir. “Bir varlığı sevmek, onunla yaşlanmayı onaylamak. Böyle bir seviye yetenekli değilim. Yaşlı Drusilla, ölü Drusilla'dan daha bin beter. Sevdiği ölünce kişinin acı çektiğini sanırlar. Ama onun gerçek acısı daha değerli: Acının artık sürüp gitmeyeceğini anlamak” (Camus, 2006: 85).

Don Juan her kadını sevdiğinde saçmayı da sağlamlaştırmış olur. Her kadını çok severek sevgide derinleşir. Camus, Don Juan için bu deli büyük bir bilgedir demektedir (Camus, 1997: 79). Don Juan kederi ve umudu bilmemektedir. Sevmediği için değil başkasını sevdiği için ötekine geçmekte, istediklerini yaşam vermektedir. Hazda yitirilmiş bir arzunun pişmanlığı yoktur. Kadınların koleksiyonunu yapmamaktadır ama niceliklerini ve yaşam şanslarını tüketmektedir. Deneyim çokluğu vardır. Caligula'nın Drusilla öldükten sonra diğer kadınlarla ve senatörlerin karılarıyla yaptığı ise buna benzetilemez çünkü onları sevmemekte yalnızca cinsel tatmin aracı olarak görmekte ve istismar etmekte yani sömürmektedir. Doğanın insanlarda yaratmış olduğu kaçınılmaz isteklere katılmayı bilmek gerekir demektedir (Camus, 2006: 36). Yani o kadınlar sadece isteğini doyurduğu birer araçtır.

⁴ Don Juan Camus'ye göre saçma olan yani saçma felsefesine uygun, saçmayla doğru şekilde baş eden karakterlerin bir örneğidir.

Caligula hiçbir şeyin sürekli olmadığı düşüncesini anlamaktadır. Bu, Caligula'nın Roma'ya ve insanlara dönük bir yıkım hareketine girişmesine sebep olmaktadır. Soylu kişiler olarak bahsedilenler sevilen kişinin ölümünün böyle bir etki yapmayacağını söylemektedir ancak burada Caligula'nın yüzleştiği saçmadır. İnsan ölümsüzlüğü arzulanabilir ama bu dünyanın ölümlü olduğunu fark etmesi gerekir. Bu ikisinin bir aradalığı yani ölümsüzlük istemi ve ölüm gerçeği saçmadır. Kız kardeşinin ölümü de bu bilinci getirmektedir. İnsan isteminin dünyayla çelişmesini anlatacak şekilde Ay'ı istediğini söylemektedir. Kendi deyişiyle olanaksız bir gereksinimi içinde duymaktadır (Camus, 2006: 15). Drusilla'nın ölümünden önce istediklerinin gerçekleşeceğini düşünmektedir. Halbuki sonra dünyanın gerçekleri ve kendi istekleri arasında çelişki, tutarsızlık ve asla kapanmayacak bir boşluk olduğunu fark etmektedir. Böyle bir dünyaya katlanamayacağını bu yüzden Ay'a, mutluluğa veya ölümsüzlüğe bu dünyadan olmayan bir şeye gereksinim duyduğunu söylemektedir (Camus, 2006: 15). Burada kastettiği şeylerin olanaksız olduğu söylendiğinde, sonuna kadar gidilemeyeceği söylendiğinde, sonuna kadar gitmeden bir şey elde edilmez, sonuna kadar mantıklı olmak gerek demektir.

Saçmayı fark edip bir varlık felsefesine, evrensel ahlaka, tanrıya veya umuda sarılan yazarların ve düşünürlerin yaptığı hatayı yani saçmadan kurtuldukları yanılgısına Caligula düşmemektedir. Camus; Dostoyevski, Kierkegaard, Chestov ve Kafka bütün bu yazarlarda bu durumu eleştirir. Caligula ise saçmanın mantığını sonuna kadar götürmek istemektedir. Gerçek nedir diye soran Helicon'a "insanlar ölür ve onlar mutlu değildir" demektir (Camus, 2006: 15). Helicon bu gerçeğin çok iyi düzenlendiğini ve bunun insanları gündelik işlerinden, hayatlarından etmediğini söylemektedir. Fakat Caligula bu gerçeği aşmak, üstesinden gelmek istemektedir. Caligula'ya göre insanlar saçmanın farkında değildir. Kendisi de eskiden böyledir. Caligula çocukken; din, sanat ve aşkın önemli olduğuna, acı çekmek ve aldanmanın ise tek çözüm olduğuna inanmaktadır. Yani saçmayla yüzleşmesini engelleyen bir kaçış içindedir. Fakat saçmayla yüzleştikten sonra başka bir mantık geliştirmektedir.

3.2. Caligula'nın Saçma Anlayışı

Caligula bazı gereksinimlerin karşılanması için bazı insanları öldürmek istemektedir. Gizli yapılan şeyleri artık açıkça yapacağını söylemektedir. "Yönetmek çalmaktır [...] ben açıkça çalacağım" (Camus, 2006: 20). Mademki her şey parayla ölçülüyor o zaman her şey için yaşamlarını hesaplayacaklar demektir. Saçmanın gerektirdiği dürüstlüğü mantıksal sonuçlarına götürmektedir. Buradaki mantık artık saçmanın mantığıdır. İktidarın yararlılığıyla bütün şansını olanaksızda bulmakta ve özgürlüğünün sınır tanımayacağını söylemektedir (Camus, 2006: 21). İmparatorlukta tek özgür olanın kendisi olduğunu söylemektedir. Büyük bir deneyim olarak görmekte yaptıklarını fakat bu dünyanın önemsiz olduğunu söylemektedir çünkü özgürlük için böyle düşünülmesi gerektiğini savlamaktadır. Burada şu sorular sorulabilir: Saçma düşüncesi dünyayı önemsiz görmeye mi dayanmaktadır? Camus'ye göre başkaldırı dünyayı önemsiz görmek demek midir? Camus için dünyanın önemsiz olduğu söylenemez fakat yine de bu düşünce Caligula'nın Camus'nün düşüncesinden ayrıldığını gösteren önemli bir unsurdur.

Caligula insanların üzüntülerinin nedenini olayların olması gerekenden farklı olmasına dayandırmaktadır. Umutsuz yaşanabileceğini artık anladığını ve kötülüğün bir önemi kalmadığını söylemektedir. Caesonia karakteri, çok sevinecek bir erk yaratırsan olanak, şansı da birlikte getirir demektir. Uyuduktan sonra uyandığında dünyayı ilginç bulacağını söylemektedir. Caligula ise uyumak ya da uyumamak dünyanın düzenine etki edemedikten sonra önemsizdir demektir. "Çektiğimiz acıları azaltamıyor, varlıkları ölümsüz kılamıyor, güneşin doğudan batmasını sağlayamıyor, olayların düzenini değiştiremiyorsam; ne denli sıkı davranırsam davranayım neye yarar bu şaşkıncı erk?" (Camus, 2006: 24). Yani Caligula düzeni değiştiremediği için dünyayı önemsizleştirmektedir. Caesonia ise dünyanın bu düzeninin değiştirilemeyeceğini savunmaktadır.

Caligula ise kendi deyişiyle tanrılardan bile üstün olmak istemektedir. İyilik ve kötülük, büyük ve alçak olan, eşitlik ve eşitsizlik Caligula bunları değiştirmek çirkin ve güzeli karıştırmak, acıdan neşe çıkarmak istemektedir. Eşitlik olacak, engeller, güçlükler, olanaksızlık kalkacak her şey değişecek insanlar ölmeyecek ve mutlu olacaklar: Caligula'nın istediği budur. Oyunda Caligula'nın isteği, saçmayı oluşturan taraflardan biri olan insan isteğinin en uç noktalara gitmiş halinin bir örneğidir. Çünkü saçmayı doğru değerlendirememektedir.

Saçma, varılan bir son nokta değil; bir başlangıç, sadece bir hareket noktasıdır. Öyleyse saçma, kendisine boyun eğilecek olan değil, aşılması gerekecek olandır. Böyle bir durumda saçma nasıl aşılabilir ve saçmadan hareketle nasıl olumlu bir ahlak ortaya konabilir? Eğer saçmayı mutlak manada reddedersek intihara, kabul edersek de adam öldürmeye kadar gidilebilir [...] Nicelik ahlakında da mutlak ve ideal değerler yoktur ve suç ya da erdem arasında ahlaki yargı bakımından hiçbir fark bulunmaz. Nicelik ahlakı, bireysel bir ahlaki yaşayışı ortaya çıkardığı için insanın sadece kendi eylemleriyle sınırlı ve kendisini ilgilendirdiği için başkasına yönelmeyecek ve bütün insanları ilgilendirecek bir hümanist ahlakı ortaya çıkaramayacaktır (Gündoğan, 2013: 213-214).

3.3. Caligula'nın Saçmaya Başkaldırı Eylemlerinin ve Düşüncelerinin Değerlendirilmesi

Caligula nicelik ahlakına uygun olarak olabildiğince farklı ve etik dışı sayılabilecek eylemlere girişmektedir. Camus'nün daha sonra savunmaya başladığı etik görüş ise Caligula'nın eylemlerinin tamamen zıddıdır. Yaşamak aşkın ve sevginin karşıtıdır diyen Caligula, suçlular gerek bana diyerek yargıçlar, tanıklar, sanıklar tümü hükümlü demektir. Cherea karakterine göre, Caligula'nın çevresini hiçe sayarak yaptığı eylemler insanlarda yaşamın anlamının yitdiğini, sağduyunun yitdiğini ve sağduyusuz yaşanamayacağını göstermektedir. Soylu kişi de toplumun temellerinin sarsıldığını düşünmektedir. Cherea, Caligula'ya karşı tutku değil usa dayalı korku yüzünden mücadele edeceğini, uzlaşan dünyada barış istediğini söylemektedir. Caligula için korku katışımsız, temiz ve çıkarsızdır. Kendisi "artık hiçbir şey yok. Sadece Caligula var" demektir (Camus, 2006: 26). Kendisini mutlak olarak özgür görmektedir. Önemsiz gördüğü dünyayı yadsımaktadır.

Bilinçli olarak açlık yaratacak, bunun sonucu oluşacak yıkım hoşuna giderse de bunu engelleyeceğini söylemektedir (Camus, 2006: 38). Bunu aslında özgürlüğünü göstermek için yapmaktadır. Özgürlük hakkında her zaman insanların birbirlerinin zararına özgür olduklarını söylemektedir. Öldürdüğü kadını, kendisini Caligula'nın zehirleyeceğini düşünerek panzehir içmekle suçlamaktadır. Gerçekte ilaç aldığı anlaşıldığında ise kadını öldürmesini "bir şey değil. Aynı yola çıkar. Ama biraz erken, biraz geç..." diyerek savunmaktadır (Camus, 2006: 42). Kadına, kendisinin (Caligula'nın) bir katil olduğunu ve onu öldüreceğini düşündüğü için sinirlenmektedir fakat öyle bir şey olmamasına rağmen kadını gerçekten öldürmekte ve bunu da önemsememektedir. Caligula saçmayı anlamak ve kabullenerek ona başkaldırmak yerine saçmayla farklı şekillerde baş etmeye çalışmak ve onu aşmak istemektedir. Camus'ye göre ise bu olanaksızdır. O halde denebilir ki Caligula yanlış bir başkaldırı içindedir.

Caligula karakterini saçma sorunuyla birlikte değerlendirirken bir zorluk ortaya çıkmaktadır. Caligula yaşadığı dönemin en güçlü insanıdır, tam anlamıyla bir tirandır ve ne isterse istesin kimse karşı koyamamaktadır. Dolayısıyla isteme ve dünyanın gerçekliğinin çelişmesini herhangi bir insandan farklı yaşamaktadır. Ama yine de gerçekliğe etkisi ancak kültürel politik düzeyde olmaktadır. Tanrı gibi tapılmak istemektedir ama yapılan sadece bir oyundur. Gerçeğe etkisi kendisi için düzenlenen oyunda yıldırım yerine kölelerin ateş yakması, gök gürlemesi yerine taş dolu bir fıçının yuvarlanması gibi olmaktadır (Camus, 2006: 50). Caligula iktidarı seven için tanrıların işe karışması can sıkıcıdır demektir. Kendisini tanrıların sanatının yürütücüsü olarak görmektedir. Scipion ona zorba dediğinde bunu kabul etmemektedir. Çünkü zorba kendi tutkuları uğruna kamuyu kurban eden kişidir. İktidar için dolaplar çevirir. Kendisi ise tanrıların budalalığı ve kini arasında denge kurmak istediğini söylemektedir.

Caligula savaşları engellediğini söylemektedir çünkü fatih mentalitesinden çok, kişi yaşamına saygı duyduğunu söylemektedir. Camus için fatihler gerçekte eylemin yararsız olduğunu bilirler (Camus, 1997: 94). Çünkü tek yararlı eylem insanı ve dünyayı yeni baştan düzelterek eylemdir. İnsanları düzelterek ama öyleymiş gibi yapmak gerekmektedir. O yüzden çarpışmak zorundadır. Yenmek ve aşmak kendini aşmaktır her zaman çünkü Camus'ye göre insan kendinde başlayıp biter ötesi yoktur. Fatihler de kendilerini tanrı gibi duyumsarlar. Fatihler en fazlasını yapsa da insanın yapabileceğinden fazlasını yapamazlar. Fatih sonsuza ulaşmak istemez o yüzden kendi ölçüsüne uygun gerçeklere el dokunabilir. Hiçbir şeyi sürekli (zamansız) değildir, öğretileri de sürekli değildir. Dostluk ve kardeşlik geçici olduğu için gerçek zenginliklerdir. Etkinliği, tinsel güçlerini ve sınırlarını bunlar arasında duymaktadır. Fatih karşıtların uzlaşmasını (birlik) değil, ayrılıkların ezilmesini istemektedir (Camus, 1982: 49). Fatih kendisinden farklı olan insanların yok edilmesini istemektedir. Bu yüzden bir efendi-köle dünyası kurmaktadır. "Caligula hakikatın peşinde insan

davranışlarındaki sahteliği ortaya çıkarmaktadır. Fakat kendisi tecavüz, şiddet, cinayet işlemesine rağmen çok fazla insan öldürdüğü için savaşı reddediyor. Caligula'nın insana dönük ilgisinde keskin bir ironi vardır” (Stoltzfus, 1983: 76). Don Juan gibi saçma bir karakter olan fatih de Caligula'dan farklıdır. Çünkü Caligula sonsuza ulaşmak istemektedir kendi ölçüsünü aşmak istemektedir. Dostluk ve kardeşlik gibi değerleri yoktur.

Caligula zorba olmadığını göstermek istemektedir. Zorbanın küçük bir savaşa girmesinin bile kendi geçici hevesleri yüzünden pahalıya mal olacağını söylemektedir. “Budala anlaşılmaz yüzüne büründüm tanrıların alinyazısını ben yarattım” demektedir (Camus, 2006: 55). Caligula saçma anlamında bir fatih değil ama bir zorbadır ve Camus *Denemeler* kitabında zorbalığı tamamen karşısına almaktadır. “Bizler özveriyi gizemcilikten, enerjiyi zorbalıktan, gücü gaddarlıktan ayıran ince anlam için dövüşüyoruz” demektedir (Camus, 1982: 106). Bu anlamda Caligula, Camus'nün ileride geliştireceği etik anlayışın tam karşısı olmaktadır.

Onu uyarmak için gelen soylu kişiye alçak olmadığını için sana inanmayacağım demektedir. Böyle biri olsaydın dostlarını ele vermezdin demektedir. Aslında öldürmek istediklerini bilmektedir. Bu bir tür evrensel ahlakın eğretilmesi olarak değerlendirilebilir. Kendini yine garip bir mantığa hapsedmektedir. Camus'ye göre evrensel ahlak kişinin görüşünü çarpıtmaktadır. Caligula kendisine akıl yoluna girdiğini ama nereye gittiğini göremediğini söylemektedir. Ona göre Ay'ı getirselardı her şey değişecek, olanaksız olan olanaklı olacaktı. “Niye olmasın ilerde olabilir [...] Caligula us yolunu izlemelidir” demektedir (Camus, 2006: 59). Burada Camus'nün akıl ve varlık felsefeleri dediği ve saçmayı yok ettiklerini düşünen tarzda bir düşünceye Caligula'nın hala inandığı görülmektedir. Saçmayı aşmaya çalışmaktadır. Bunu, sonuna kadar giden iktidar ve akıl olarak düşünmektedir.

Caligula'yı öldürmek isteyenlerin başı Cherea'dır. Caligula'yı bencil, kibirli, zararlı ve kan dökücü olarak görmektedir. Cherea, en yabancı düşüncenin bir anda gerçeğe dönüşebileceği bir evrende yaşamak istemez insanlar çünkü kendini güvende hissetmek onların önceliğidir demektedir. Bu grup aslında geleneksel görüşlere tutunan veya belirli ideolojilere bağlı insanların temsili olarak da yorumlanabilir. Caligula ise güvenlik ve aklın yolunun birlikte yürüyemeyeceğini söylemektedir. Çünkü kendi savunduğu akıl tüm gerçeklik kurgularını dinleri, geleneksel öğretileri, ideolojileri, bilimi vs. aşan bir düşüncedir. Bir tutarlılık ve daha önemlisi sınır görmemektedir dünyada. Olanaksızı kabul etmemektedir.

Fakat Cherea karakteri bunların ötesinde saçmanın farkında ve kendi içinde taşıdığı karşıtlığın ve çelişmelerin de farkındadır.

Bütün sonuçlarıyla saçmalığı bir yana iterek, ne biri ne ötekisiz edilemez [...] Aile ya da arkadaşlık yasalarının bana elde etmeyi yasakladığı kadınlara göz koyuyorum. Ussal olmak için de ya öldürmek ya da elde etmek zorunda kalacağım [...] Herkes onları gerçekleştirmek yolunda bu işe burnunu soksaydı ne yaşayabilir, ne de mutlu olabilirdik (Camus, 2006: 62).

Caligula ona, üstün bir düşünceye inanman gerekiyor yani demektedir. Fakat aslında Cherea saçmayı kabul etmektedir. Burada Caligula'nın “ussallığın” saçmanın bir tarafını yok ettiğini de göstermektedir. Çünkü Caligula olağanüstü bir şey istemekte Cherea ise yaşamak ve mutlu olmak istemektedir. Caligula'yı, Scipion'u umutsuz bırakmakla suçlamaktadır. Yani kendisi yaşamdan umutludur. Umut, Camus'nün tamamen reddedilmesi gerektiğini söylediği bir duygusal inançtır. Fakat bu da etik düşüncesinin bir parçası olarak ileriki yıllarda değişmektedir.

Caligula en çok kendi duygusuzluğunu sevdiğini söylemektedir. Dünya da tepkisizdir zaten kendisi dünyayı taklit etmektedir. Denilebilir ki Caligula saçmada çelişen yanlardan biri olan dünya gibi olmak istemektedir. Dünya nasıl insanların istekleriyle çelişirse Caligula da bunu yapmaktadır. Kendi istediklerini yapmayan herkesi zaten öldürmektedir. Eski bir köleyken sarayda çalışan Helicon ise Cherea'ya sen erdeme hizmet ettiğini düşünüyorsun ama aslında acı çekmeyen, sorumluluk duymayan insanlarsınız; soyluların yürekleri tefeci ve cimri, yargıçlar erdem tüccarlığı yapan sadece güvenlik düşleyen insanlar, gerçekten erdemli değilsiniz demektedir. Aslında acı çekenlerle bir ilgileri yoktur. Yani Helicon bütün bu erdem bir pazarlama olduğunu, yalan olduğunu söylemektedir. Cherea ve Helicon düşman iki görüştür. Helicon Caligula'ya bağlıdır. Helicon, Caligula ne veba oldu, ne kan dökücü din, ne darbe demektedir. Caligula ise “ben geçiyorum

vebanın yerine” demektir (Camus, 2006: 74). Bu yukarıda iddia edilen, Caligula’nın dünyayı taklit etmeye çalıştığı düşüncesini destekleyen bir repliktir. Stoltzfus da şunu söylemektedir: “Ölümün rastgeleliğini, doğanın keyfiliği ve yazgının kaprislerini taklit ederek toplumsal örgütlenmeyi temelinden tehdit etmektedir” (Stoltzfus, 1983: 75).

Camus’de çabayı bizatihi çoğaltmak deneyime maruz kalmak yaşamı yaşanmaya değer kılmaktadır. Ancak daha önce de bahsedildiği gibi ona göre daha sonraki yıllarda bazı etik değerlerin yaşamı yaşanmaya değer kıldığı söylenebilir. Giriş bölümünde yazıldığı gibi “yaşamayı ve ölmeyi öğrenmek, bir de insan olmak için, tanrı olmayı yadsımak” (Camus, 1985: 280). Camus’nün düşüncesinin temeli budur. Caligula’nın bunu öğrenemediği görülmektedir. Cherea’a göre aşkın, mutlak değerler yoktur ama o, insan doğası gereği ortaya çıkan dayanışma gibi eylemlerin diğerlerinden daha değerli olduğunu söylemektedir. Kapris, şiddet ve yıkıma karşı ahlaki bir bakış açısı vardır. Cherea saçmanın farkındadır ama bununla yüzleşmek için toplumsal dayanışmacı bir eyleme inanmaktadır. Zaman ve yazgı gibi kavramlar Caligula’ya karşı olanları pasifleştirmektedir. Ancak bu da bu tür bir ahlakın zaafı olarak okunabilir. Çünkü bu ahlak değişken ve koşullara bağlıdır. Dolayısıyla gerçek, tutarlı bir etik anlayış sunmakta yetersiz kalmaktadır. Bu ahlak, Caligula gibi nihilizme sivrilmekten korusa da, değerler kişiselliği ve durumsallığı yeterince aşan bir akılsallıkta bulunmadıkları için yetersizdir. Bu bağlamda Cherea’nın akla olan güvensizliği Camus’nün ahlak anlayışının sınırlılığını da göstermektedir. Örneğin Camus kimseyi öldürmemek gerektiğini savunmaktadır. Ancak Caligula gibi bir tiranı öldürmek gerekmektedir hatta çok geç kalınmıştır.

3.4. Caligula’nın Yanlış Başkaldırısının Yorumlanması

Caligula herkesin, kendisinin bile suçlu olduğunu söylemektedir (Camus, 2006: 86). Ama dünyada kendisini mahkum edebilecek kimse yoktur. Ayın kendisinin olmayacağını kendisine itiraf etmektedir. Haklı olmanın ve sonuna kadar çabalamanın ona acı verdiğini söylemektedir. Diğer insanların yerinde olmak istemediğini, aşağıladığı insanlarla aynı tinde aynı alçaklığı duymak istemediğini söylemektedir. Bir yandan korkmakta bir yandan da yüreği yatışınca yine büyük bir boşluk bulacağını düşünmektedir. Oyunun sonunda hala Ay’ı elde etseydi ve aşk yetseydi her şey değişmiş olacaktı diye düşünmektedir. Hiçbir şeyin kendi ölçüsüne göre olmadığını, olanaksız diye bir şeyin olduğunu kabul etmektedir. Fakat en sonunda dünyanın ucunda ve kendi sınırlarında olanaksız aradığını ama ona ulaşamadığını itiraf etmektedir (Camus, 2006: 87). Özgürlüğünün iyi olmadığını da söylemektedir. Artık tarihe mal olduğunun farkındadır. Bıçaklandıktan sonra hala yaşıyorum der ve oyun biter. Bu sözleri saçmanın bir temsili ve sürekli devam ettiği gerçeğini gösteren sözler olarak yorumlamak mümkündür.

Oyunun sonunda Caligula’nın saçmaya yaklaşımının yanlış olduğunu fark ettiği görülmektedir. Olanaksız ulaşamadığını, özgürlüğünün yanlış olduğunu, suçlu olduğunun açığa çıkarıldığını son sayfalarda fark ettiği görülmektedir. Caligula, Camus’nün ölüm gerçeğinden devşirilmesi gerektiğini söylediği bilgeliği ise anlamamaktadır. Ölüm yaşamı anlamlı kılmaktadır. Camus ölüme bakıp hayatın boşluğunu yararsızlığını düşünmemeliyiz demektir. Caligula’nın saçmayı taklit etmeye çalışması ölümü de taklit etmesini yani öldürerek huzur bulmaya çalışmasını içermektedir. Scipion doğanın en kötü yaraları bile iyileştirdiğini söylemektedir. Caligula bunun kendisi için geçerli olmadığını doğadan hoşnut olmayacak kadar tutkulu olduğunu söylemektedir. Kin ve kötülük için kemirmekte ve büyük bir yalnızlık çekmektedir. Bu yalnızlık, sosyal izolasyon ve dayanışmanın reddi daha önce de bahsedildiği gibi Caligula’yı bir tür intihara götürmektedir.

Camus *Denemeler* kitabında dünyanın yüce bir anlamı yoktur, ezilmiş ve umudunu yitirmiş insanlar vardır demektedir fakat bundan, Nazilerden farklı sonuçlar çıkarıldığını söylemektedir (Camus, 1982: 126). Değerler olmadığı, tanrısal veya insan kaynaklı ahlak yoktur o zaman hayvanları güden güçler vardır yani zorbalık ve kurnazlık vardır. Camus umutsuzluğu ilke yapıp sonuna kadar götürmek yerine mutluluk yaratmak gerektiğini söylemekte ve umudun önemini fark etmektedir. İnsanlar kötü yazgılarına karşı birleşmeli ve savaşmalıdırlar. Umutsuzluğu kabul etmemelidirler. Camus’nün düşüncelerinin nasıl değiştiği görülmektedir. *Denemeler* yazılırken dünyada güçlü olarak var olan nazizm ve faşizmle arasındaki farklılığı şöyle anlatmaktadır: Aynı ilkeden (dünyanın anlamsızlığından) farklı ahlaklar çıkmaktadır. Naziler insanları kesip biçerek, haksızlığı kabul etmişlerdir. Camus de anlamsızlığa inansa da insanı bir anlam olarak görmektedir.

İnsan anlamı aramaktır. İnsanın, gerçeği vardır ve ödevi yazgısına karşı koymaktır. Onun düşünebileceği doğruluğu bulmasına olanak vermek gerekmektedir. İnsanın mutluluğu kendi yazgısına karşı kazandığı en büyük utkudur. “Camus üç olumlu değeri ortaya koyar: insanın yeniden kendini buluşu olan insanın birey olarak değeri, ortak bir kadere sahip olan bütün bir insanlığın bir parçası olduğunun farkına varılması ve aynı kaderi paylaşan insanların dayanışma gerekliliği” (Gündoğan, 2013: 215). Görülmektedir ki Camus ikinci döneminde, hem başkaldırı hem de anlam sorununda giderek çok daha iyimser bir yere gelmiştir.

Başkaldırma, bir yandan bütün insanlara özgür bir yaratılışı sezdirirken, bir yandan da bu yaratılışın özünde bulunan ölçüyü ve sınırı gün ışığına çıkarır. Usdışı ussalı sınırlandırır, ussal da ölçüsünü verir ona. Kısacası, her şeyde anlamsızlıktan koparıp almamız gereken bir anlam vardır (Camus, 1985: 270).

Sosyalist bir perspektiften şöyle bir yorum yapılmaktadır: “Her insanın hayatı [kapitalist düzende] faydasızlık bakımından Sisypheus’un çabası kadar korkunçtur” (Gaidenko, 1966: 61). Sosyalist bir perspektiften bu durumun sebebi; burjuvazinin yükselişi ve onun demokrasi, hümanizm, özgürlük, eşitlik, kardeşlik ideallerinin kapitalizmin gerçekleri tarafından yok edilmesidir. İnsan varoluşu anlamsız hale getirilmiştir. Camus bu değerlere sahip çıkmak gerektiğini düşünmektedir. Kötülükle karşılaşılabilir, başka bir atılıma geçmek gerekmektedir. Azaltılabilir de haksızlık ve acı her zaman olacaktır. Başkaldıran İnsan kitabında haksızlık ve acının belirli bir düzeyde de olsa azaltılabileceğinin farkına varmaktadır. Sevgiye dayanan somut insana ve şimdiye inanan, hınca bulaşmayan bir başkaldırı yaşamın ta kendisidir. Devrim, güç ve tarih adına ölçsüz cana kıyan bir makine olursa ölçü ve yaşam adına ona da başkaldırmak gerekmektedir.

Başkaldıran özgürlüğünü onaylar fakat bu mutlak bir özgürlük değildir çünkü sınırını ötekinde bulur. Bu yüzden özgürlük adaletten ayrı olarak onaylanamaz. Ancak başkaldırı, bireyin özgürlüğünü güvence altına almayan bir adalet anlayışından doğmuştur. Dolayısıyla adalet özgürlüğü ihlal edemez. İkisi de mutlaklaştırılmaz. Her biri aynı anda onaylanmalı ve diğerinde sınırlarını bulmalıdır (Caraway, 1992: 133).

Caligula’nın mutlak özgürlüğü yüzünden sınırlarını bilmediği görülmektedir. Sınırları bilmekle yaşamı dolu yaşamak arasında bir bağlantı kurulmalıdır. Başkaldıran sadece kendi yargısına bağlıdır. Yalnızca kendini doğrular ve sadece kendisi kendi eylemlerinden sorumludur (Caraway, 1992: 136). Başkaldırma sadece ölçülü suçluluğa götürür. Camus’nün amacı saçma gerçeğinin nihilizme evrilmesini engellemek ve bir başkaldırı anlayışı ortaya koymaktır. Bu nihilizm durumunda kişi dünyaya, diğer insanlara hatta kendine bile yabancıdır. Yabancılıktan kurtulamadığı için de hem felsefi hem de gerçek intihara sürüklenmektedir. Caligula için de durum budur. Bu bağlamda Camus’nün hem birinci dönemi hem de ikinci dönemindeki düşüncelerine göre Caligula’nın yanlış bir başkaldırı içinde olduğu iddia edilebilir.

SONUÇ

Saçma, başkaldırı olsa bile devam etmektedir, saçmanın üzerinden gelinemez. Bu noktada, saçma devam ederken nasıl bir anlam yaratılabilir sorusu ortaya çıkmaktadır. Çünkü Camus’ye göre anlam saçmanın yerine geçmemelidir. Camus’nün ilk döneminde içinden çıkamadığı felsefi karmaşa şundan kaynaklanmaktadır: Saçmadan kaçış ve dünyayı daha iyi bir yer haline getirme isteği birbirine karışmaktadır. Dünyayı daha iyi bir yer haline getirme isteği belirli değerlerle ilgilidir. Ancak değerler kabul edildiğinde saçma kabul edilse bile belirli bir düzeyde anlamı, rasyonelliği kabul etmek gerekmektedir. Öte dünya, tanrı veya din olmadan dünya değiştirilebilir. Bunlar saçmayı ortadan kaldırmak için başka bir dünya ortaya koymaktadırlar. Dünyaya ve yazgıya başkaldırmak ne demektir? Bu başkaldırı tarihe başkaldırmayı da içermektedir. Bu dünyanın gerçekliğinden kaçmadan başkaldırmak düşüncesi doğru olmakla birlikte felsefesinin merkezinde bir gerilim vardır. Şayet saçmayı kabullenmek mutluluğu getiriyorsa başkaldırılan şey mutsuzluğu göze almayı da içerir bu konuda Camus net değildir. Aslında Camus’nün söylemek istediği, istenen sonuç alınmasa da sadece çabadan mutlu olmak gerekliliğidir. Bu düşünce belirli bir oranda bilgelik içerse de yeterli değildir. Saçmayı hem kabul etmek hem de başkaldırmak gerekliliği konusunda bir belirsizlik vardır. Çünkü neyi ne kadar kabul etmek ve ne kadar başkaldırmak gerektiği belirsizdir. Kendisi de bu belirsizliğin farkında olduğu için daha sonra nicelik ahlakını aşan bir etik anlayış geliştirmiştir.

“Hayatın anlamına yönelik hibrit yaklaşım, Öznelci ve Nesnelci yaklaşımlardan kaynaklanan sezgileri birleştirir: Anamlı bir yaşam tatmin edicidir ve bu tatmini nesnel açıdan değerli projelere dayanarak sunar” (Pianalto, 2022). Bu anlamda Camus’nün söz konusu hibrit yaklaşıma yakın bir yere geldiği söylenebilir. Saçma, insanın tatmin edici ya da mutlak bir anlam bulamayışıdır ama tatmin edici bir hayat ve bazı nesnel değerler söz konusu olduğunda artık anlam var demektir. Evrenin kökeni, nedeni, amacı ve bütün yaşam hikayesi üzerinde net bir anlam olmasa da yine de insan türüne has iyi bir yaşam için ortaya konan değerler, yaşamın insan için anlamını da göstermektedir. Camus’nün düşüncesinin olumlu yönü anlamı sonsuzlukta, mutlakta aramayı bırakmasıdır. Anlamı, yaşamın içinde bulmaya ilham veren bir düşüncedir. İnsanın eyleme ve sonlu zamanı nasıl değerlendireceğine dair net bir düşüncesi olduğu an anlam oluşmaktadır.

“Öyleyse, insan için kendi düzeyi olan orta düzeyde bir eylem ve bir düşünce olasılığı vardır. Daha yükseklere göz diken her türlü girişim çelişkin olur. Tarih içinden erişilemez salta [mutlağa] hele onu tarih içinde yaratmak, olur şey değildir” (Camus, 1985: 277). Özellikle devrimci akımları eleştirerek sınırı aştıklarını düşünmektedir. Tarihe yaslanarak kin, yok ediş, hınç ve zorbalığa dönüşmeyen bir başkaldırı olmalıdır. Dönüştüyse de onun karşısında yaşam, ölçü, aşk adına başkaldırı olmalıdır. Bulmak isteği şey, esenlik ya da varlıkçı bir felsefe değil orta yoldur. Yani ne hiçbir değer olmadığı nihilizm ne de mutlak değerlerin olduğu bir varlık felsefesi peşindedir. Orta düzey derken kastettiği budur.

Camus ilerlemeci akla inanmadığı gibi herhangi bir tarih felsefesine de inanmamaktadır. Haksız dünyada hakkı düşünülebilir bir duruma sokmak, mutluluğa, zamanın kahrına uğramışların anlayabilecekleri bir anlam vermek gerek demektir. Ona göre sevgi, mutluluk kaygılardan kurtulmak için bir düşünce, akıl değil ama farklı bir düşünce gerekmektedir. Sadece kendisinin dünyayı kurtaracağına inanan ideolojilerin bırakılması gerektiğine inanmaktadır. Çünkü ona göre başkalarının boyun eğmesini istemek yaşamda azalmaya, kısır, sessiz ve ölü bir dünyaya sebep olmaktadır. Akla uygun bir kuram dünyayı kör, sağır, etsiz kemiksiz etmektedir. Yaşam ve doğayla bağlar kopmaktadır. Bu bağlamda Caligula’nın hemen ölmeden önce söylediği “tarihe Caligula, tarihe” sözü de bu açıdan anlaşılabilir.

Camus *Sisifos Söyleni* zamanında, istekler ve dünya arasındaki ayırmadan ve karşılaşmadan mutlaklaştırılmış bir saçma çıkarmaktadır. Birbirini değiştiremeyen iki şey varsaymaktadır. Bu düşünce Caligula’da da görülmektedir. Acıları azaltmadığı, varlıkları ölümsüz kılamadığı, güneşin batıdan doğmasını sağlayamadığı, olayların düzenini değiştiremediği için ulaşabileceği en üst gücün bile önemsiz olduğunu düşünmektedir. Bu saçma mantık yanlıştır. Çünkü birinci ve dördüncü olanlar kısmi de olsa yapılabilir. Diğerleri için de onları bir metafor olarak alırsak yani yaşamı uzatmak ve doğal olaylara müdahale gibi yine bunlara da olanaksız denemez. İnsanlığın belirli bir tarihteki gücüyle belki olanaksızdır ama insanlığın gücünün gelecekte nereye varacağına dair bir fikrimiz yoktur. Dolayısıyla bunların hiçbiri tam anlamıyla olanaksız değildir. Zaten Camus kendisi de bu durumu fark ettiği için yukarıda bahsedildiği gibi bir orta yol bulmanın peşine düşmüştür.

Camus’ye göre *Sisifos Söyleni* döneminde hiçbir şey değişmemekte başka bir biçime girmektedir. Fakat yine de mücadele etmek, başkaldırmak gerekmektedir. Yani Sisifos gibi kayayı itmek gerekmektedir. Fakat bu uzun vadede mümkün değildir. İnsanlar dünyayı değiştirmek gerektiğini ve değiştirebildiğini bilmelidir. Sadece umutsuz bir başkaldırı değil, dünyayı daha iyi bir yere dönüştürme düşüncesi gerçek bir etik anlayış sağlayabilir. Hayatın değerini, şimdinin değerini fark etmek önemlidir ama bunu iyi yaşam olarak değil uzun yaşamak olarak düşünmesi yanlıştır. 2. Dünya Savaşıyla beraber kendi düşüncesindeki bu sorunların farkına varmıştır. Camus giderek nicelik ahlakını terk ederek dayanışmayı, insanın birey olarak değerini ve evrensel bazı değerleri önemsemiştir. *Denemeler* olarak derlenen yazılarında dayanışmanın yanında doğruluğu, hakkı ve pek çok değeri kabul etmek zorunda kaldığı bir gerçektir. Çünkü bu değerler olmadan yaşamak hayvanlaşmak anlamına gelmektedir. Doğruluk, hakikat, insan düşüncesi bunları bilmese de en azından tersini biliyoruz demektir (Camus, 1982). Nazizm, faşizm gerçekliği bunu acı bir tecrübeyle öğretmiştir. Başkaldırı; olumsuz, kötülüğe, adaletsizliğe, zorbalığa hayır demektir. İnsanlığın özünden gelen bir dayanışma ahlakıyla kötülüklerle, adaletsizliklerle, zorbalıkla mücadele edilebilir. Oyun bağlamında Caligula’nın başkaldırısı ise tam tersi bir istikamette olmuştur. Kendini zorbalığın, kötülüğün ve adaletsizliğin temsilcisi yapmıştır.

Camus başkaldırının saçmanın mantıksal sonucu olduğunu söylemektedir. Fakat önemli bir başka mesele daha vardır. “Ama tam karşıt düşünce yani saçma başkaldırının sonucudur düşüncesi ileri sürülemez mi? Aslında

dünya saçma insanın düşündüğünden fazlasıdır. Başkaldırı olumsuzlamanın değerini saçma olarak deneyimlememi getirmektedir. Olumsuzlama kendisinde saçma değildir. Dünya benim bağlandığım değere karşı geldiğinde ve ben ona karşı başkaldırdığımda dünya saçma olur. Bu başkaldırı olmadan saçmalık yoktur” (Wolfs, 2010: 79). Ancak Camus için başkaldırı saçmayı öncelememektedir. Saçmayı önceleyen istemedir. Bir değer uğruna başkaldırıyla dünyaya bakan saçmalık ve hiçlik görmemektedir. Wolfs’a göre başkaldıran hınçla zehirlenmiş ve hiçliği arzulamaktadır. Başkaldırı sonlandığında hınç durur ve intihara gerek kalmaz çünkü intihar hiçlik arzusunun sonucudur. Böylelikle başkaldıran önceki değere sadık kalır (Wolfs, 2010: 84). Ama Camus’ye göre değer gerçekleşmediği (isteme ve dünya çatışması hep olacaktır) için saçma duygusu hep var olacaktır dolayısıyla bu eleştiri yeterli bir argüman değildir.

Yanlış avuntulara sivrulmayı engellediği için saçma düşüncesinin önemli bir boyutu vardır. Tür olarak insanın zorbalığa karşı dayanışma mücadelesi bir anlam yaratmaktadır. Nihai, kozmik, aşkın bir anlam olmasa da insan dayanışmasının bir anlamı vardır. Bu anlam insanın varoluşu gereği oluşmaktadır, saçmanın oluşması gibi dünyayla ilişkide oluşmaktadır. Anlam için değerler gerekir bunlar da akılla ilişkilidir. Fakat Camus saçma düşüncesinin gereği akla gerekli önemi vermemektedir. Camus’ye göre gerçek kısırdır. Hiçbir şeyin açıklanmadığı bir dünyada, bir değer ya da bir metafiziğin verimliliği anlamsızdır. Bu düşünce onu yanıltmaktadır. Akıl varoluşu açıklamasa da kendisi akıl üzerinden etik bir dünya görüşü yaratmaktadır çünkü böyle bir dünya görüşü olmadan yaşanamaz.

Dönüşüme dönük umudu reddetmek giderek yaşama, saçmaya karşı başkaldırını da zorlaştıracak ve kişinin kendisi için önemsizleştirecektir. Bunun ötesinde kişi dönüşümü gerçekleştireceğini de bilemeyecektir. İsteme ve dünya iki değişmez varlık değildir. Nitelik değil nicelik ahlakı sadece tüketmeye yönelik sığ bir görüştür. Derin anlamı yoktur diyerek kendisi de bunu onaylamaktadır. Dünyayı dönüştüremeyeceğini bilerek dönüştürecekmiş gibi eylemde bulunmak saçmanın temelidir ama evrimsel olarak geniş bir zaman aralığına bakıldığında dönüşüm gerçektir. Giderek umutsuzluğu terk etmek gerektiğini Camus kendisi de kabul etmektedir. Gelecek kuşakları düşünmenin önemsizliği düşüncesini de terk etmiştir. Gelecek kuşakları önemsemek etik bir görüşün temellerinden biridir. Önceleri “suçlu yoktur” düşüncesi kötü olmayı gerektirmez demektedir ama daha sonra kötü olmayı engelleyen bazı gerçekleri ve değerleri bilmek gerektiği düşüncesine ulaşmaktadır. Avuntulardan kurtulma meselesi doğrudur. Fakat Camus’deki yanlışlık ilk döneminde avuntu ve umudu aynılaştırmasındadır. Kendisi, yukarıda bahsedilenler gibi bu düşüncesinin de yanlış olduğunu fark ederek daha sonraki yazılarında saçmaya başkaldırının umudu içermesi gerektiğini savunmaktadır. Çünkü aslında umut gerçeklikten bir kaçış değildir. Onu dönüştürebilmek için gerekli olan inançtır.

Caligula saçmayı fark etmiştir ve onu yanlış değerlendirmiştir. Onu aşabileceğini sanmıştır. Böylelikle olanaksıza yönelmiştir bu da kendisi ve çevresi için büyük bir yıkım olmuştur. Halbuki Camus’nün ilk dönemindeki nicelik ahlakına göre Caligula farklı deneyimler yaşayarak ve uzun süren bir yaşamla saçmaya karşı doğru bir başkaldırıda bulunmuş olurdu. Camus’nün ikinci dönemine göre ise Caligula’nın başkaldırısının doğru olmasını sağlayacak şey; dayanışma ve dostluk gibi değerlere dayanarak zorbalıkla ve adaletsizlikle savaşması olurdu. Ancak Caligula tam tersini yaparak mutlak bir anlam, değer ve umut yitimi içinde nihilist bir şekilde kendi yok oluşunun şartlarını gerçekleştirmiştir.

KAYNAKLAR

- AKEN, E. V. (2021). Camus’nun Absürdizm’i: Sisifos Söyleni. *Öncül Analitik Felsefe Dergisi*. <https://onculanalitikfelsefe.com/camusnun-absurdizmi-sisifos-soyleni-erik-van-aken/>
- ARNOLD, A. J. (1973). Camus’ Dionysian Hero: “Caligula” in 1938. *South Atlantic Bulletin*, 38(4), 45-53.
- CAMUS, A. (1982), *Denemeler*, (Sabahattin Eyüboğlu & Vedat Günyol, Çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- CAMUS, A. (1985), *Başkaldıran İnsan*, (Tahsin Yücel, Çev.), Ankara: Kuzey Yayınları.
- CAMUS, A. (1997), *Sisifos Söyleni*, (Tahsin Yücel, Çev.), İstanbul: Can Yayınları.

- CAMUS, A. (2006). *Caligula*, (Abdullah R. Ergüven, Çev.), İstanbul: Berfin Yayıncılık.
- CARAWAY, J. E. (1992). Albert Camus and the Ethics of Rebellion. *Mediterranean Studies*, 3, 125-136.
- GAIDENKO, P. (1966). Varoluşçuluk ve Birey, A. Schaff (Ed.), *Marksizm, Varoluşçuluk ve Birey* (s. 31-63) içinde. İstanbul: De.
- GÜNDOĞAN, A. O. (2013). Saçmadan Başkaldırı Ahlakına, G. Erçel (Ed.), *Albert Camus Özgürlük ve Devrim* (s. 211-218) içinde. İstanbul: Kafekültür Yayınları.
- İRİ, E. C. ve KİRİŞ YILMAZ, N. (2022). Bir İmparatorun Hakikate Başkaldırısının Ay'a Giden Saçma Yolculuğu: Albert Camus'nün Caligula'sı. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. 14/27, 31-60. DOI: <http://dx.doi.org/10.26517/ytea.510>
- JONES, R. E. (1958). Caligula, the Absurd, and Tragedy. *Kentucky Foreign Language Quarterly*, 5(3), 123-127. DOI: 10.1080/00230332.1958.9927775
- KOÇ, E. (2016). Albert Camus'nün Saçma Felsefesi: Caligula, Yabancı ve Sisifos Söyleni. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 1-19.
- LEWIS, R. W. B. (1960). Caligula: Or the Realm of the Impossible. *Yale French Studies*, 25, 52-58.
- PIANALTO, M. (2022). Hayatın Anlamı: Yaşamınıza Anlam Katan Şey Nedir?. *Öncül Analitik Felsefe Dergisi*. <https://onculanalitikfelsefe.com/hayatin-anlami-yasaminiza-anlam-katan-sey-nedir-matthew-pianalto/>
- PÖLZLER, T. (2018). Camus' Feeling of the Absurd. *J Value Inquiry*, 52, 477-490. <https://doi.org/10.1007/s10790-018-9633-1>
- RAVİNDRANATH, J. (2014). The 'Absurdity' of Life and Death: A Study of Camus's Caligula and The Just. *Scholar Critic*, 1(2), 28-35.
- SCHERR, A. (2014). Camus and the Denial of Death: Meursault and Caligula. *Omega*, 69(2), 169-190. doi: <http://dx.doi.org/10.2190/OM.69.2.e>
- SCOTT, C. (2024). Hayat Absürttür! Albert Camus'nün Başkaldıran Felsefesini Keşfetmek, *Öncül Analitik Felsefe Dergisi*. <https://onculanalitikfelsefe.com/hayat-absurttur-albert-camusnun-baskaldiran-felsefesini-kesfetmek-casey-scott/>
- STOLTZFUS, B. F. (1983). Caligula's Mirrors: Camus's Reflexive Dramatization of Play. *French Forum*, 8(1), 75-86.
- WOLFS, T. (2010). The Burden of the Absurd. *Bijdragen: International Journal for Philosophy and Theology*, 71(1), 65-84. <http://dx.doi.org/10.2143/BIJ.71.1.2046948>

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %100.

Etik Komisyon Onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

LATİN AMERİKA ÜLKELERİ ENDEKSİ'NDE FRAKTAL PIYASA HİPOTEZİNİN ANALİZİ*

Analysis of Fractal Market Hypothesis in Latin American Countries Index

Mehmet Erkan SOYKAN¹

ÖZ

Etkin Piyasa Hipotezi, politika oluşturucular, portföy yöneticileri, kurumsal ve bireysel yatırımcılar bakımından büyük önem taşımaktadır. Etkin Piyasa Hipotezi'nde, piyasada bulunan bütün bilginin hisse senedi fiyatına yansdığı ve anormal getiri elde edilemeyeceği savunulmaktadır. Fraktal Piyasa Hipotezi ise bunun tam tersine incelenen endekste uzun hafızanın varlığını savunmakta, geçmiş fiyatlar analiz edilerek ilerideki fiyatların veya getirilerin tahmin edilebileceğini öne sürmekte yani bir bakıma teknik analiz vs. yapmanın avantaj sağlayacağını ifade etmektedir. Bu çalışmanın amacı MSCI Latin Amerika gelişmekte olan ülkelerinin oluşturduğu endekste Fraktal Piyasa Hipotezi'nin geçerli olup olmadığını uzun hafıza varlığı bağlamında analiz etmektir. Bu endeksin kapsadığı ülkeler Brezilya, Şili, Kolombiya, Meksika ve Peru'dur. Çalışmada 05/11/1997 ile 16/11/2023 tarihleri arasında günlük kapanış fiyatlarından faydalanılmaktadır. Veriler Refinitiv-Eikon veri tabanından sağlanmıştır. İlgili veri için en uygun model GED dağılımlı ARMA(4,6)-FIEGARCH(1,d,1) modelidir. Modelde d katsayısı 0.5'den büyük ve anlamlı olduğundan seride uzun hafıza yoktur. Yani uygulanan yöntemlere göre Fraktal Piyasa Hipotezi bu endeks için geçerli değildir. d katsayısı 0.5'den büyük olduğu için sürecin her ne kadar ortalamaya dönme eğilimi sergilense bile kovaryans açısından durağanlığı sağlanamayacak ve sonsuz varyanslı olacaktır. Bu yüzden sürecin ortalamaya dönüşü çok uzun bir zaman geçmesini gerektirecektir. Kaldıraç gösteren katsayı negatif ve anlamlı çıktığından seride kaldıraç etkisi bulunduğu olumsuz haberlerin olumlu haberlere kıyasla volatiliteleri daha fazla artırdığı ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Fraktal piyasa hipotezi, FIEGARCH, uzun hafıza, volatilité, etkin piyasa hipotezi.

ABSTRACT

The Efficient Market Hypothesis is of great importance for policy makers, portfolio managers, institutional and individual investors. In the Efficient Market Hypothesis, it is argued that all information available in the market is reflected in the stock price and abnormal returns cannot be obtained. On the contrary, the Fractal Market Hypothesis defends the existence of long memory in the index examined and suggests that future prices or returns can be predicted by analyzing past prices, in a sense, technical analysis etc. and that doing so will be advantageous. The target of this research is to analyze if the Fractal Market Hypothesis is valid in the MSCI Emerging Markets Latin America Index-USD in the context of long memory availability. The countries by this index are Brazil, Chile, Colombia, Mexico and Peru. Daily closing prices between 05/11/1997 and 16/11/2023 are used in the study. The data is obtained from Refinitiv-Eikon database. The most suitable model for the relevant data is the ARMA(4,6)-FIEGARCH(1,d,1) model with GED distribution. Since the d coefficient in the model is greater than 0.5 and significant, long memory does not exist in the series. In other words according to the applied methods, the Fractal Market Hypothesis is not valid for this index. Since the d coefficient is greater than 0.5, even if the process tends to return to the mean, stationarity in terms of covariance will not be ensured and it will have infinite variance. Therefore, it will take a very long time for the process to return to the mean. Since the coefficient showing leverage is negative and significant, it can be mentioned that there is leverage effect in the series and negative news increase volatility more than positive news.

Keywords: Fractal Market Hypothesis, FIEGARCH, long memory, volatility, efficient market hypothesis.

1. ORCID: 0000-0003-2329-4315

1. Doktor Öğretim Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, İşletme Yönetimi, mehmeterkan.soykan@kayseri.edu.tr

* SOYKAN, M. E. (2025). "Latin Amerika Ülkeleri Endeksi'nde Fraktal Piyasa Hipotezinin Analizi" *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.12, S.34, s.17-30.

Makale Geliş Tarihi: 29 Ağustos 2024 Kabul Tarihi: 25 Aralık 2024

EXTENDED ABSTRACT

According to the Efficient Market Hypothesis proposed by Fama (1965), the proposition that the market is efficient is supported if the stock price reflects all accessible information. Efficiency can be divided into three types: weak, semi-strong and strong form efficiency. When there is weak form efficiency, the stock price reflects all past price information. When there is semi-strong form efficiency, all information available to the public is included in stock prices. When there is a strong form efficiency, insider information is additionally reflected in stock prices. That is, when the market is efficient in the strong form, the price of the asset reflects all available information and it is very difficult to obtain abnormal returns. The Efficient Market Hypothesis is related to the random walk that suggests that the price is independent and unpredictable. When prices exhibit a random walk, prices are not affected by the price of the past period, that is, they have a short memory feature. (Eyüboğlu ve Eyüboğlu, 2022: 703).

In examining financial time series in the context of the Efficient Market Hypothesis put forward by Fama, assumptions such as the absence of long memory, homoscedasticity, normality of return, independence of asset returns are made. In the Fractal Market Hypothesis, the fact that it is based on short- and long-term memory research in the volatility of returns, that it exhibits a non-normal distribution, that the role of liquidity and investor's horizon is mentioned instead of market efficiency, and that it does not have a link with market efficiency, have attracted the attention of researchers in the face of the Efficient Market Hypothesis. According to the Fractal Market Hypothesis (FMH), returns in the markets can be predicted in the long term by technical analysis. Therefore, essentially all of the articles in the literature analyzing the existence of long-term memory can be included in the scope of an FMH research. The founder of FMH is Peters (1994), and this academician researched the application of chaos theory and fractal in his work (Bezgin, 2022:141-142).

In this article, whether the Fractal Market Hypothesis is valid in the MSCI Emerging Markets Latin America Index-USD is analysed in the context of long memory existence. The countries covered by this index are Brazil, Chile, Colombia, Mexico and Peru. According to the review made in the literature, there is no similar study with current data utilising relevant methods on this index. Therefore, it is thought that this analysis will make contribution to literature. It is believed that if there is a long memory in the volatility series, it can help investors, academicians and portfolio managers, especially in pricing of derivative products, portfolio diversification and risk management, since volatility is predictable (Eyüboğlu vd., 2022: 703).

Daily returns between 05/11/1997 and 16/11/2023 are used in the study. Data is obtained from the Refinitiv-Eikon database. After performing basic tests with the data, the lag numbers that constitute the most appropriate ARMA structure of the index are determined as ARMA(4,6) according to AIC. Here, according to the principle of economy, the number of lags is desired to be as low as possible. Then, after this most appropriate lagged ARMA model is estimated with OLS, GARCH derivative models are estimated in the continuation of the analysis, since the ARCH effect is detected in the error term in this ARMA model.

As it can be examined in Table 4 (Tablo 4), best model for the relevant data is ARMA(4,6)-FIEGARCH(1,d,1) model with GED distribution, which gives the minimum Akaike information criterion and the maximum log likelihood value (Ln(L)). This determination indicates that this model is generally the most suitable model. Since the d coefficient in the model is greater than 0.5 and significant, long memory does not exist in the series. In other words, according to the applied methods, the Fractal Market Hypothesis is not valid for this index. Since the d coefficient is greater than 0.5 and is significant, even if the process tends to return to the mean, stationary in terms of covariance will not be ensured and it will have infinite variance. Therefore, it will take a very long time for the process to return to the mean (Buğan, Çevik ve Çevik, 2019: 227). In addition, the coefficients of the ARCH and GARCH terms in the resulting model are also insignificant. Since the theta1 coefficient, which shows leverage, is negative and significant at 1%, it can be stated that negative news that has a leverage effect in the series increases volatility more than positive news. Theta2 coefficient, which expresses the size of the effect, is positive and significant at 1%.

GİRİŞ

Fama (1965)'nin önerdiği Etkin Piyasa Hipotezine göre, hisse senetleri fiyatının erişilebilen bütün bilgiyi yansıtması halinde piyasa etkindir önermesi desteklenmektedir. Etkinlik, zayıf, yarı güçlü ve güçlü formda etkinlik olarak üçe ayrılabilir. Zayıf formda etkinlik olduğunda hisse senedi fiyatı bütün geçmiş fiyat bilgisini yansıtmaktadır. Yarı güçlü formda etkinlik olduğunda kamuoyunun ulaşabildiği tüm bilgiler de hisse senedi fiyatlarına dâhildir. Güçlü formda etkinlik olduğunda ise içeriden gelen bilgiler de ilave olarak hisse senedi fiyatlarına yansımaktadır. Yani piyasa güçlü formda etkin olduğunda varlığın fiyatı hâlihazırdaki bütün bilgileri yansıtmaktadır ve anormal getiri elde etmek çok zordur. Etkin Piyasa Hipotezi fiyatın bağımsız olduğu ve tahmin edilemez yapıda olduğunu ileri süren rassal yürüyüş ile ilgilidir. Fiyatlar rassal yürüyüş sergilediği durumda, fiyatlar geçmiş döneme ilişkin fiyatın etkisi altında kalmamakta, yani kısa hafıza özelliği göstermektedir (Eyüboğlu vd., 2022: 703).

Finans piyasasının sistematik olmaması ve karmaşık yapıya sahip olması yatırımcı ve akademisyenin piyasaya farklı perspektiften yaklaşmasına sebep olmuştur. Fraktal geometrinin geliştirdiği çalışmalar sayesinde kaotik ve karmaşık bir yapıda olan piyasa davranışı daha net analiz edilebilir hale gelmektedir (Mulligan, 2000: Mulligan, 2003; Peters, 1991). Fraktal geometri kaotik ve karmaşık yapılarının geometrisi anlamına gelmektedir. Fraktal geometri, doğadaki birimleri simetrik olan nesneye dönüştüren bir vasfa sahip Öklid geometrisi aksine karışık ve asimetrik sistemi incelemektedir. Fraktallar her bir parçası bütün yapı ile benzerliğe sahip yapıdır. Buna örnek olarak ağaç ve benzerlik gösteren ağacın dalları verilebilir. Bu nedenle finans piyasasının fraktal yapı sergilemesi doğrusallık göstermeyen bir sistem olduğunun işareti olabilir. Bu durumda Etkin Piyasa Hipotezi daha da sorgulanabilir hale gelmektedir. Black Scholes (1973)'un opsiyonları fiyatlayan modelin, Sharpe (1964)'in sermaye varlıklarının fiyatlandırılması modelinin ve Markowitz (1952)'in geliştirdiği ortalama varyans yaklaşımının normal yani gauss dağılım sergilediği kabulünün sorgulanmasının gerektiği ifade edilebilir (Aygören, 2008: 126).

Fama'nın öne sürdüğü Etkin Piyasa Hipotezi bağlamında finansal zaman serilerinin irdelenmesinde, uzun hafızanın bulunmaması, eş varyanslılık, getirinin normalliği, varlık getirilerinde bağımsızlık gibi varsayımlarda bulunulması; Fraktal Piyasa Hipotezi'nde ise getirinin volatilitesinde kısa ve uzun dönem hafıza araştırmasına dayanmış olması, normal olmayan dağılım sergilendiğinin ifade edilmesi, piyasa etkinliği yerine likidite ve yatırımcının ufkunun rolünden bahsedilip piyasa etkinliğine bağlanılmaması Etkin Piyasa Hipotezi karşısında araştırmacıların dikkatlerini çekmesine neden olmuştur. Fraktal Piyasa Hipotezi'ne (FPH) göre piyasalarda getiriler uzun vadede teknik analiz yapılarak tahmin edilebilir. Bu yüzden esasen literatürde yapılan uzun dönem hafızanın varlığını analiz eden makalelerin tamamı bir FPH araştırması kapsamına sokulabilir (Bezgin, 2022: 141).

Fraktal, Manderbot'un ifadesiyle kaos teorisi ile farklı kavramlardır, ancak finansal yazındaki sınıflama sebebiyle kaos teorisinin çerçevesinde konumlanmaktadır. Selvam vd. (2011)'in ifade ettiği gibi fraktal piyasalar hipotezi tanımlanırken FPH finans için fraktal ve kaos teorisinin uygulanmasını analiz eden hipotez konumundadır. Cao ve Ling (2022) ise fraktalların teorisini doğrusal yapı sergilemeyen teorisinin mühim bir dalı olarak göstermektedir. FPH'nin kurucusu Peters (1994)'dir ve bu akademisyen çalışmasında kaos teorisine fraktalın uygulanmasını araştırmıştır (Bezgin, 2022: 142).

Bu makalede MSCI Latin Amerika gelişmekte olan ülkelerinin oluşturduğu endekste (MSCI Emerging Markets Latin America Index-USD) Fraktal Piyasa Hipotezi'nin geçerli olup olmadığı uzun hafıza varlığı bağlamında analiz edilecektir. Bu endeksin kapsadığı ülkeler Brezilya, Şili, Kolombiya, Meksika ve Peru'dur. Literatürde yapılan incelemeye göre bu endekste ilgili metotları kullanarak yapılan güncel veri ile benzer bir çalışma mevcut değildir. Bu nedenle bu analizin literatüre katkı sağlayacağına inanılmaktadır. Volatilite serisinde uzun hafıza bulunduğu durumunda volatilité tahmin edilebilir yapıda olduğundan özellikle türev ürünün fiyatlandırılması, portföy çeşitlendirmesi ve risk yönetimi konularında yatırımcı, akademisyen ve portföy yöneticisine yardımcı olabileceğine inanılmaktadır (Eyüboğlu vd., 2022: 703).

Çalışmanın ikinci bölümünde konu ile alakalı literatür taraması yapılacaktır. Üçüncü bölümde kullanılan veri ile metodoloji ile ilgili bilgi verilecektir. Dördüncü bölümde elde edilen bulgular sunulacak ve sonuç bölümü ile makale sonlanacaktır.

1. Literatür Taraması

Akademik yazın incelendiğinde tüm dünyada geçmiş araştırmalarda farklı ülke endekslerinde, farklı dönemler için ve farklı teknikler kullanılarak uzun hafızanın analiz edildiği görülmektedir. Aşağıdaki tabloda bu çalışmalardan bir kısmı kullanılan yöntemler biçiminde gruplandırılarak özetlenmektedir. Analizlerin bulgularında genellikle farklı sonuçlar elde edildiği ve genel bir konsensüs olmadığı dikkati çekmektedir.

R/S testi kullanılarak yapılan çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Örneğin Cheung ve Lai (1995) 18 ülkeyi (MSCI Endeksi) 1970-1992 arasında modifiye R/S testi ve kesirli fark testi ile analiz etmiş ve uzun hafıza için çok az destek bulunmuştur. Cheung vd. (2000)'nin makalesinde ise Asya endeksleri Lo (1991) modifiye R/S testi ile ele alınmış, getiride uzun hafıza bulunmazken, volatilitede uzun hafıza tespit edilmiştir. Ayrıca Quang (2005) 1993 ile 2004 arasındaki periyotta PX 50(Çek hisse senedi endeksi)'i incelemiş ve elde ettiği bulgulara göre endeks rassal yürüyüş takip etmemektedir ve etkin piyasa olmaktan oldukça uzaktır. Aygören (2008) ise araştırmasında İMKB'yi 1987-2007 arasında R/S analizi ile incelemiş ve endeksin davranışı fraktal yapıya uygun bulunmuştur.

Bazı araştırmacılar da uygulamada ARFIMA & FIGARCH türevi modellere yoğunlaşmış ve yine farklı ülkeler ve farklı periyotlar için çelişen neticelere ulaşılmıştır. Örneğin Panas ve Ninni (2010) makalesinde Londra Metal Borsası'nı 1989-2000 için ARFIMA modeli ile incelemiş ve fraktal özellikler tespit edilmiştir. Çevik ve Topaloğlu (2014) ise araştırmalarında BİST 100 ve BİST 30 endekslerini 1988 ile 2014 arasında A-FIGARCH yöntemi ile analiz etmiştir. Bulgularına göre koşullu varyansta uzun hafıza bulunmaktadır ve endeksler zayıf formda etkin değildir. Bunun dışında, Özdemir ve Çelik (2020) 2002 ile 2017 arasında S&P 500(ABD) ve BİST 100(Türkiye)'ü irdelemiş, her iki endekste de getiride uzun hafıza yokken, volatilitede uzun hafıza olduğu belirlenmiştir. Özdemir vd. (2021) ARFIMA-FIGARCH yöntemi ile 2011 ile 2019 arası için Model Portföy Endeksi, BİST Katılım-50 ve BİST Katılım-30 endeksini analiz etmiştir, volatilitede serisinde uzun hafıza özelliği, endeksin getirisinde ise kısa hafıza varlığı tespit edilmiştir. Tripathy (2022) BRICS endekslerini 2000-2019 için ele almıştır ve endekslerin uzun hafıza özelliği taşıdığı iddia edilmiştir. Eyüboğlu vd. (2022) ise 2000 ile 2021 arasında Türkiye BİST Ana Sektör Endekslerini FIGARCH, FIEGARCH, FIAPARCH ve HYGARCH modelleri ile analiz etmiştir ve endekslerin uzun hafıza özelliği taşıdığı sonucuna ulaşımlardır.

Analistler tarafından uzun hafıza testi son yıllarda MF-DFA analizi yardımı ile çok sayıda çalışmada yapılmıştır. Örneğin Ali vd. (2018) 2003-2016 arasında 12 Geleneksel ve İslami Endeksi incelemiştir. Bulgularına göre Rusya, Ürdün ve Pakistan hariç tüm İslami endeksler geleneksel endekslerden daha etkindir. Gelişmekte olan ülkelerin endeksleri genelde daha etkindir. Mensi vd. (2018) 2005 ile 2018 arasında 5 Körfez ülkesi endekslerini ele almıştır ve tüm endekslerin çoklu fraktal yapı sergilediği neticesine ulaşmıştır. Yine Mensi vd. (2019) bu defa Yunanistan, İrlanda, Portekiz, İspanya ve İtalya ile global ve ABD piyasalarına 1999-2017 arası periyot için yoğunlaşmıştır. Elde ettiği sonuçlara göre Yunanistan endeksi en yüksek etkisiz piyasa iken, Portekiz ve İrlanda kısa ve uzun vadede en az etkisiz endekslerdir. Kısa vadede global ve bölgesel endeksler Avrupa ülkelerinden daha az etkindir. Tiwari vd. (2019) 8 gelişmiş ve 2 gelişmekte olan ülke borsasına eğilmiş, elde ettiği bulgulara göre endeksler çoklu fraktal yapıya sahiptir ve zayıf formda etkin değildir. Hkiri vd. (2021) 2005 ile 2016 arasındaki dönem için Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerini analiz etmiştir. Bulgular çoklu fraktal yapıyı desteklemekte ve düşük formda etkinlikten uzak olduğunu göstermektedir. Maciel (2023) makalesinde 2015 ile 2022 arası için Brezilya borsasını incelemiştir. Kovid pandemisi sonrasında ve öncesinde çoklu fraktal yapı teyit edilmiştir. Pandemiden sonra Brezilya borsasında işlem gören hisse senetlerinin etkinliği daha da azalmıştır. Lee ve Choi (2023) 2007-2022 arasında 23 gelişmiş, 22 gelişmekte olan ve 15 öncü ülkelerin borsalarını ele almıştır ve finansal olarak ileri ülkelerin (İsviçre, İngiltere ve ABD gibi) diğer endekslerden daha etkindir sonucuna ulaşmıştır. Saadaoui (2024) makalesinde 2010-2023 dönemi için Kuzey Afrika borsalarını (Mısır, Fas ve Tunus) incelemiştir ve anlamlı asimetric çoklu fraktal yapı bulunmuştur.

Yukardaki yöntemlerden de farklı çalışmalar da literatürde bulunmaktadır. Örneğin Lim (2007) 1992-2005 arasındaki dönem için 13 farklı ülkeyi (Arjantin, Brezilya, Şili, Hindistan, Endonezya, Malezya, Meksika, Filipinler, Güney Kore, Tayvan, Tayland, Japonya, ABD) doğrusal olmayan perspektiften incelemiştir. ABD en etkin piyasa olarak bulunurken, Arjantin en düşük etkinliğe sahip borsa olarak belirlenmiştir. Onali ve Goddard (2010) ise analizlerini bu defa Hurst bileşeni tahmini ile 1995-2009 arasında yapmışlardır ve Çek borsası için uzun hafıza belirlenirken, İsviçre ve İspanya borsaları için daha zayıf uzun hafıza saptanmıştır. Diğer 5 ülke borsası için uzun hafıza yönünde kanıt bulunamamıştır. Kumar ve Bandi (2015) Hindistan borsası endekslerini 1999-2013 arasında dalgacık temelli metod ile incelemiş ve elde ettiği bulgulara göre Hindistan borsaları muhtemelen iç politik türbülanslar, uluslararası sermaye piyasalarındaki finansal krizlerden ve ekstrem olaylar esnasında yatırımcının davranış değişikliğinden etkilenmektedir. Moradi vd. (2019) Londra ve Tahran borsalarını 2007 ile 2013 arasında L-co-R algoritması için analiz etmiştir ve Fraktal Piyasa hipotezi Tahran borsası için kabul edilirken, Londra Borsası için reddedilmiştir. Lahmire vd. (2022) ise 2018-2022 arasında Avrupa endüstri sektörlerini Bootstrap dalgacık spektrum analizi ile analiz etmiş ve fraktal piyasa hipotezi lehine güçlü bulgular elde etmiştir.

Analizlerinde metot olarak parametrik ve yarım parametrik yöntemler kullanan makaleler de mevcuttur (Çevik, 2012; Jawadi vd., 2015). Çevik (2012) araştırmasında İMKB'deki 10 sektör endeksini 1997-2011 arasında irdelemiş ve İMKB'nin etkin bir piyasa olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Jawadi vd. (2015) dünya, gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş İslami endeksleri 2002 ile 2012 arasında ele almış ve Dow Jones İslami Gelişmekte Olan Endeks İslami Gelişmiş Endekse kıyasla daha az etkin bulunmuştur. Rodriguez (2016) ile Ojeda Cunya ve Rodriguez (2016) ise çalışmalarında RLS ve ARFIMA yöntemlerinden faydalanmıştır. Rodriguez (2016) 1988-2013 yılları arasında Latin Amerika ülkelerini (Arjantin, Brezilya, Şili, Meksika ve Peru) incelemiş ve seviye kaymaları dikkate alındığında uzun hafıza özellikleri ve GARCH etkilerinin kaybolduğunu iddia etmiştir. Ojeda Cunya ve Rodriguez (2016) Peru'yu 1990 ile 2013 arasında ele almış ve seviye kaymaları göz önüne alındığında uzun hafızanın kaybolduğu sonucuna ulaşmıştır.

2. Veri ve Metodoloji

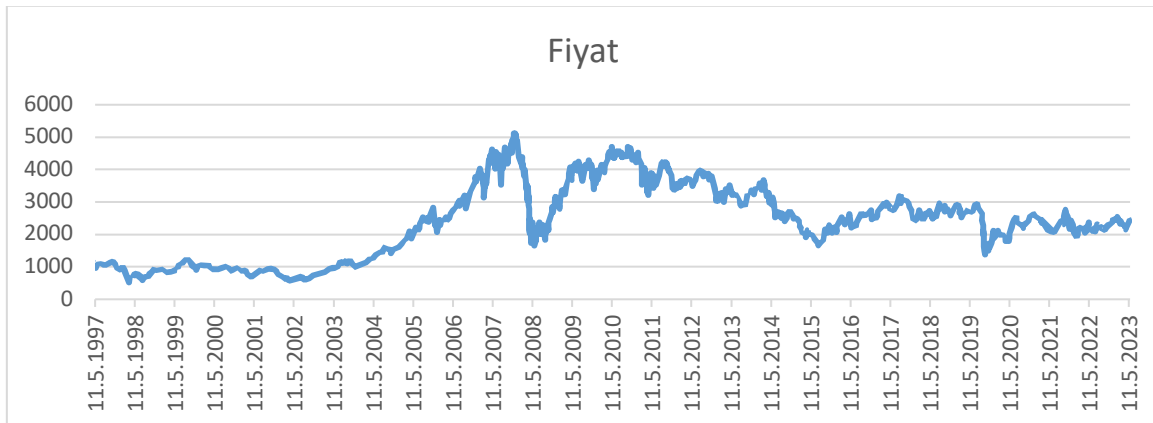
2.1. Veri

Çalışmada 05/11/1997 ile 16/11/2023 tarihleri arasındaki MSCI Gelişmekte Olan Ülkeler Latin Amerika dolar endeksi günlük kapanış fiyatlarından faydalanılmaktadır. İlgili data Refinitiv-Eikon veri tabanından sağlanmıştır. Kullanılan gözlem sayısı 6771 adettir. Öncelikle günlük kapanış fiyatları durağanlığı sağlamak amacıyla $R_t=100*\log(P_t/P_{t-1})$ bileşik getiri formülü ile günlük getirilere dönüştürülmüştür.

Burada R_t ; ilgili endeksin t periyoduna ilişkin getirisi, P_t ; t dönemindeki ilgili endeksin kapanış fiyatını temsil etmektedir.

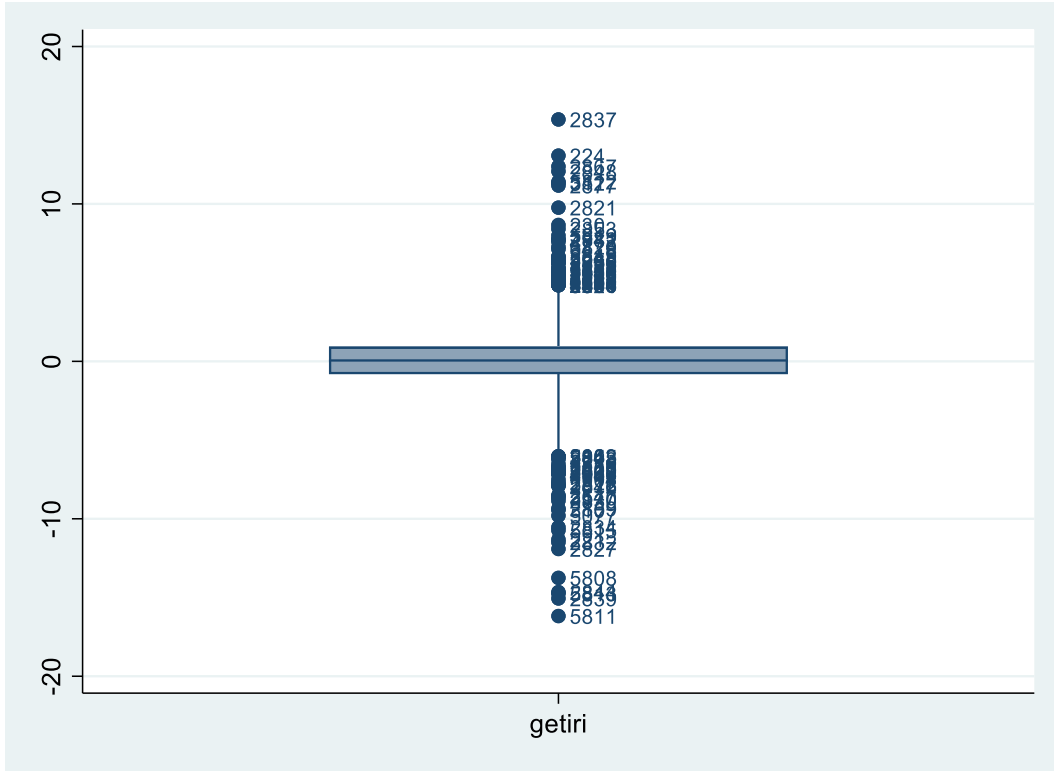
Endeks için getirilere dönüştürülmeden önceki eldeki verinin ham fiyat grafiği aşağıda Şekil 1'de sunulmuştur:

Şekil 1: Endeksin Ham Fiyat Grafiği

Endeks ham fiyatlardan getirilere bileşik getiri formülü ile dönüştürüldükten sonra seride Verardi ve Vermandele (2018)'nin önerdiği bilhassa çarpık ve aşırı basık veri için uygun olabilen ve boxplot hesaplamasına dayanan metot yardımıyla aşırı gözlemler (sapan gözlemler) belirlenmiştir. Modeli oluştururken veride aşırı gözlemlerin varlığı GARCH modeli parametre kümesine ve volatiliteye olumsuz etkisi olduğundan verideki aşırı gözlemlerin belirlenmesine gayret edilmiştir. Aşırı gözlemler Şekil 2'de incelenebilir (Soykan, 2024: 146):

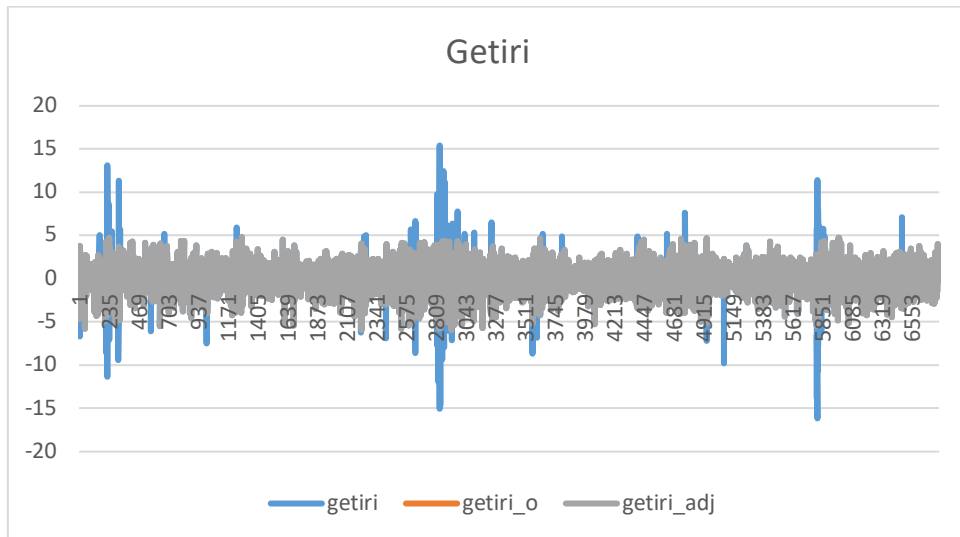
Şekil 2: Aşırı Gözlemler

Veri uzun periyodu kapsadığından ve günlük olduğundan 39 adet negatif yönde, 52 adet de pozitif yönde, toplamda da 91 adet aşırı gözlem saptanmıştır.

Bodart ve Candelon (2009)'un önermiş olduğu 10 günlük merkezi ortalamanın alındığı metot ile ham getiriler aşırı gözlemlerden arındırılmış ve düzeltilmiş getiri grafiği Şekil 3'de incelenebilir (Soykan, 2024: 146):

Şekil 3: Endeks Düzeltilmiş Veri Getirisinin Grafiği

Aşırı gözlemlerden arındırılan getirilerin tanımlayıcı istatistiği Tablo 1’de sunulmuştur. Serinin ortalaması 0.0025577’dir. Maksimum ve minimum değerleri sırasıyla 4.8088 ve -5.9479’dur. Standart sapması 1.4812’dir. Çarpıklık değeri negatif olduğundan seri sola çarpıktır ve basıklığı 3’den büyük olduğu için seri aşırı basık özelliğine sahiptir. Jarque-Bera istatistiğinin olasılığı 0 olduğu için seri normal dağılmamıştır. $Q(50)$ ve $Q^2(50)$ veride hem otokorelasyon ve ARCH etkisinin bulunduğu ifade edilebilir. Ayrıca ADF, PP ve KPSS birim kök testlerine göre getiri serisi %1 anlamlılıkta durağandır. Burada ADF ve PP testlerinde H_0 : Birim kök var şeklinde kurulurken, KPSS testinde H_0 : Birim kök yok olarak kurulmaktadır. Veri grafiği topluca değerlendirildiğinde seride volatilité kümelenmesinin olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Buradan da GARCH yöntemi ile modelleme yapmanın uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistik

Latin Amerika Endeksi	
Gözlem Sayısı	6770
Ortalama	0.0025577
Maksimum	4.8088
Minimum	-5.9479
Standart Sapma	1.4812
Çarpıklık	-0.33745
Basıklık	3.97835
Jarque-Bera	398.49 [0.000]
Q(50)	194.613 [0.000]
Q ² (50)	2181.66 [0.000]
ARCH (1-2)	116.62 [0.000]
ADF Birim Kök Testi	-72.23098***
PP Birim Kök Testi	-72.42269***
KPSS Birim Kök Testi	0.111696

*** %1’de anlamlılığı, [] değerleri olasılığı göstermektedir.

2.2. Metodoloji

Veri ile temel testler yapıldıktan sonra öncelikle Akaike bilgi kriterine (AIC) göre endeks için en uygun ARMA yapısını oluşturan gecikme sayıları bulunmaya çalışılacaktır. Burada tutumluluk prensibine göre gecikme sayısının mümkün olduğu kadar düşük olması istenmektedir. Daha sonra en uygun gecikmeli ARMA modeli tahmin edilerek bu ARMA modelinde hata teriminde ARCH etkisi olup olmadığına bakılacaktır. ARCH etkisi çıkması halinde aşağıdaki GARCH türevi modeller tahmin edilecektir. Burada modelin isminde geçen FI terimi seride uzun hafıza tahmini de yapıldığını göstermektedir.

- **FIGARCH Modeli**

Son senelerdeki çalışmalar volatilitedeki şokların etkisinin kalıcı olduğu göstermektedirler ve bu durum akademik yazında uzun hafıza şeklinde ifade edilmektedir. Baillie vd. (1996) tarafından FIGARCH modeli geliştirilmiştir ve bu modelin açılımı kesirli bütünleşik GARCH modeli olarak ifade edilebilir. Bu modelin kuruluş amacı olası uzun hafızayı belirleyebilmektir (Eyüboğlu vd., 2022: 707).

$$h_t^2 = \omega[1 - \beta L]^{-1} + [1 - (1 - \beta L)^{-1}(1 - \theta L)(1 - L)^d] \varepsilon_t^2$$

Burada d uzun hafıza parametresi ve L ise gecikme operatörünü göstermektedir. $\alpha, \beta < 1$, $\omega > 0$ ve $1 \geq d \geq 0$

$0 < d < 0.5$ olduğunda sürecin uzun hafızaya sahip olduğu ifade edilmektedir. $d \geq 0.5$ olursa sürecin durağan olmadığı anlaşılmaktadır. $d=0$ ise bu sürecin kısa hafızalı olduğunu işaret etmektedir.

- **FIEGARCH Modeli**

Uzun hafıza ile beraber finansal piyasada gözlemleyebildiğimiz bir başka durum da kaldıraç etkisinin olmasıdır. Başka bir ifade ile, finansal piyasada gelen haberin volatilité üzerinde etkisi asimetrik olmakta ve iyi haberlere kıyasla kötü haberlerin volatilitéyi daha fazla yükselttiği gözlemlenebilmektedir ve bu durum kaldıraç etkisi şeklinde ifade edilmektedir (Buğan, Çevik ve Çevik, 2019: 228).

Volatilitéde kaldıraç ile uzun hafızanın etkilerini beraber incelemek istersek, FIEGARCH modelinin tahminini yapmamız gerekmektedir.

$$\log(h_t^2) = \omega + \Phi(L)^{-1}(1 - L)^{-d}[1 - \alpha(L)]g(z_{t-1})$$

Bu formülde $g(z_t) = \theta z_t + \gamma[|z_t| - E|z_t|]$ 'i ifade etmektedir ve birinci terim işaret etkisini, ikinci terimse hacim etkisini göstermektedir.

- **FIAPARCH Modeli**

FIAPARCH modeli aşağıdaki şekilde modellenmektedir:

$$h_t^2 = \omega(1 - \beta)^{-1} + [1 - (1 - \beta L)^{-1}(1 - \Phi L)(1 - L)^d](|\varepsilon_t| - \gamma \varepsilon_t^2)^\delta$$

Bu formülde $1 \geq \gamma \geq -1$, $\alpha, \beta < 1$, $\omega, \delta > 0$ ve $1 \geq d \geq 0$ şartları sağlanmalıdır.

$\gamma > 0$ olduğunda negatif şokların, pozitif şoklardan daha fazla volatilitéde etki yaptığı ifade edilebilir (Eyüboğlu vd., 2022: 708).

Eldeki seri için bu üç model hem student-t hem de GED dağılımı kullanılarak tahmin edilecek, en uygun modeli tespit edebilmek için minimum Akaike bilgi kriteri ve maksimum log-olabilirlik değerine sahip olan seçilecek ve seçilen model üzerinden olası uzun hafıza yorumları yapılacaktır.

3. Bulgular

İlk olarak veri için en uygun AR ve MA gecikmelerinin saptanması gerekir. Bu amaçla getiri serisinin vasıflarına göre en ideal model formunu belirlemek için farklı p ve q değerleri için ek küçük kareler yöntemi ile tahmin yapılabilir. Aşağıdaki tabloda görülebileceği üzere en uygun yapı ARMA(4,6) olarak saptanmıştır çünkü Akaike bilgi kriterine göre en uygun yapı minimum değerini veren bu gecikmelerdir (Işıklar, 2016:5; Soykan, 2024: 148)

Tablo 2: Uygun ARMA Yapısının Saptanması

AR/MA	0.000000	1.000000	2.000000	3.000000	4.000000	5.000000	6.000000
0.000000	3.622584	3.606304	3.606592	3.606880	3.607073	3.607251	3.607464
1.000000	3.606480	3.606591	3.606877	3.607165	3.607317	3.607483	3.607739
2.000000	3.606605	3.606883	3.607167	3.605207	3.605499	3.605655	3.605951
3.000000	3.606861	3.607152	3.605598	3.605500	3.605678	3.605929	3.606170
4.000000	3.607125	3.607308	3.605432	3.605667	3.605949	3.607515	3.605090
5.000000	3.607199	3.607454	3.605660	3.605881	3.606159	3.605960	3.605274
6.000000	3.607442	3.607733	3.605955	3.606163	3.606453	3.605294	3.605580

Bu en uygun ARMA modeli tahmin edildikten sonra otokorelasyon ve değişen varyans sorunun halen devam edip etmediğini görmek için $Q(20)$ ve $Q^2(20)$ ile ARCH testleri yapılmıştır. Aşağıdaki tablodan anlaşıldığı üzere seride ARMA tahmin edildikten sonra otokorelasyon sıkıntısı kalmazken, halen ARCH etkisi vardır. Bu nedenle serilere ARMA-GARCH türevi modelleri uygulanacaktır. Bu modeller oluşturulurken seri normal dağılmadığı için Gauss dağılımı kullanılmayacak, bunun yerine hem student hem de GED dağılımı kullanılacaktır.

Tablo 3. Otokorelasyon ve ARCH Testleri

Test İstatistiği	Değer	Olasılık
Q(20)	17.720	0.000
Q²(20)	1218.6	0.000
ARCH(1-2)	95.27206	0.000

Aşağıdaki tabloda (Tablo 4) incelenebileceği üzere ilgili veri için en uygun model minimum Akaike bilgi kriteri ve maksimum log olabilirlik değerini ($\ln(L)$) veren GED dağılımlı ARMA(4,6)-FIEGARCH(1,d,1) modelidir. Bu saptama genel olarak en uygun modelin bu model olduğunu ifade etmektedir. Modelde d katsayısı 0.5'den büyük ve anlamlı olduğundan seride uzun hafıza yoktur. Yani uygulanan yöntemlere göre Fraktal Piyasa Hipotezi bu endeks için geçerli değildir. d katsayısı 0.5'den büyük olduğu ve anlamlı olduğu için sürecin her ne kadar ortalamaya dönme eğilimi sergilese bile kovaryans açısından durağanlığı sağlanamayacak ve sonsuz varyanslı olacaktır. Bu yüzden sürecin ortalamaya dönüşü çok uzun bir zaman geçmesini gerektirecektir (Buğan vd. 2019: 227). Ayrıca elde edilen modelde ARCH ve GARCH terimlerinin katsayıları da anlamsız çıkmıştır. Kaldırıcı gösteren theta1 katsayısı negatif ve %1'de anlamlı çıktığından seride kaldiracı etkisi bulunduğu olumsuz haberlerin olumlu haberlere kıyasla volatilitiyi daha fazla artırdığı ifade edilebilir. Etkinin büyüklüğünü ifade eden theta2 katsayısı ise pozitif ve %1'de anlamlı çıkmıştır.

Tablo 4. Tahmin Edilen ARMA-FIGARCH Modelleri

	ARMA(4,6)-FIGARCH(1,d,1)		ARMA(4,6)-FIEGARCH(1,d,1)		ARMA(4,6)-FIAPARCH(1,d,1)	
	Student-t dağılımı	GED dağılımı	Student-t dağılımı	GED dağılımı	Student-t dağılımı	GED dağılımı
Sabit(O ortalama da)	0.062729 (0.0003)	0.060287 (0.0004)	0.035300 (0.0578)	0.035332 (0.0410)	0.028577 (0.1682)	0.035438 (0.0452)
AR(1)	1.128368 (0.0000)	1.106141 (0.0000)	1.019987 (0.0000)	-0.255615 (0.0506)	-0.167414 (0.1267)	1.114894 (0.0000)
AR(2)	-0.609630 (0.0493)	-0.546736 (0.0000)	-0.443002 (0.0000)	1.122489 (0.0000)	1.386728 (0.0000)	-0.571258 (0.0000)
AR(3)	0.255244 (0.5316)	0.193641 (0.0000)	0.172409 (0.0000)	0.001553 (0.9903)	0.182850 (0.1273)	0.215432 (0.0117)
AR(4)	-0.416645 (0.079)	-0.388650 (0.0000)	-0.426619 (0.0000)	-0.660413 (0.0000)	-0.523745 (0.0000)	-0.399853 (0.0000)
MA(1)	-1.014485 (0.0000)	-0.992217 (0.0000)	-0.900972 (0.0000)	0.375815 (0.0030)	0.288127 (0.0092)	-0.996240 (0.0000)
MA(2)	0.474355 (0.1204)	0.411450 (0.0000)	0.315429 (0.0000)	-1.098715 (0.0000)	-1.370982 (0.0000)	0.434508 (0.0000)
MA(3)	-0.181599 (0.6315)	-0.124689 (0.0122)	-0.114246 (0.0000)	-0.148338 (0.2569)	-0.362934 (0.0016)	-0.143145 (0.1096)
MA(4)	0.384927 (0.0439)	0.361811 (0.0000)	0.400456 (0.0000)	0.654336 (0.0000)	0.503333 (0.0000)	0.372277 (0.0000)
MA(5)	0.040981 (0.2515)	0.039186 (0.0431)	0.048836 (0.0002)	0.073542 (0.0105)	0.081832 (0.0000)	0.038488 (0.0793)
MA(6)	0.001422 (0.9150)	-0.000721 (0.9545)	-	-0.003618 (0.7989)	0.011922 (0.3384)	0.005140 (0.6864)
Sabit(V aryasta)	0.114018	0.127107 (0.0025)	0.573173 (0.0011)	0.517919 (0.0013)	0.189945 (0.0011)	0.213795 (0.0004)
d- Figarch	0.356752	0.334025 (0.0000)	0.592691 (0.0000)	0.578303 (0.0000)	0.229162 (0.0000)	0.223213 (0.0000)

Tablo 4. Devamı

ARCH (Phi1)	0.204090	0.210492 (0.0009)	0.708366 (0.2644)	0.674999 (0.2920)	0.238287 (0.0099)	0.224257 (0.0158)
GARCH (Beta1)	0.516842	0.498721 (0.0000)	0.217829 (0.5290)	0.201786 (0.5856)	0.418003 (0.0001)	0.396689 (0.0002)
APARCH H(Gamma1)	-	-			0.686114 (0.0001)	0.616243 (0.0000)
APARCH H(Delta)	-	-			1.518339 (0.0000)	1.539903 (0.0000)
EGARCH(The ta1)	-	-	-0.068533 (0.0000)	-0.070412 (0.0000)	-	-
EGARCH(The ta2)	-	-	0.108468 (0.0000)	0.111765 (0.0000)	-	-
Ln(L)	-11845.8	-11838.6	-11802.5	-11798.6	-11802.9	-11798.7
AIC Kriteri	3.504236	3.502088	3.491732	3.490859	3.492142	3.490914
Q(50)	52.7835 (0.0848602)	53.4994 (0.0750208)	50.1009 (0.1558994)	53.3363 (0.0771741)	45.2073 (0.2635167)	48.8033 (0.1602483)
Q²(50)	62.2546 (0.0810347)	61.7284 (0.0880555)	70.2341 (0.0198569)	70.8102 (0.0177616)	73.8340 (0.0096937)	75.9473 (0.0062267)

SONUÇ

Etkin Piyasa Hipotezi, politika oluşturucular, portföy yöneticileri, kurumsal ve bireysel yatırımcılar bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu yüzden ilgili yazın incelendiğinde bu konunun sıklıkla ele alındığı görülmektedir. Etkin Piyasa Hipotezi'nde, piyasada bulunan bütün bilginin hisse senedi fiyatına yansıdığını ve anormal getiri elde edilemeyeceği savunulmaktadır (Bugan vd., 2019: 236-237). Fraktal Piyasa Hipotezi bunun tam tersine incelenen endekste uzun hafızanın varlığını savunmakta, geçmiş fiyatlar analiz edilerek ilerideki fiyatların veya getirilerin tahmin edilebileceğini öne sürmekte yani bir bakıma teknik analiz vs. yapmanın avantaj sağlayacağını ifade etmektedir. Uzun hafızanın bulunması portföyün oluşturulması, çeşitlendirilmesi ve revizyona tabi tutulmasında ve yatırım kararına katkısı olabildiğinden yatırımcıya çok sayıda ipucu sağlayabilmektedir (Eyüboğlu vd., 2022: 717).

Bu çalışmada MSCI Latin Amerika Gelişmekte Olan Ülkeler endeksinde en uygun modelin en düşük AIC ve en yüksek log olabilirlik veren GED dağılımına sahip ARMA(4,6)-FIEGARCH(1,d,1) olduğu görülmektedir. Modelde uzun hafıza parametresi olarak da adlandırılan d katsayısı 0.5'den büyük ve anlamlı olduğundan süreç durağan değildir ve bu nedenle seride uzun hafıza bulunmamaktadır. Yani uygulanan yöntemlere göre Fraktal

Piyasa Hipotezi bu endeks için geçerli değildir. Bu makalenin bulguları aynı bölgeyi araştıran Rodriguez (2016), Ojeda Cunya ve Rodriguez (2016)'in analiz bulgularını desteklerken, Rodriguez (2017)'in bulguları ile çelişmektedir. d katsayısı 0.5'den büyük ve anlamlı olduğu için her ne kadar süreç ortalamaya yaklaşma eğilimi sergilese de, kovaryans da durağanlık sağlanamayacak ve bu nedenle sonsuz varyansa sahip olacaktır. Bu nedenle, sürecin ortalamaya dönmesi çok uzun zaman alacaktır (Buğan, Çevik ve Çevik, 2019: 22). Bunlardan ötürü volatilité serisinde uzun hafıza olmadığından ve volatilité tahmin edilebilir olmadığından, bu bilgilerin yatırımcılara, akademisyenlere ve portföy yöneticilerine, özellikle türev ürünlerinin fiyatlaması, portföy çeşitlendirmesi ve risk yönetimine oldukça kısıtlı katkısı olacaktır. Yatırımcıların gerçekleştireceği teknik analizler finansal piyasadaki volatilitéyi tahminde faydalı olamayacaktır. Piyasada uzun hafıza tespit edilmediği için piyasa düzenleyicileri piyasalarda etkinliği sağlayacak tedbirler almaya devam etmeli ve bilginin daha hızlı bir biçimde yayılımı sağlayacak önlemler almalıdır (Eyüboğlu vd., 2022: 703,717).

Çalışmada tespit edilen en uygun model olan FIEGARCH modelinin eksik tarafı bu modelin koşullu varyansı ile koşullu getirisi arasındaki olası direkt geri bildirim mekanizması olmaması gösterilebilir. Bu kullanılan FIEGARCH modelinin diğer standart GARCH modellerine kıyasla üssel formda olduğu için parametrelerin negatif olmama kısıtının kalkması ve olumsuz bilgilerin olası kaldırıcı etkisini göz önüne alması nedeniyle üstün olduğu ifade edilebilir. Ayrıca GARCH modeli klasik ARCH modeline kıyasla daha da cimri olmaya meyillidir, yani daha az sayıdaki değişken ile daha etkili tahmini başarabilmektedir. Bundan sonraki akademik çalışmalarda yapısal kırılmalar da dikkate alınabilir, gözlem büyüklüğü azaltılabilir veya çarpık student t dağılımı ile bulguların güçlü olup olmadığı analiz edilebilir. Bu farklılıklar uygulandığında sonuçların değişip değişmediği incelenebilir. Ayrıca ileriki çalışmalarda bu makalede elde edilen uzun hafızanın tespit edilemediği bulguların piyasanın etkin olup olmadığı ile olası yönde desteklenebilmesi için rassal yürüyüş testi yapılabilir ve rassal yürüyüş reddedilmediği durumda incelenen endeksin etkin olduğu da ifade edilebilir. Bunun dışında ilerideki analizlerde sadece varyans denkleminde uzun hafızanın araştırılması yerine hem ortalama denkleminde hem de varyans denkleminde olası çift uzun hafıza varlığı incelenebilir. Ayrıca uygulamada ileride analizlerde GARCH yöntemleri dışında stokastik volatilité de ele alınarak incelenebilir.

KAYNAKLAR

- ALİ, S., SHAHZAD, S.J.H., RAZA, N. & AL-YAHYAE, K.M. (2018). Stock market efficiency: A comparative analysis of Islamic and conventional stock markets. *Physica A*, 503, 139-153
- AYGÖREN, H. (2008). İstanbul Menkul Kıymetler Borsasının Fractal Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 125-134
- BEZGİN, M.S. (2022). Finansal Piyasalarda Fraktal Piyasa Hipotezi: Fraktal Piyasa Hipotezi'nin Etkin Piyasa Hipotezi ile Karşılaştırmalı Bir İncelemesi. (Edt: Karaçayır, E., Yıldız, Ş. Ve Kurt, D.B.) *Ekonomi ve Finans Üzerine İncelemeler*, Nobel Bilimsel, Eylül, 1. Basım, 141-164
- BLACK, F. & SCHOLES (1973). The Pricing of Options and Corporate Liabilities. *Journal of Political Economy*, 81, 637-659
- BODART, V. & CANDELON, B. (2009). Evidence of Interdependence and Contagion Using a Frequency Domain Framework, *Emerging Markets Review*, 10(2), 140-150
- CAO, G. & LING, M. (2022). Asymmetry and Conduction Direction of the Interdependent Structure Between Cryptocurrency and US Dollar, Renminbi and Gold Markets. *Chaos, Solitons & Fractals*, 155 (C), 111671, 1-10
- CHEUNG, Y & LAI, K.S. (1995). A search for long memory in international stock market returns. *Journal of International Money and Finance*, 14(4), 597-615
- CHUNG, H., LIN, W.T. & WU, S. (2000). An Analysis of Long Memory in Volatility for Asian Stock Markets. *Review of Pacific Basin Financial Markets and Policies*, 3(3), <https://doi.org/10.1142/S0219091500000200>

- ÇEVİK, E.İ. (2012). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda Etkin Piyasa Hipotezinin Uzun Hafıza Modelleri ile Analizi: Sektörel Bazda Bir İnceleme, *Journal of Yasar University*, 26(7), 4437-4454
- ÇEVİK, E.İ. & TOPALOĞLU, G. (2014). Volatilitede Uzun Hafıza ve Yapısal Kırılma: Borsa İstanbul Örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(6), 40-55
- EYÜBOĞLU, K. & EYÜBOĞLU, S. (2022). Bist Ana Sektör Endekslerinde Zayıf Formda Etkinliğin Yapısal Kırılmalı Uzun Hafıza Modelleri ile Analizi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 702-720
- FAMA, E.F. (1965). The Behavior of Stock-Market Prices. *The Journal of Business*, 38(1), 34-105
- HKİRİ, B., BEJAOUİ, A., GHARİB, C. & ALNEMER, H.A. (2021). Revisiting efficiency in MENA stock markets during political shocks: evidence from a multi-step approach. *Heliyon*, 7, 1-17
- IŞIKLAR, Z.E. (2016). İMKB Ulusal 100 Endeksi Getiri Volatilitésinin Analizi Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 12, 245-260
- JAWADİ, F., JAWADİ N. & İDİ CHEFFOU A. (2015). Are Islamic Stock Markets Efficient? A Time-Series Analysis. *Applied Economics CNRS*, 47(16), 1-20.
- KUMAR, A.S. & BANDI, K. (2015). Explaining Financial Crisis by Fractal Market Hypothesis: Evidences from Indian Equity Markets. *Hyperion International Journal of Econophysics & New Economy*, 8(1), 83-96
- LAHMIRI, S., BEKİROS, S. & BEZZINA, F. (2022). Evidence of the fractal market hypothesis in European industry sectors with the use of bootstrapped wavelet leaders singularity spectrum analysis. *Chaos, Solitons and Fractals*, 165, 1-6
- LEE, M.J. & CHOI, S.Y. (2023). Comparing Market Efficiency in Developed, Emerging, and Frontier Equity Markets: A Multifractal Detrended Fluctuation Analysis, *Fractal and Fractional*, 7(478), 1-31
- LIM, K.P. (2007). Ranking market efficiency for stock markets: A nonlinear perspective. *Physica A*, 376, 445-454
- MACIEL, L.D.S. (2023). Brazilian stock-market efficiency before and after COVID-19: The roles of fractality and predictability. *Global Finance Journal*, 58, 1-25
- MARKOWITZ, H.M. (1952). Portfolio Selection. *Journal of Finance*, 7, 77-91
- MENSİ, W., HAMDİ, A. & YOON S. (2018). Modelling multifractality and efficiency of GCC stock markets using the MF-DFA approach: A comparative analysis of global, region and Islamic markets. *Physica A*, 503, 1107-1116
- MENSİ, W., TİWARİ, A.K. & AL-YAHYAEE, K.H. (2019). An analysis of the weak form efficiency, multifractality and long memory of global, regional and European stock markets. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 72, 168-177
- MORADI, M., NOOGHABI, M.J. & ROUNAGHİ, M.M. (2019). Investigation of fractal market hypothesis and forecasting timer series stock returns for Tehran Stock Exchange and London Stock Exchange, *International Journal of Finance & Economics*, Wiley, 662-678
- MULLIGAN, R. (2000). A Fractal Analysis of Foreign Exchange Markets. *IAER*, 6(1), 33-49
- MULLIGAN, R. (2003). Fractal Analysis of Highly Volatile Markets: An Application to Technology Equities. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 44, 155-179
- OJEDA CUNYA, J.A. & RODRIGUEZ, G. (2016). An Application of a Random Level Shifts Model to the Volatility of Peruvian Stock and Exchange Rate Returns. *Macroeconomics and Finance in Emerging Market Economies*, 9(1), 34-55

- ONALI, E. & GODDARD, J. (2011). Are European equity markets efficient? New evidence from fractal analysis. *International Review of Financial Analysis*, 20, 59-67
- ÖZDEMİR, A. & ÇELİK, İ. (2020). Pay Piyasalarında Etkin Piyasalar Hipotezinin Farklı Dağılım Varsayımları Bağlamında Uzun Hafıza Modelleri ile Tespiti: ABD ve Türkiye Karşılaştırması. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 21(1), 125-160
- ÖZDEMİR, A., GÜLCAN, N. & BOYACIOĞLU, N. (2021). İslami Endekslerdeki Piyasa Etkinliğinin Uzun Hafıza Modelleriyle Test Edilmesi: BİST Uygulaması. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(24), 207-222
- PANAS, E. & NINNI, V. (2010). The Distribution of London Metal Exchange Prices: A Test of the Fractal Market Hypothesis. *European Research Studies*, 13(2), 193-210
- PETERS, E.E. (1991). *Chaos and Order in The Capital Markets: A New View of Cycles, Prices, and Market Volatility*, John Wiley and Sons, Inc., New York, ABD
- PETERS, E.E. (1994). *Fractal Market Analysis-Appling Chaos Theory to Investment and Analysis*. New York: John Wiley & Sons, Inc, ABD
- RODRIGUEZ, G. (2016). Modeling Latin-American stock markets volatility: Varying probabilities and mean reversion in a random level shift model. *Review of Development Finance*, 6, 26-45
- RODRIGUEZ, G. (2017). Modeling Latin-American stock and Forex markets volatility: Empirical application of a model with random level shifts and genuine long memory. *North American Journal of Economics and Finance*, 42, 393-420
- QUANG, T.V. (2005). The Fractal Market Analysis and Its Application on Czech Conditions. *Acta Oeconomica Pragensia*, 13(1), 101-111
- SAADAOUİ, F. (2024). Segmented multifractal detrended fluctuation analysis for assessing inefficiency in North African stock markets. *Chaos, Solitons and Fractals*, 181, 1-11
- SELVAM, M., JAYAPAL, G. & SARANYA, G. (2011). Fractal Structure Analysis in the Indian Stock Market, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1885030, Erişim Tarihi: 23.07.2024
- SHARPE, W.F. (1964). Capital Asset Prices: A Theory of Market Equilibrium Under Conditions of Risk, *Journal of Finance*, 19, 425-442
- SOYKAN, M.E. (2024). Volatilitenin Modellenmesi: Nasdaq 100 Endeksi Örneği. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 8(1), 139-153
- TİWARİ, A.K., AYE, G.C. & GUPTA, R. (2019). Stock market efficiency analysis using long spans of Data: A multifractal detrended fluctuation approach. *Finance Research Letters*, 28, 398-411
- TRIPATHY, N. (2022). Long memory and volatility persistence across BRICS stock markets. *Research in International Business and Finance*, 63, 1-13
- VERARDI, V & VERMANDELE, C (2018). Univariate and Multivariate Outlier Identification for Skewed or Heavy-Tailed Distributions. *The Stata Journal*, 18(3), 517-532

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %100.

Etik Komisyon Onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

ALGORITHMIC ONTOLOGY AND DIGITAL MIND-BODY DUALISM*

Algoritmik Ontoloji ve Dijital Zihin-Beden Düalizmi

Ayhan AKSAKALLI¹

ABSTRACT

This article explores Descartes' classical mind-body dualism within the paradigms of the digital age. It examines the philosophical implications of digital entities, virtual realities, and artificial intelligence on our traditional understanding of body and soul. Central to this inquiry is algorithmic ontology, which posits that reality is governed by universal information processing systems and cosmic algorithms. This work examines the fundamental interactions between information, matter, and energy, arguing that existence is woven from these digital threads. Using an interdisciplinary methodology, the study draws on philosophy, computer science, physics, and mathematics to analyze the convergence of digital and physical domains. The proposed modern model of mind-body dualism aims to bring new perspectives to contemporary philosophical and scientific dialogues by addressing the challenges and opportunities of the digital age. By redefining the boundaries between digital existence and physical reality, this work illuminates the complex dynamics in our increasingly virtualized world. Ultimately, this paper advocates for a nuanced understanding of digital bodies and virtual identities, charting avenues for future research. It calls for further exploration of how these concepts can reshape our ontological and epistemological frameworks, enriching our understanding of reality in the digital age.

Keywords: Algorithmic ontology, digital existence, interdisciplinary analysis, mind-body dualism, virtual reality.

ÖZ

Bu makale, Descartes'ın klasik zihin-beden düalizminin dijital çağın yeni paradigmaları içinde yeniden bağlamsallaştırıldığı derin bir araştırmaya girişmektedir. Dijital varlıkların, sanal gerçekliklerin ve yapay zekanın geleneksel beden ve ruh anlayışımız üzerindeki felsefi etkilerini araştırmaktadır. Bu sorgulamanın merkezinde, gerçekliğin özünün evrensel bilgi işleme sistemleri ve kozmik algoritmalar tarafından yönetildiğini öne süren algoritmik ontoloji kavramı yer almaktadır. Bu çalışma, bilgi, madde ve enerji arasındaki temel etkileşimlerin derin bir felsefi incelemesini sunmakta ve varoluşun dokusunun bu dijital ipliklerden örüldüğünü öne sürmektedir. Disiplinler arası bir metodoloji kullanan makale, felsefe, bilgisayar bilimi, fizik ve matematiğin zengin dokusundan yararlanarak dijital ve fiziksel alanların yakınsamasının kapsamlı bir analizini oluşturmaktadır. Önerilen modern zihin-beden düalizmi modeli, dijital çağın sunduğu zorlukları ve fırsatları ele alarak çağdaş felsefi ve bilimsel diyaloglara yeni bakış açıları kazandırmayı amaçlamaktadır. Dijital varoluş ile fiziksel gerçeklik arasındaki sınırları yeniden tanımlayan bu çalışma, giderek sanallaşan dünyamızdaki karmaşık dinamikleri aydınlatmayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak bu makale, dijital bedenlerin ve sanal kimliklerin incelikli bir şekilde anlaşılmasını savunarak gelecekteki araştırmalar için çeşitli yollar çizmektedir. Ortaya çıkan bu kavramların ontolojik ve epistemolojik çerçevelerimizi nasıl yeniden şekillendirebileceğinin daha fazla araştırılması ve nihayetinde dijital çağda gerçeklik kavrayışımızın zenginleştirilmesi çağrısında bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Algoritmik ontoloji, dijital varoluş, disiplinlerarası analiz, sanal gerçeklik, zihin-beden düalizmi.

1. ORCID: 0000-0001-6281-5828

1. Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü,
ayhanaksakalli@bayburt.edu.tr

* AKSAKALLI, A. (2025). "Algorithmic Ontology and Digital Mind-Body Dualism" *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.12, S.34, s.31-48.

Makale Geliş Tarihi: 3 Eylül 2024 Kabul Tarihi: 28 Ocak 2025

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Bu makale, Descartes'ın klasik zihin-beden düalizmi üzerine yapılan çalışmaların dijital çağın yeni paradigmaları içerisinde yeniden ele alınmasını ve algoritmik ontoloji kavramının bu bağlamda nasıl şekillendirilebileceğini tartışmaktadır. Dijital varoluş, yapay zekâ, sanal gerçeklik ve bilgi teknolojilerinin felsefi temelleri, insanın zihin-beden ikiliği ile ilişkisi üzerinden derinlemesine incelenmiştir. Dijital dünyanın ve onun getirdiği teknolojilerin, insan bilinci, kimliği ve varoluşu üzerindeki etkileri bu çalışmanın odak noktasıdır.

Algoritmik Ontoloji: Bu makale, varoluşun özünün evrensel bilgi işleme sistemleri ve kozmik algoritmalar tarafından yönetildiğini öne süren algoritmik ontoloji kavramını derinlemesine incelemektedir. Dijital çağda, bilgi, madde ve enerji arasındaki etkileşimlerin, gerçeklik algımızı nasıl şekillendirdiği ve bu süreçlerin zihin-beden düalizmi ile nasıl örtüştüğü tartışılmaktadır. Algoritmik ontoloji, modern bilincin dijital çağda nasıl yeniden tanımlandığını ve bu sürecin felsefi sonuçlarını anlamak için kritik bir çerçeve sunar.

Dijital Varlık ve Zihin-Beden Düalizmi: Dijital varoluş ve sanal gerçekliklerin, geleneksel zihin-beden düalizmi üzerinde nasıl bir etkisi olduğu bu çalışmada geniş çapta ele alınmaktadır. Dijital bedenlenme kavramı, dijital avatarlar ve sanal kimliklerin, beden ve ruh arasındaki sınırları nasıl bulanıklaştırdığı ve bu bağlamda ortaya çıkan ontolojik sorular tartışılmaktadır. Bu bağlamda, dijital ortamların sağladığı sanal mekânlarda bilincin nasıl var olduğu ve bu bilincin fiziksel bedenle olan ilişkisi sorgulanmıştır.

Yapay Zekâ ve Düalizm: Yapay zekâ ve otonom sistemlerin gelişimi, zihin-beden düalizmi üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Bu makalede, yapay zekânın insan bilinci ve zihni ile olan ilişkisi, etik ve ontolojik perspektiflerden ele alınmaktadır. Yapay zekânın, insan zihniyle olan benzerlikleri ve farklılıkları üzerinden bir analiz yapılmış ve bu teknolojilerin, insanın kimlik algısını nasıl şekillendirdiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca, bu teknolojilerin insan bilinci ve bedenlenme üzerine olan etkileri, zihin-beden düalizminin yeniden tanımlanmasını gerekli kılmaktadır.

Disiplinlerarası Yaklaşım: Makale, disiplinlerarası bir yöntemle, felsefi, bilimsel ve teknolojik analizlerin bir araya getirilmesini amaçlamaktadır. Felsefi teoriler ile bilgisayar bilimi, yapay zekâ, fizik ve matematik gibi alanlardaki güncel gelişmeler arasında kurulan bağlantılar, dijital varoluşun zihin-beden ilişkisi üzerindeki etkilerini anlamada kritik bir rol oynamaktadır. Bu yöntem, zihin-beden düalizminin dijital çağdaki evrimini daha iyi kavramak için bir çerçeve sunmaktadır.

Modern Düalizm Modelinin Geliştirilmesi: Makalenin temel argümanlarından biri, dijital çağda zihin-beden düalizminin yeniden tanımlanması gerektiğidir. Geleneksel düalist kavramlar, dijital bedenlenme ve bilinç ile ilgili yeni teorilerle birleştirilerek, modern bir düalizm modeli geliştirilmiştir. Bu model, dijital varoluşun ve sanal gerçekliklerin getirdiği yeni sorulara cevap vermeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, bu model, dijital dünyadaki kimlik, bilinç ve varoluş anlayışımızı yeniden şekillendirebilecek teorik bir çerçeve sunmaktadır.

Gelecekteki Araştırma Yönelimleri: Bu makale, dijital varoluş ve algoritmik ontoloji kavramlarının felsefi ve bilimsel araştırmalar için geniş bir alan sunduğunu vurgulamaktadır. Gelecekteki araştırmalar, dijital bilincin doğasını daha derinlemesine inceleyebilir ve bu bilinç formlarının insan bilinci ile olan ilişkisini araştırabilir. Ayrıca, dijital ve fiziksel varoluşlar arasındaki etkileşimlerin nörobiyolojik temelleri ve etik sonuçları üzerine yapılacak çalışmalar, zihin-beden düalizmi ile ilgili yeni soruların ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu bağlamda, yapay zekâ ve dijital teknolojilerin insan bilinci ve kimliği üzerindeki etkileri, felsefi sorgulamalarla birlikte ele alınmalı ve bu teknolojilerin toplumsal etkileri üzerine daha fazla araştırma yapılmalıdır.

Sonuç: Dijital çağda zihin-beden düalizmi ve algoritmik ontoloji üzerine yapılan bu çalışma, dijital varoluşun felsefi ve bilimsel temellerini yeniden değerlendirerek, insan bilinci ve kimliği üzerine yeni bir perspektif sunmaktadır. Bu makale, disiplinlerarası bir yaklaşımla dijital dünyadaki varoluşun zihin-beden ilişkisi üzerindeki etkilerini anlamayı amaçlamaktadır. Gelecekteki araştırmalar, bu yeni paradigmalarda insan varoluşunu daha derinlemesine anlamamıza yardımcı olacaktır.

INTRODUCTION

In the 17th century, René Descartes brought a revolutionary perspective to human existence with his theory of mind-body dualism, summarized in the phrase “Cogito, ergo sum” (“I think, therefore I am”). This theory introduced a fundamental distinction between the immaterial mind and the physical body and profoundly influenced Western philosophical thought by framing consciousness and physical existence as distinct but interacting entities (Descartes, 1641, pp. 19-22). Cottingham (1996, pp. 86-88) underlines the lasting impact of Descartes’ dualism, noting its fundamental role in subsequent philosophical inquiries into the nature of mind and consciousness: “Descartes’ dualism has served as a cornerstone for subsequent philosophical inquiries into the nature of mind and consciousness”.

However, rapid advances in digital technology in the 21st century are forcing us to revisit and potentially redefine this classic dichotomy (Cooper, 2009, pp. 45-47). The emergence of digital beings, virtual realities and artificial intelligence (AI) brings with it complexities that challenge traditional notions of the mind-body relationship (Langman, 2014, pp. 123-125). Tegmark (2017, pp.89-92) argues that “AI and digital beings are reshaping our understanding of what it means to be human by blurring the lines between biological and artificial intelligence”. Similarly, Floridi (2014, pp. 58-61) emphasizes that “the infosphere- the digital information environment- has become as real and influential as the physical world”. Chalmers (2022, 110-113) further elaborates on these themes, asserting that virtual worlds are not merely simulations but hold ontological parity with the physical world. He argues that “virtual realities challenge classical philosophical frameworks by demonstrating that digital environments can serve as spaces of real experiences and real existence. These developments call for a critical re-examination of Descartes’ dualism in light of contemporary digital phenomena.

Digital entities such as avatars in virtual realities and AI-driven simulations transcend physical limitations, forcing us to question the traditional boundaries between mind and body (Lucky and Aylett, 2000). In virtual environments, users often experience a kind of disembodiment where their digital avatars become extensions of their consciousness, challenging clear boundaries between the physical and mental realms (Larson, 2010). Floridi (2014) notes that “as digital technologies evolve, they increasingly mediate our interactions, making the digital and the physical integral components of our lived experience”. This interconnectedness requires a reassessment of the mind-body problem, considering how virtual identities alter our sense of self.

Artificial intelligence further complicates this dilemma by replicating cognitive functions once thought to be exclusive to the human mind. AI systems such as neural networks and machine learning algorithms perform tasks traditionally attributed to human intelligence, including perception, decision-making, and even creativity (Petrovic, 2018). Tegmark (2017) states that “the capabilities of AI challenge the uniqueness of human cognition, raising questions about the essence of consciousness and the nature of the self”. The integration of AI into various aspects of life necessitates a philosophical inquiry into the effects of these intelligent systems on the concept of mind (Oumaima et al., 2023).

Central to this inquiry is the concept of algorithmic ontology, which posits that the fundamental structure of reality is composed of information processing systems and cosmic algorithms. Chaitin’s (2005) exploration of the universe as a computational process emphasizes the fundamental role of algorithms in shaping reality: “The universe can be understood as a vast computational process in which mathematical structures and algorithms underlie the fabric of reality” (Chaitin, 2005). This perspective suggests that both the physical and digital realms are governed by similar principles of computation and data flow, blurring the lines between them.

From a philosophical perspective, algorithmic ontology forces us to reconsider the nature of existence. Traditional metaphysical questions about the essence of being and the nature of consciousness must now adapt to the realities of virtual existence and artificial intelligence (Lammari and Metais, 2004, pp. 87-90). Wiener (1948, pp. 132-135) argues that “the boundaries between man and machine are increasingly blurred, necessitating a rethinking of what constitutes self and other”. This intersection of digital and physical domains requires a rethinking of ontological and epistemological frameworks, integrating digital information processes into the fabric of reality (Iliadis, 2018, pp. 45-80).

From a computational perspective, the digital revolution has ushered in an era in which information and algorithms are central to our understanding of the universe. Lloyd (2006, pp. 37-39) argues that “the universe itself operates like a quantum computer, processing information at the most fundamental level”. Computational principles not only drive technological innovation, but also offer deep insights into the nature of existence. By examining the parallels between digital information processes and physical phenomena, we can uncover new dimensions of Descartes’ dualism and extend it to the field of digital ontology.

The physical sciences, especially physics, provide crucial insights into the algorithmic nature of reality. Concepts such as quantum computing and the holographic principle suggest that the universe itself may operate as a vast information processing system. Susskind and Lindesay (2004, pp. 185-187) argue that “the fundamental laws of physics are inherently informational and that the universe can be understood as a hologram in which information is encoded in a lower-dimensional boundary”. These ideas overlap with the concept of algorithmic ontology, which argues that the fundamental laws of physics are essentially informational. This convergence of physics and digital theory opens new avenues for exploring the dualistic relationship between mind and body in the context of modern science.

In conclusion, this article proposes a modern model of mind-body dualism that addresses the challenges and opportunities of the digital age. By redefining the boundaries between digital existence and physical reality, we aim to offer new perspectives that will enrich contemporary philosophical and scientific discourse. Floridi (2014, pp. 142-145) emphasizes the transformative potential of digital information in reshaping human reality, arguing that “our ontological and epistemological frameworks must evolve to accommodate the pervasive impact of digital Technologies”. This new model aims not only to update Descartes’ classical theory, but also to illuminate the complex dynamics between the digital and physical realms and provide a comprehensive framework for understanding reality in the digital age.

1. THEORETICAL FRAMEWORK

1.1. Classical Mind-Body Dualism

René Descartes, an important figure in the history of philosophy, fundamentally changed our understanding of the relationship between mind and body by introducing the concept of mind-body dualism in the 17th century. This dualist approach posits that the mind and body are distinct and separate entities: the mind is an immaterial, thinking entity, while the body is a material, extended entity. Descartes articulated this distinction most clearly in his *Meditations on First Philosophy*: “There is a great difference between the mind and the body, for the body is by nature always divisible, while the mind is completely indivisible” (Descartes, 1641, pp. 54-56). This radical separation of the mental and physical domains set the stage for many subsequent debates in philosophy, psychology and neuroscience.

The implications of Descartes’ dualism are profound and have influenced not only philosophy but also psychology, neuroscience and cognitive science. Descartes’ famous quote “Cogito, ergo sum” (“I think, therefore I am”) underlines his belief that the ability to think is the essence of being and consciousness. As Cottingham (1996, pp. 45-47) points out, Descartes’ dualism sets the stage for subsequent philosophical debates about the nature of consciousness and personal identity. Descartes argues that the mind’s ability to reason, think and have self-awareness fundamentally distinguishes it from the physical body. This view profoundly influenced Western thought and led to the development of numerous theories about the nature of mind, consciousness and their relationship to the body.

One of the important contributions of Descartes’ dualism is the introduction of interactionism, the idea that mind and body, although different, causally interact. This concept is discussed in Descartes’ correspondence with Princess Elisabeth of Bohemia, where he acknowledges the difficulties of explaining how an immaterial mind can affect a material body. Descartes suggests that the interaction takes place in the pineal gland, a small organ in the brain, which he believes is the “seat of the soul” (Descartes, 1641, pp. 95-97). This interactionist perspective raises important questions about the nature of causality and the mechanisms through which mind-body interaction takes place. As Descartes wrote, “the mind as a thinking thing can affect the body through its thoughts, and the body can affect the mind through the senses” (Descartes, 1641, pp. 105-107).

Despite its revolutionary impact, Descartes' mind-body dualism has been subject to considerable criticism and controversy. One of the main challenges is the "mind-body problem", which questions how two fundamentally different substances can interact. Ryle (1970, pp. 15-17), in his critique of Cartesian dualism, describes it as a "ghost in the machine" and argues that the concept of an immaterial mind interacting with a material body is fundamentally flawed and leads to a category error. Ryle's critique highlights the difficulties inherent in maintaining a rigid distinction between mind and body while at the same time asserting their interaction. He argues that the notion of a "disembodied mind" controlling the body is as absurd as imagining a "team spirit" directing a soccer team from the sidelines (Ryle, 1970, pp. 23-25).

Moreover, advances in neuroscience have provided convincing evidence that mental processes are closely linked to brain activity. In *Descartes' Error*, Damasio (1994, pp. 249-252) argues that the distinction between mind and body is a false dichotomy, and that cognitive functions cannot be fully understood without considering their neural basis. Damasio's work argues that consciousness and self-awareness arise from complex brain processes and challenges the notion of an immaterial mind. "Mind is what the brain does," Damasio says, emphasizing the complex relationship between neural processes and mental states. This perspective is in line with contemporary views in cognitive science and neurophilosophy, which view mental phenomena as emergent properties of physical systems.

Searle (1992) contributes to the critique of Cartesian dualism by emphasizing the dependence of mental states on physical states. Searle argues that consciousness is not a separate substance but an emergent property of brain processes. "Mental phenomena arise from neurophysiological processes in the brain and are themselves properties of the brain" (Searle, 1992, pp. 14-16). This view challenges the dualist distinction and proposes a more integrated understanding of mind and body.

Despite these criticisms, Descartes' mind-body dualism remains a fundamental concept in philosophy and provides a framework for the investigation of the nature of consciousness, identity, and the relationship between mental and physical states. As Searle (1992, pp. 20-22) notes, although Cartesian dualism is flawed, its fundamental questions about the nature of consciousness and the relationship of mind to body continue to drive philosophical and scientific inquiry. The enduring significance of Descartes' dualism lies in its ability to provoke critical thinking and inspire new theories about the mind-body relation.

In sum, Descartes' classical mind-body dualism posits a dualism between the immaterial mind and the material body, asserting their different natures but assuming their causal interaction. This theory has significantly influenced philosophical thought and scientific research, despite being subject to significant criticism and changing perspectives. In exploring the impact of digital developments on this dualistic framework, it is important to consider both its key insights and the challenges it faces in light of contemporary knowledge. The integration of digital entities, virtual realities and artificial intelligence into our understanding of mind and body may offer new ways to address the enduring questions raised by Descartes.

1. 2. Algorithmic Ontology

The concept of algorithmic ontology proposes a profound reconceptualization of reality, arguing that the essence of existence is shaped by universal information processing systems and cosmic algorithms (Kaplan, 2003, pp. 45-48). This perspective, which has a deep resonance with contemporary theories of computation and physics, suggests that the structure of reality is not merely static, but a dynamic process governed by computational principles. This reconceptualization requires rigorous philosophical analysis to unravel its implications for our understanding of existence, knowledge and the cosmos (Diatta et al., 2019, pp. 112-115).

At the core of algorithmic ontology is the claim that all phenomena, whether physical or metaphysical, can be understood in terms of information processing. This perspective is articulated by Chaitin (2005, pp. 89-91) who argues that "the universe can be understood as a vast computational process in which mathematical structures and algorithms underlie the fabric of reality". This claim is in line with the views of Lloyd (2006, pp. 37-39) who argues that "the universe itself operates like a quantum computer, processing information at the most fundamental level". Such views suggest that the principles governing digital algorithms and computational processes are not merely human inventions but intrinsic properties of the cosmos.

The philosophical implications of algorithmic ontology extend to the nature of causality and the ontology of objects. As reviewed by Floridi (2014, pp. 142-145), the digital revolution requires a fundamental reassessment of our ontological frameworks, suggesting that “our ontological and epistemological frameworks must evolve to accommodate the pervasive impact of digital Technologies”. This evolution means that traditional notions of substance and causality need to be reinterpreted in light of the computational nature of reality. Floridi's views underscore the need for a philosophical paradigm that integrates the epistemic and computational dimensions of existence.

Moreover, the holographic principle described by Susskind provides a compelling physical basis for algorithmic ontology. Susskind argues that “the fundamental laws of physics are inherently informational, and the universe can be understood as a hologram in which information is encoded in a lower-dimensional boundary” (Susskind and Lindesay, 2004, pp. 233-235). This perspective suggests that the informational content of the universe is encoded to reflect computational principles and reinforces the idea that reality is fundamentally an algorithmic structure.

Wiener's (1948, pp. 96-98) foundational work in the field of cybernetics also contributes to this discourse, in particular his claim that “the boundaries between man and machine are increasingly blurred, necessitating a rethinking of what constitutes self and other”. Wiener's views on feedback mechanisms and information flow further support the algorithmic ontology framework by emphasizing the continuum between biological and mechanical systems. This continuum suggests that both organic and inorganic entities are subject to the same laws of computation, blurring the distinction between natural and artificial, animate and inanimate.

The ontological implications of seeing reality through the lens of algorithmic processes are profound. This perspective challenges classical metaphysical dualisms and proposes a unified framework in which information processing is the fundamental ontological category. As proposed by philosopher DeLanda (2011, pp. 43-45), “the computational paradigm provides a powerful framework for understanding the dynamic and emergent properties of complex systems”. DeLanda's work emphasizes the need to reconsider traditional metaphysical categories in light of the dynamic and algorithmic nature of reality.

Moreover, algorithmic ontology offers a new approach to understanding consciousness and identity. The computational theory of mind, explored by Putnam (1975, pp. 295-297), posits that “mental states are computational states and that the mind is essentially a computational system”. This view is compatible with the algorithmic ontology framework and suggests that consciousness itself can be understood as an emergent property of complex information processing systems.

In conclusion, algorithmic ontology offers a revolutionary perspective on the nature of reality, arguing that the universe is fundamentally shaped by information processing systems and cosmic algorithms. This perspective bridges the gap between the physical and digital realms, providing a comprehensive framework for understanding existence in the digital age.

1. 3. Intersections of Information, Matter and Energy

The exploration of the intersections between information, matter and energy forms the basis of a new ontological model that fundamentally redefines our understanding of reality. This model posits that these three elements are not just different components of the universe, but are deeply interconnected and that information serves as the fundamental element that governs the behavior and interactions of matter and energy. This perspective requires a comprehensive analysis of how information processes support the physical and energetic aspects of reality (Head-Marsden et al., 2020, pp. 12-15).

Central to this ontological model is the recognition that information is not just an abstract concept, but a concrete force that shapes the structure and dynamics of the universe. In his seminal work on information theory, Shannon (1948, pp. 379-381) laid the foundation for understanding how information governs communication systems by showing that information is quantifiable and can be rigorously measured. This quantitative approach to information provides a framework for exploring its role in physical and energetic processes.

The concept that matter and energy are fundamentally informational in nature is supported by the principles of quantum mechanics. The wave function in quantum mechanics, which encompasses all information about the possible states of a system, shows how the behavior of particles is determined by probabilistic information. As Heisenberg (1958, pp. 38-40) put it, “The laws of quantum mechanics themselves deal with probabilities or tendencies, an intermediate level of reality”. This intermediate level is informational in nature and shows that the behavior of matter and energy is governed by underlying informational structures.

Moreover, Wheeler’s (1990, pp. 309-311) “derives from bits” hypothesis suggests that every particle, every force field, even the space-time continuum itself derives its function, meaning and existence entirely from binary choices, bits. This hypothesis underscores the idea that the fabric of reality is fundamentally informational and that physical entities emerge from underlying informational processes. Wheeler’s perspective is in line with the principles of digital physics, which suggest that the universe operates as a vast computational system processing information at the most fundamental level (Fredkin, 1992, pp. 45-47).

The relationship between information and energy is also crucial to understanding the new ontological model. In thermodynamics, the concept of entropy, which measures the disorder or randomness of a system, is deeply intertwined with information. Boltzmann’s (1877, pp. 20-27) statistical interpretation of entropy reveals that the higher the entropy of a system, the more information is required to describe its state. This relationship emphasizes how information and energy are interconnected and how information processes affect the energetic dynamics of physical systems.

Moreover, the principles of quantum information theory provide further insights into the interplay between information, matter and energy. Quantum entanglement, a phenomenon in which particles correlate in such a way that the state of one particle instantaneously affects the state of another regardless of distance, exemplifies the deep connection between information states and physical entities. As Schrödinger (1935, pp. 555-557), who coined the term, explained, “Entanglement is not one of the characteristic features of quantum mechanics, but rather the feature that allows it to depart completely from the classical line of thought”. Entanglement underscores the informational basis of matter and energy by showing how informational correlations between particles can affect their physical properties.

The holographic principle, articulated by Hooft and further developed by Susskind, suggests that all information contained in a volume of space can be identified with the information encoded at its boundary (Susskind, 1995, pp. 637-639; Hooft, 1993, pp. 348-350). This principle suggests that the three-dimensional reality we perceive is a projection of information encoded on a two-dimensional surface and reinforces the idea that information is the basic building block of the universe. This perspective is consistent with the view that the universe is a vast information processing system in which matter and energy emerge from underlying informational processes.

In sum, the intersections of information, matter and energy form the basis of a new ontological model that redefines our understanding of reality. This model posits that information is the fundamental element governing the behavior and interactions of matter and energy. By exploring the principles of quantum mechanics, thermodynamics and quantum information theory, we are gaining insights into how informational processes underlie the physical and energetic aspects of the universe. This perspective challenges traditional metaphysical views and proposes a unified framework in which information processing is the fundamental ontological category.

2. METHOD

This study adopts an interdisciplinary methodology to reconsider the mind-body dualism in the digital age and to examine the philosophical foundations of algorithmic ontology. This methodological approach, which forms the basis of the research, aims to provide an in-depth analysis in both philosophical and scientific fields. Extensive literature reviews on Descartes’ classical mind-body dualism led to a reinterpretation of the concepts of digital consciousness and embodiment within the framework of a theoretical model. In this process, theories from various disciplines such as computer science, artificial intelligence, physics and mathematics are brought together to understand the effects of digital technologies on existence and identity. This method aims to reveal

how the interactions between digital and physical existences have been scientifically and philosophically redefined.

3. FINDINGS AND ANALYSIS

In this section, the findings and analysis of digital mind-body dualism and algorithmic ontology will be presented under specific headings. First, “Redefining Body and Soul” will examine how digital embodiment and virtual identities reshape traditional understandings of body and soul. Then, “Consciousness in Virtual Spaces” will explore the nature of emergent forms of consciousness in digital environments and their existential and philosophical implications. “Artificial Intelligence and Dualism” will discuss how artificial intelligence affects mind-body dualism and the ethical and ontological questions that arise in this context. These topics will be analyzed using interdisciplinary perspectives and how to develop a model that redefines mind-body dualism in the digital age. Finally, “Future Research Directions” will assess the new areas of research envisioned by this study and their potential contributions to the mind-body relationship.

3. 1. Redefining Body and Soul

The emergence of digital bodies and virtual realities is profoundly changing our understanding of physical and metaphysical existence, challenging traditional notions of the self, consciousness and the nature of reality. This transformation is fundamentally reshaping the way we conceptualize the relationship between body and soul and requires a reassessment of these concepts in light of contemporary technological developments (Arenes et al., 2023, pp. 112-115).

Digital bodies, often appearing as avatars in virtual environments, add a new dimension to our understanding of physical existence. Avatars serve as digital surrogates for individuals, allowing them to interact in virtual spaces in ways that transcend the limits of their physical bodies. This phenomenon is poignantly captured by Turkle (1995, pp. 192-194): “avatars provide a space in which one can discover new identities, experience new roles, and engage in a form of self-expression not possible in the physical world”. Freund (2024, pp. 87-89) expands on this by arguing that digital avatars serve not only as tools for self-expression but also as instruments of transcendence, allowing individuals to detach from the physical self and immerse in idealized, often hyperreal, representations of identity. His analysis, grounded in Baudrillard’s theory, emphasizes the ways in which virtual environments pervert traditional concepts of authenticity, blurring the line between the real and the fabricated. The ability to create and inhabit digital bodies allows for the fluidity of identity and self-representation, demonstrating that physical existence is not as rigidly defined as previously thought.

The effects of virtual realities extend beyond the realm of digital bodies. Virtual environments offer immersive experiences that can mimic, augment or completely pervert physical reality. As Slater (2009, pp. 354-356) notes, “virtual reality provides a platform for experiencing a wide range of scenarios, from the mundane to the fantastical, thereby expanding the boundaries of what can be considered real”. This expansion challenges the traditional dichotomy between physical and metaphysical existence and suggests that virtual experiences may have a similar ontological status to physical experiences.

Moreover, the psychological and philosophical implications of virtual realities require a reassessment of the concept of the soul. Traditionally thought of as the immaterial essence of a person, the soul is increasingly seen as intertwined with digital identities and virtual experiences. As virtual realities become more sophisticated, experiences and interactions in these environments affect one's sense of self and consciousness. This interplay suggests that the soul is not a static entity but a dynamic process shaped by both physical and digital experiences.

The integration of virtual realities and digital bodies into our understanding of existence requires a rethinking of embodiment. Traditionally, embodiment has been understood as the state of being in a physical body and all the sensory and motor skills that accompany it. However, virtual realities enable a kind of disembodiment where individuals can interact and experience without being physically present. This phenomenon has been explored by Hayles (1999, pp. 196-198) who argues that “virtual realities allow for a form of presence that is decoupled from physical location and challenges the idea that embodiment is tightly bound to the physical

body". The concept of virtual embodiment expands the understanding of what it means to be present and engaged in an environment.

Moreover, ethical and philosophical considerations of digital bodies and virtual realities raise important questions about identity, agency and authenticity. The creation and manipulation of digital bodies can lead to issues of identity fragmentation and the potential for deception. As Haraway (1985, pp. 67-69) argues in her work on the cyborg manifesto, "the boundaries between man and machine, physical and virtual, are increasingly blurred, necessitating a rethinking of identity and agency in the digital age". This blurring of boundaries challenges traditional notions of authenticity and raises questions about the nature of the self in the digital context.

The impact of virtual realities on metaphysical existence is further emphasized by the concept of "virtual reality", where virtual experiences are perceived as equal or even more important than physical experiences. This concept was explored by Brey (1999, pp. 5-7) who argued that "virtual environments can create experiences that are as meaningful and impactful as those in the physical world, thereby redefining what constitutes reality". The idea that virtual experiences can have equal ontological weight with physical experiences challenges the primacy of the physical world and suggests a more inclusive understanding of reality.

In conclusion, the emergence of digital bodies and virtual realities is fundamentally reshaping our understanding of physical and metaphysical existence. These technologies challenge traditional notions of self, consciousness and reality, suggesting a more fluid and dynamic relationship between body and soul. The philosophical and ethical implications of these developments require a reconsideration of identity, embodiment and authenticity in the digital age and invite new perspectives on what it means to exist in both physical and virtual realms.

3. 2. Consciousness in Virtual Spaces

The emergence of digital environments and virtual spaces presents a profound challenge to our understanding of consciousness, especially within the framework of Cartesian dualism. In these environments, the nature of consciousness is explored not only through the lens of traditional philosophical inquiry, but also through the capabilities and limitations of virtual technologies. This exploration reveals new dimensions of consciousness, highlights the complex interplay between the physical and the virtual, and raises critical questions about the essence of self-awareness and subjective experience (Sloman and Chrisley, 2003, pp. 117-119).

Virtual spaces, by design, offer a unique platform to study consciousness. The immersive nature of virtual reality (VR) allows individuals to experience environments that are entirely synthetic, yet capable of evoking real psychological and physiological responses. As Metzinger (2009, pp. 77-79) discusses in *The Ego Tunnel*, VR offers insights into the nature of self-consciousness by providing a "tunnel" through which subjective experiences can be manipulated and examined. This manipulation of subjective experiences in virtual reality environments challenges the Cartesian concept of the immutable self as existing independently of physical reality.

Furthermore, the phenomenon of presence in virtual environments, often referred to as "telepresence", complicates our understanding of consciousness. Telepresence describes the extent to which a person feels present in a virtual environment, often to the point where the virtual becomes indistinguishable from the physical. As Slater (2009, pp. 355-357) notes, "the sense of presence in virtual environments can lead to experiences indistinguishable from those in the physical world, suggesting that consciousness is highly adaptive and context-dependent". This adaptability means that consciousness is not fixed but can be reshaped by the environment, whether physical or virtual.

The implications of digital consciousness can be traced back to philosophical debates about the nature of the self. In traditional Cartesian dualism, the self is seen as a fixed and permanent entity that interacts with the physical body. Virtual environments, however, suggest that the self can be fragmented and distributed among multiple digital identities. As Hayles (1999, pp. 161-163) observes, "virtual environments allow the self to

fragment and proliferate, challenging the notion of a singular, coherent identity”. This multiplicity of selves in digital spaces suggests that consciousness is not a monolithic construct but a fluid and dynamic process influenced by its context.

Moreover, the development of artificial intelligence (AI) and its integration into virtual environments further complicates our understanding of consciousness. AI entities designed to mimic human cognition and behavior raise questions about the nature of artificial consciousness and its distinction from human consciousness. As Chalmers (1996, pp. 248-251) notes, “if AI entities exhibit behavior indistinguishable from that of conscious beings, this challenges our assumptions about the uniqueness of human consciousness and suggests that consciousness may be an emergent property of complex information processing systems”. This perspective is in line with the broader framework of algorithmic ontology, where consciousness is seen as a computational phenomenon.

The ethical implications of digital consciousness are equally important. The capacity of virtual environments to evoke real psychological responses raises questions about the moral responsibility of the creators and users of these technologies. In their research on moral empowerment, Savulescu and Persson (2012, pp. 124-126) argue that “the ability to influence consciousness through digital means requires a reassessment of ethical standards, particularly with regard to consent, manipulation, and the potential for harm”. These ethical considerations underscore the importance of developing a robust philosophical framework in the face of the complexity of consciousness in virtual environments.

Consequently, the exploration of consciousness in virtual environments challenges traditional Cartesian dualism by demonstrating the fluid and adaptive nature of self-awareness and subjective experience. The immersive and transformative potential of virtual environments, coupled with advances in artificial intelligence, suggests that consciousness is not an immutable entity but a dynamic process influenced by its environment. This perspective invites a rethinking of the nature of consciousness, identity and the self, suggesting that these constructs are deeply intertwined with both physical and virtual realities.

3. 3. Artificial Intelligence and Dualism

Artificial Intelligence (AI) has fundamentally transformed our understanding of consciousness and mind, blurring the lines between mind and machine and challenging the dualistic thinking established by René Descartes. This transformation raises profound philosophical questions about the nature of intelligence, consciousness, and the distinction between human and artificial beings.

AI’s ability to mimic cognitive functions traditionally associated with the human mind requires a reassessment of Cartesian dualism. This dualism posits a fundamental distinction between the immaterial mind (or soul) and the material body. However, artificial intelligence technologies, especially neural networks and machine learning, show that cognitive processes can emerge from purely physical substrates. Turing (1950, pp. 433-460) argued that machines can exhibit intelligent behavior indistinguishable from that of humans, thus challenging the idea that intelligence is intrinsic to the human mind. Turing’s work laid the foundation for subsequent developments in the field of artificial intelligence and a reconsideration of what constitutes the mind.

The idea that AI could have a form of intelligence comparable to human cognition was further explored by Searle (1980) in his famous “Chinese Room” argument. Searle (1980, pp. 417-419) argues that although machines can simulate understanding, they do not really have it because they lack intentionality and consciousness. Despite this criticism, the continuous advancement of AI technologies such as deep learning algorithms and natural language processing shows that machines can perform increasingly complex tasks, further blurring the distinction between human and artificial cognition.

The philosophical implications of AI extend beyond cognitive simulation to the concept of consciousness itself. In exploring the elusive problem of consciousness, Chalmers (1995, pp. 201-204) raises the possibility that if AI systems can exhibit behaviors indicative of consciousness, they may have a form of artificial consciousness. This perspective challenges the Cartesian view that consciousness is inherently tied to an

immaterial soul, suggesting instead that it can arise from complex information processing within physical systems.

From a neuroscientific perspective, the emergence of AI systems capable of replicating cognitive tasks traditionally associated with the human brain offers unique challenges. Damasio (1999, pp. 127-130) argues that consciousness is deeply rooted in the biological processes of the brain, which raises questions about whether AI can genuinely replicate these processes or merely simulate them. Similarly, Gazzaniga (2011, pp. 213-215) highlights the importance of understanding how neural mechanisms underlie decision-making and ethical reasoning, which has direct implications for AI development. These insights suggest that AI systems, lacking the biological substrate of the brain, may operate on fundamentally different principles of cognition and consciousness.

Moreover, the role of AI in redefining identity and agency challenges dualistic notions of the self. In her "Cyborg Manifesto", Haraway (1985, pp. 65-68) argues that the integration of technology into human life blurs the boundaries between man and machine, physical and virtual, organic and artificial. Haraway's cyborg metaphor illustrates how technological developments, including artificial intelligence, require a rethinking of identity, suggesting that the self is not a fixed, immaterial essence but a dynamic construct influenced by both biological and technological factors.

AI also calls for a reconsideration of ethical and moral considerations in light of the potential for consciousness and agency. If AI systems can exhibit human-like behavior and potentially have consciousness, questions arise regarding their moral status and rights. Huang and Peissl (2023, pp. 89-91) emphasize that AI introduces a new paradigm in knowledge generation and decision-making, where algorithms not only process vast amounts of data but also influence critical choices in ways that were previously the domain of human cognition. Their analysis highlights the growing need for ethical frameworks that account for the epistemological shifts driven by AI's integration into decision-making processes. Churchland (1986, pp. 222-224) argues that ethical considerations must be informed by an understanding of the neural substrates that give rise to consciousness and decision-making, emphasizing the importance of aligning AI systems with neuroscientific insights to ensure ethical accountability. The ethical implications of AI have been examined by Bostrom (2014, pp. 115-118), who argues that as AI systems become more advanced, society must grapple with issues of AI rights, moral evaluation, and the potential risks of superintelligent AI. This ethical dimension underscores the need to integrate AI into our philosophical frameworks, moving beyond simple dualistic categorizations to address the complexities of artificial beings.

3. 4. Interdisciplinary Perspectives

The intersection of philosophy, computer science, physics and mathematics provides a comprehensive framework for understanding the complexities of digital existence and physical reality. By integrating insights from these different fields, we can gain a deeper appreciation for the algorithmic processes that govern reality and the ways in which they reshape our understanding of existence. The philosophical debates surrounding digital existence and physical reality challenge traditional notions of being and presence. Floridi's (2014, pp. 92-94) concept of the "infosphere" summarizes the idea that digital environments have become an integral part of human interaction and existence, transforming the way we perceive reality. Floridi argues that the infosphere is not only a supplementary space but a primary medium for human interaction, blurring the boundaries between the digital and physical realms. This redefinition suggests a shift in how we perceive space and being, where the digital realm is as important as the physical realm.

Castells (1996, pp. 375-377) argues that digital networks transcend physical boundaries to create a global communication framework that reshapes social norms and personal identities. This perspective overlaps with Hayles' (1999) analysis of virtual embodiment. Hayles (1999, pp. 198-200) argues that digital avatars and virtual realities offer new forms of presence and agency and challenge the necessity of a physical body for authentic experience. Massumi (2002, pp. 133-135) discusses how digital and virtual experiences create emotional and sensory responses similar to those in the physical world. Massumi's analysis highlights the

profound impact of digital environments on human perception and experience and suggests that virtual realities can evoke responses that are as real as those in physical environments.

Computer science plays a crucial role in modeling and understanding the algorithmic processes that govern reality. The development of sophisticated algorithms and computational models enables the simulation of complex systems and provides insights into their underlying principles. Turing's (1936, pp. 230-265) fundamental work on the Turing machine laid the groundwork for understanding how algorithms can simulate any computable function. Russell and Norvig (2020, pp. 58-60) discussed the ability of AI systems to process large amounts of data and develop models that predict and simulate real-world events. This capability underscores the importance of computational analysis in exploring the algorithmic nature of reality. Chaitin's (2005, pp. 112-114) work on algorithmic information theory explores the concept that complexity and randomness in systems can be understood through computational processes. Chaitin's (2005) views on the mathematical foundations of knowledge emphasize the complex relationship between computation and physical reality.

Physics and mathematics provide the fundamental principles that explain the algorithmic nature of reality. Lloyd (2006, pp. 47-50) argues that the universe works like a quantum computer, processing information at the most fundamental level. This perspective suggests that the laws of physics are intrinsically computational and compatible with the principles of algorithmic ontology. Susskind's (1995, pp. 638-641) work on the holographic principle further supports the idea that reality is fundamentally informational. The holographic principle suggests that all the information contained in a volume of space can be described by the information encoded in its boundary. This principle emphasizes the deep connection between physical laws and information theory and suggests that the structure of the universe is governed by informational processes. In mathematics, algorithmic information theory provides a rigorous framework for understanding the complexity and randomness of systems through computational lenses. As Chaitin (2005, pp. 114-117) shows, the mathematical foundations of information theory reveal how algorithms underpin the structure of reality and offer a new perspective on the nature of existence.

Interdisciplinary perspectives from philosophy, computer science, physics and mathematics together advance our understanding of digital existence and physical reality. Philosophical insights challenge traditional notions of being and existence, while computational analysis reveals the power of algorithms in modeling complex systems. Physical and mathematical foundations provide the principles underpinning algorithmic ontology, demonstrating the deep connections between information, computation, and the structure of the universe. This comprehensive approach emphasizes the importance of integrating different fields to fully grasp the complexity of modern existence and the algorithmic nature of reality. As we explore these interdisciplinary perspectives, we realize that the traditional boundaries between the digital and the physical, the informational and the material, are becoming increasingly intertwined.

3. 5. Development of The Modern Model of Dualism

Developing a modern model of dualism in the digital age presents both significant challenges and opportunities. One of the main challenges is to redefine classical Cartesian dualism, which posits a strict distinction between the immaterial mind and the material body. Integrating digital existence into this framework requires a reassessment of what constitutes 'mind' and 'body'. In his work on posthumanism, Hayles (1999, pp. 197-199) argues that digital technologies blur the boundaries between the physical and the virtual, challenging the clear boundaries on which Cartesian dualism is based. In addition, an epistemological question arises as to how to verify experiences in digital realms. If consciousness can exist in both physical and digital environments, distinguishing between 'real' and 'virtual' experiences becomes increasingly complex. Chalmers (2017, pp. 23-26) raises questions about the nature of reality and criteria for epistemic verification, arguing that experiences in virtual environments can be as real as those in the physical world. Similarly, Chalmers (2022, pp. 115-118), expands on this by emphasizing the transformative nature of virtual worlds, suggesting that they hold not only experiential but also ontological significance. He argues that "virtual environments redefine reality itself, making virtual experiences as ontologically valid as physical ones," which challenges the epistemological foundations of traditional dualist frameworks.

Despite these challenges, the opportunities offered by a modern model of dualism are profound. Integrating digital existence with traditional dualist concepts can lead to a more comprehensive understanding of human consciousness and identity. This integration allows for the exploration of new forms of embodiment and presence. Hansen (2006, pp. 37-39), for example, argues that digital interfaces enable new forms of bodily presence and agency, allowing users to experience virtual environments as extensions of their physical selves. This integration can also provide valuable insights into the nature of consciousness by improving our ability to simulate and study cognitive processes through AI and virtual environments.

The proposed framework for a modern model of dualism offers a holistic approach to understanding mind and body in the digital age by integrating digital presence with traditional dualist concepts. This framework argues that the mind is not limited to the physical brain, but extends to digital environments and constitutes what can be termed “digital consciousness”. This extension is supported by the concept of the “infosphere” introduced by Floridi (2014, pp. 91-94), which defines the digital environment as an integral space for human interaction and existence. In this model, the body is also reconceptualized to include both physical and digital embodiments. As discussed by Hayles and Hansen, digital avatars and virtual realities offer new forms of presence and agency. These digital bodies can interact with both physical and virtual environments, seamlessly integrating the two domains. This dual embodiment challenges traditional notions of the self by suggesting that identity is fluid and can exist in multiple forms simultaneously.

This framework also includes the idea of “algorithmic ontology” where the basic structure of reality is shaped by information processing systems and algorithms. This perspective overlaps with the views of Lloyd (2006, pp. 47-50), who argues that the universe operates like a quantum computer, processing information at the most fundamental level. The framework that integrates these computational principles provides a basis for understanding how digital consciousness and digital bodies can emerge from complex informational processes. Deleuze and Guattari (1987, pp. 106-108) argue that identity is not a fixed point but a process of becoming that is affected by various interactions and flows. This is in line with the fluid nature of identity proposed in the modern dualist framework.

The adoption of this modern model of dualism has far-reaching implications for contemporary philosophical and scientific discourses. Philosophically, it challenges the long-standing dichotomy between mind and body, proposing a more holistic approach that encompasses both physical and digital existences. This model supports a more dynamic understanding of identity and consciousness in which the self is not a static entity but a fluid construct shaped by interactions in both the physical and digital realms. This perspective is in line with the views of Kurzweil (2005, pp. 125-127), who envisions a future where digital and biological intelligence merge to create new hybrid forms of consciousness.

In scientific discourse, this model provides a framework for exploring the nature of consciousness and cognitive processes through digital simulations and artificial intelligence. By studying how digital consciousness emerges and interacts with physical embodiments, researchers can gain new insights into the nature of mind and intelligence. This approach overlaps with the views of Bostrom (2014, pp. 211-214), who discusses the potential and risks of superintelligent AI, emphasizing the need for new ethical frameworks to address digital identity, privacy and agency.

Moreover, this modern dualism may affect ethical considerations in the digital age. As Bostrom (2014, pp. 217-220) argues, the integration of digital technologies into human life requires new ethical frameworks to address issues of digital identity, privacy and agency. The proposed model provides a basis for the development of these frameworks, ensuring that ethical considerations keep pace with technological advances.

In conclusion, the development of a modern model of dualism that integrates digital presence with traditional dualist concepts presents both challenges and opportunities. By proposing a comprehensive framework that includes digital consciousness and digital bodies, this model offers a holistic approach to understanding mind and body in the digital age. The implications for contemporary philosophical and scientific thought are profound, offering new perspectives on identity, consciousness, and the ethical considerations of living in an increasingly digitalized world.

3. 6. Future Research Directions

To develop and extend the proposed model of modern dualism that integrates digital presence with traditional dualistic concepts, further research could explore several key areas. One important direction is a deeper exploration of digital consciousness. Researchers could examine how digital environments and AI systems affect human consciousness and whether true digital consciousness can emerge from artificial systems. This requires interdisciplinary collaborations between cognitive scientists, computer scientists and philosophers to explore the nuances of consciousness in digital realms (Bostrom, 2014, pp. 221-224; Metzinger, 2009, pp. 79-82).

Another area of research could focus on the neurobiological underpinnings of digital and physical interactions. Understanding how the brain processes experiences in digital and virtual environments compared to physical environments could provide valuable insights into the nature of mind-body interactions. This requires advanced neuroimaging techniques and cognitive experiments to map the brain's response to digital stimuli (Gazzaniga, 2004, pp. 145-148).

Furthermore, extending the framework also requires exploring the ethical and social implications of digital dualism. Researchers can explore the implications of digital embodiment on personal identity, privacy and social interactions, particularly in the context of virtual and augmented reality technologies. This research can help develop ethical guidelines and policies to address the challenges posed by these technologies (Floridi, 2013, pp. 120-123; Savulescu and Persson, 2012, pp. 134-137).

The new dualist model has many potential practical applications across technology, ethics and society. In technology, the integration of digital and physical presences could revolutionize human-computer interaction. For example, advances in virtual reality (VR) and augmented reality (AR) could enhance immersive experiences in education, health and entertainment. VR and AR can enable new ways of learning and training by allowing users to interact with digital content in a more tangible and intuitive way (Lanier, 2017, pp. 102-105).

In the field of ethics, the dualistic model can inform the development of ethical AI systems. Understanding the interplay between digital and physical consciousness can help create AI that respects human values and rights. This could include designing AI systems that can interact ethically with humans, considering issues such as consent, privacy and digital rights (Boden, 2016, pp. 215-218).

From a social perspective, the dualist model can influence how we approach issues of digital identity and presence. As people increasingly interact through digital avatars and virtual environments, the boundaries of personal identity are becoming more fluid. This can lead to new forms of social interaction and community building and has implications for how we understand social relations and community in the digital age (Turkle, 2011, pp. 153-156).

The redefinition of mind-body dualism in a digital context will have profound long-term implications. One important impact is the potential shift in our understanding of human identity and existence. As digital and physical realities become more intertwined, the concept of self may evolve to encompass both domains, leading to a more integrated and fluid sense of identity. This could affect various aspects of life, from personal relationships to legal definitions of personhood (Haraway, 1991, pp. 149-152).

In the field of knowledge and education, the dualistic model can transform our approach to learning and knowledge dissemination. Digital platforms can provide more personalized and immersive educational experiences by bridging the gap between theoretical knowledge and practical application. This can democratize education, making it more accessible and engaging for diverse populations (Prensky, 2001, pp. 40-43).

Moreover, the long-term impact of digital dualism may extend to the evolution of human cognition and abilities. As humans interact more frequently with digital environments and AI systems, there may be an improvement in cognitive functions such as memory, problem solving and creativity. This co-evolution with technology could lead to a new era of human development in which biological and digital intelligence work synergistically (Clark, 2003, pp. 67-70).

CONCLUSION

This paper has explored the development of a modern model of dualism by integrating digital existence with traditional dualist concepts. By examining philosophical debates surrounding digital existence and physical reality, we have witnessed how digital technologies have challenged and expanded our understanding of embodiment and presence. Key thinkers such as Floridi and Hayles have emphasized the transformative impact of the infosphere and virtual embodiment respectively. With the foundational work of Turing and the contemporary insights of Russell and Norvig, the role of computer science in modeling and understanding the algorithmic processes that govern reality has been crucial. Furthermore, the contributions of physics and mathematics, especially through the work of Lloyd and Susskind, have provided a solid framework for explaining algorithmic ontology. This interdisciplinary approach has resulted in a comprehensive model that redefines the mind-body dualism in the digital age.

Integrating digital developments with philosophical inquiry is crucial for several reasons. First and foremost, it provides a more nuanced understanding of human consciousness and identity in an increasingly digitalized world. As digital technologies continue to evolve, they profoundly affect our cognitive processes, social interactions and sense of self. Philosophical inquiry helps us navigate these changes by offering insights into the ethical, epistemological and ontological implications of digital existence. For example, the integration of AI technologies such as ChatGPT and digital platforms like Meta's virtual reality ecosystems demonstrates the practical challenges of aligning technological advancements with ethical considerations, including issues of privacy, autonomy, and identity. This integration also enhances our ability to develop ethical guidelines and policies that address the challenges posed by digital technologies, ensuring that technological advances are compatible with human values and rights. By bridging technology and philosophy, we promote a more holistic understanding of reality that encompasses both physical and digital dimensions. This holistic approach is necessary to address the complex ethical issues raised by advances in AI and digital technologies, as argued by scholars such as Bostrom and Savulescu (Bostrom, 2014, pp. 115-118; Savulescu and Persson, 2012, pp. 134-137).

The changing nature of reality in the digital age emphasizes the importance of an ongoing dialogue between technology and philosophy. As the digital and physical realms become increasingly intertwined, our understanding of existence, identity and consciousness must adapt to reflect these changes. The model of modern dualism proposed in this paper provides a framework for exploring these complexities, emphasizing the fluid and dynamic nature of identity and the potential for digital consciousness. Ethical perspectives grounded in neuroscientific insights, such as those by Damasio (1999, pp. 127-130) and Gazzaniga (2011, pp. 213-215), underscore the importance of addressing the moral responsibilities associated with digital consciousness and AI systems. For instance, neuroscientific studies suggest that decision-making and ethical reasoning are deeply rooted in neural processes, which must be considered when designing AI systems capable of autonomous actions. This evolving understanding challenges traditional metaphysical notions and invites us to rethink the boundaries between mind and body, reality and simulation.

The intersection of technology and philosophy provides fertile ground for exploring the profound changes shaping our world. For example, the ethical implications of AI and digital technologies require a reassessment of existing ethical frameworks. Boden (2016, pp. 215-218) emphasizes the importance of creating AI systems that respect human values and rights, which requires a deep understanding of the interplay between digital and physical consciousness. Similarly, Haraway's (1991, pp. 149-152) concept of the cyborg highlights the blurred boundaries between man and machine and encourages us to consider the implications of technological augmentation on personal identity and social interactions. The practical implications of these theories are evident in fields such as education, where digital tools enable personalized learning experiences and enhance cognitive functions like problem-solving and creativity (Prensky, 2001, pp. 40-43; Clark, 2003, pp. 67-70). These examples demonstrate the real-world potential of integrating digital technologies with philosophical insights.

Moreover, the impact of the digital dichotomy on education and knowledge dissemination cannot be ignored. Digital platforms bridge the gap between theoretical knowledge and practical application by offering

personalized and immersive educational experiences. As Prensky (2001, pp. 40-43) notes, this democratization of education makes learning more accessible and engaging for different audiences. As digital technologies continue to be integrated into everyday life, the potential to improve cognitive functions such as memory, problem solving and creativity is also emerging. Clark's (2003, pp. 67-70) description of humans as "born cyborgs" illustrates how technological empowerment can lead to new forms of human development where biological and digital intelligence work synergistically.

In conclusion, future research directions for the modern dualism model offer exciting possibilities to extend the framework, explore practical applications and consider long-term implications. For instance, interdisciplinary projects that incorporate neuroscientific research with philosophical and computational studies could deepen our understanding of digital consciousness and its ethical ramifications. By exploring these areas, researchers can contribute to a deeper understanding of the complex relationship between digital and physical entities and pave the way for innovative developments in technology, ethics and society. The integration of interdisciplinary perspectives such as philosophy, computer science, physics and mathematics not only enriches our theoretical understanding, but also has practical implications for how we navigate and interact in an increasingly digitalized world. As we move forward, it is crucial to continue this dialogue to ensure that our technological advances are informed by deep philosophical reflection and aligned with our broader human aspirations.

REFERENCES

- ARENÈS, J., LOUIS-DIMITROV, D., & MURAIL, E. (2023). Introduction. In *The Persistence of the Soul in Literature, Art and Politics* (pp. 1-26). Cham: Springer Nature Switzerland.
- BODEN, M. A. (2016). *AI: Its Nature and Future*. Oxford University Press.
- BOLTZMANN, L. (1877). Weitere Studien über das Wärmegleichgewicht unter Gasmolekülen. *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*.
- BOSTROM, N. (2014). *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford University Press.
- BREY, P. (1999). The ethics of representation and action in virtual reality. *Ethics and Information Technology*.
- CASTELLS, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. Wiley-Blackwell.
- CHAITIN, G. (2005). *Meta Math!: The Quest for Omega*. Pantheon.
- CHALMERS, D. (1995). Facing up to the problem of consciousness. *Journal of Consciousness Studies*.
- CHALMERS, D. (1996). *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. Oxford University Press.
- CHALMERS, D. (2017). The virtual and the real. *Disputatio*.
- CHALMERS, D. J. (2022). *Reality+: Virtual worlds and the problems of philosophy*. Penguin UK.
- CHURCHLAND, P. S. (1986). *Neurophilosophy: Toward a unified science of the mind-brain*. MIT Press.
- CLARK, A. (2003). *Natural-Born Cyborgs: Minds, Technologies, and the Future of Human Intelligence*. Oxford University Press.
- COOPER, J. W. (2009). The current body-soul debate: A case for dualistic holism. *Southern Baptist Journal of Theology*, 13(2), 32-50.
- COTTINGHAM, J. (1996). *Descartes: Meditations on First Philosophy: With Selections from the Objections and Replies*. Cambridge University Press.
- DAMASIO, A. (1994). *Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain*. Avon Books.
- DAMASIO, A. R. (1999). *The feeling of what happens: Body and emotion in the making of consciousness*. Harcourt Brace.
- DELANDA, M. (2011). *Philosophy and Simulation: The Emergence of Synthetic Reason*. Continuum.

- DELEUZE, G., & GUATTARI, F. (1987). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. University of Minnesota Press.
- DESCARTES, R. (1641). *Meditations on First Philosophy*.
- DIATTA, B., BASSE, A., & NDIAYE, N. M. (2019). Framework and ontology for modeling and querying algorithms. In *The Challenges of the Digital Transformation in Education: Proceedings of the 21st International Conference on Interactive Collaborative Learning (ICL2018) - Volume 2* (pp. 536-544). Springer International Publishing.
- FLORIDI, L. (2013). *The Ethics of Information*. Oxford University Press.
- FLORIDI, L. (2014). *The Fourth Revolution: How the Infosphere is Reshaping Human Reality*. Oxford University Press.
- FREDKIN, E. (1992). Digital mechanics. *Physica D: Nonlinear Phenomena*.
- FREUND, L. (2024). Beyond the physical self: Understanding the perversion of reality and the desire for digital transcendence via digital avatars in the context of Baudrillard's theory. *AI & Society*, 1–17.
- GAZZANIGA, M. S. (2004). *The Cognitive Neurosciences*. MIT Press.
- GAZZANIGA, M. S. (2011). *Who's in charge?: Free will and the science of the brain*. Ecco/HarperCollins.
- HANSEN, M. B. N. (2006). *Bodies in Code: Interfaces with Digital Media*. Routledge.
- HARAWAY, D. (1985). A cyborg manifesto: Science, technology, and socialist-feminism in the late 20th century. In *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*.
- HARAWAY, D. (1991). *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. Routledge.
- HAYLES, N. K. (1999). *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*. University of Chicago Press.
- HEAD-MARSDEN, K., FLICK, J., CICCARINO, C. J., & NARANG, P. (2020). Quantum information and algorithms for correlated quantum matter. *Chemical Reviews*, 121(5), 3061-3120.
- HEISENBERG, W. (1958). *Physics and Philosophy: The Revolution in Modern Science*. Harper & Row.
- HUANG, L., & PEISSL, W. (2023). Artificial intelligence—A new knowledge and decision-making paradigm? In *Technology assessment in a globalized world: Facing the challenges of transnational technology governance* (pp. 175–201). Springer International Publishing.
- ILIADIS, A. (2018). Algorithms, ontology, and social progress. *Global Media and Communication*, 14(2), 219-230.
- KAPLAN, E. R. (2003). Algorithmic ontology and the polyfuration of self.
- KURZWEIL, R. (2005). *The Singularity Is Near: When Humans Transcend Biology*. Viking.
- LAMMARI, N., & MÉTAIS, E. (2004). Building and maintaining ontologies: A set of algorithms. *Data & Knowledge Engineering*, 48(2), 155-176.
- LANGMAN, D. (2014). *The Art of Acting: Body-Soul-Spirit-Word: A Practical and Spiritual Guide* (Vol. 1). Temple Lodge Publishing.
- LANIER, J. (2017). *Dawn of the New Everything: Encounters with Reality and Virtual Reality*. Henry Holt and Co.
- LARSON, D. A. (2010). Artificial intelligence: Robots, avatars, and the demise of the human mediator. *Ohio St. J. on Disp. Resol.*, 25, 105.
- LLOYD, S. (2006). *Programming the Universe: A Quantum Computer Scientist Takes on the Cosmos*. Knopf.
- LUCK, M., & AYLETT, R. (2000). Applying artificial intelligence to virtual reality: Intelligent virtual environments. *Applied Artificial Intelligence*, 14(1), 3-32.
- MASSUMI, B. (2002). *Parables for the Virtual: Movement, Affect, Sensation*. Duke University Press.
- METZINGER, T. (2009). *The Ego Tunnel: The Science of the Mind and the Myth of the Self*. Basic Books.
- OUMAIMA, D., MOHAMED, L., HAMID, H., & MOHAMED, H. (2023, October). Application of artificial intelligence in virtual reality. In *International Conference on Trends in Sustainable Computing and Machine Intelligence* (pp. 67-85). Singapore: Springer Nature Singapore.

- PETROVIĆ, V. M. (2018). Artificial intelligence and virtual worlds—toward human-level AI agents. *IEEE Access*, 6, 39976-39988.
- PRENSKY, M. (2001). *Digital Game-Based Learning*. McGraw-Hill.
- PRENSKY, M. (2001). *Digital natives, digital immigrants*. *On the Horizon*, 9(5), 1–6.
- PUTNAM, H. (1975). *Mind, Language and Reality: Philosophical Papers*, Vol. 2. Cambridge University Press.
- RUSSELL, S., & NORVIG, P. (2020). *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. Pearson.
- RYLE, G. (1970). *The Concept of Mind*. University of Chicago Press.
- SAVULESCU, J., & PERSSON, I. (2012). *Unfit for the Future: The Need for Moral Enhancement*. Oxford University Press.
- SAVULESCU, J., & PERSSON, I. (2012). *Unfit for the future: The need for moral enhancement*. Oxford University Press.
- SCHRÖDINGER, E. (1935). Discussion of probability relations between separated systems. *Proceedings of the Cambridge Philosophical Society*.
- SEARLE, J. (1980). Minds, brains, and programs. *Behavioral and Brain Sciences*.
- SEARLE, J. (1992). *The Rediscovery of the Mind*. MIT Press.
- SHANNON, C. (1948). A mathematical theory of communication. *Bell System Technical Journal*.
- SLATER, M. (2009). Place illusion and plausibility can lead to realistic behaviour in immersive virtual environments. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*.
- SLOMAN, A., & CHRISLEY, R. (2003). Virtual machines and consciousness. *Journal of Consciousness Studies*, 10(4-5), 133-172.
- SUSSKIND, L. (1995). The world as a hologram. *Journal of Mathematical Physics*.
- SUSSKIND, L., & LINDESAY, J. (2004). *An Introduction to Black Holes, Information and the String Theory Revolution: The Holographic Universe*. World Scientific Publishing Company.
- 'T HOOFT, G. (1993). Dimensional reduction in quantum gravity. gr-qc/9310026.
- TEGMARK, M. (2017). *Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence*. Knopf.
- TURING, A. (1936). On computable numbers, with an application to the Entscheidungsproblem. *Proceedings of the London Mathematical Society*.
- TURING, A. (1950). Computing machinery and intelligence. *Mind*.
- TURKLE, S. (1995). *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*. Simon & Schuster.
- TURKLE, S. (2011). *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. Basic Books.
- WHEELER, J. A. (1990). Information, physics, quantum: The search for links. In *Proceedings of the 3rd International Symposium on Foundations of Quantum Mechanics*.
- WIENER, N. (1948). *Cybernetics: Or control and communication in the animal and the machine*. MIT Press.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %100.

Etik Komisyon Onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

TURİZM FİRMALARINDA FİNANSAL BAŞARISIZLIK RİSKİ VE BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA***An Empirical Study on the Risk and Determinants of Financial Failure of Tourism Firms****Hilal OK ERGÜN¹; Zekiye AKTAŞ²****ÖZ**

Hızla gelişen turizm sektörü, özellikle ülkeye kazandırdığı döviz girişi ve istihdam yaratması yoluyla ülke ekonomisine doğrudan ve dolaylı katkı sağlamaktadır. Bu katkısı nedeniyle turizm sektörü ekonomik büyüme için önemli bir sektör özelliği taşımaktadır. Dolayısıyla, turizm sektöründeki firmaların finansal başarısını incelemek önemli hale gelmektedir. Bu çalışma, turizm şirketlerinin finansal başarısızlık riskinin araştırılmasını amaçlamaktadır. Çalışmada, Borsa İstanbul (BİST)'te işlem gören ve 2018-2022 döneminde BİST Turizm Endeksi'nde yer alan 13 firmanın finansal başarısızlık riski ve belirleyicileri ampirik olarak incelenmiştir. Firmaların finansal başarısızlık riskinin belirlenmesinde Altman Z'', Fulmer H, Taffler T ve Grover G olmak üzere dört farklı model kullanılmıştır. Ayrıca, finansal başarısızlık riskinin belirleyicileri panel veri analizi ile incelenmiştir. Araştırmada Altman Z'', Fulmer H, Taffler T ve Grover G modellerinden elde edilen skorların bağımlı değişken olduğu dört farklı panel regresyon modeli geliştirilmiştir. Modellerde, firmalara ilişkin net kâr marjı oranı, aktif kârlılık oranı, özsermaye kârlılık oranı, borçlanma oranı, özsermaye devir hızı, aktif devir hızı ve cari oran verileri ise bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Çalışma sonucunda firmaların, her modele ilişkin finansal başarı skorları belirlenmiş ve finansal başarısızlık riski taşıyan firmalar yıllar itibarıyla karşılaştırmalı olarak tespit edilmiştir. Panel regresyon modellerinin tahmininden elde edilen bulgular, genel itibarıyla firmaların finansal başarısızlığında borçlanma oranının belirleyici olduğuna ilişkindir. Ayrıca, elde edilen sonuçlar, COVID-19 pandemisinin firmaların finansal başarı durumunu etkilediğine işaret etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Başarısızlık, Turizm, Panel Veri Analizi.

ABSTRACT

The rapidly developing tourism sector has become an important sector for economic growth due to its direct and indirect contribution to the country's economy, particularly through the inflow of foreign exchange it brings to the country and the creation of jobs. From this point on, it becomes important to look at the financial success of companies in the tourism sector. In this context, the study aims to investigate the financial failure risk of tourism companies. This study empirically examined the financial failure risk and determinants of 13 firms traded on the Borsa Istanbul and included in the BIST Tourism Index in 2018-2022 period. Altman Z'', Fulmer H, Taffler T and Grover G models were used to determine the financial failure risk of the firms. The determinants of the financial failure risk were examined through a panel data analysis. In the study, four different panel regression models were developed in which the scores obtained from the Altman Z'', Fulmer H, Taffler T and Grover G models were the dependent variables. In the models, firms' net profit margin, asset profitability ratio, return on equity, debt ratio, equity turnover ratio, asset turnover ratio and current ratios were used as independent variables. As a result of the study, the financial success scores of the firms were determined for each model and the firms at risk of financial failure over the years were compared. The findings obtained from the estimation of the panel regression models are generally related to the fact that leverage is a determinant of corporate financial failure.

Keywords: Financial Failure, Tourism, Panel Data Analysis.

1. ORCID: 0000-0002-1454-3677

2. ORCID: 0000 0002-4912-0412

1. Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Beşikdüzü Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, hilalok83@gmail.com

2. Ar. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, zekiyetemizer@ktu.edu.tr

* OK ERGÜN, H.; AKTAŞ, Z. (2025). "Turizm Firmalarında Finansal Başarısızlık Riski ve Belirleyicileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma" *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.12, S.34, s.49-64.

Makale Geliş Tarihi: 20 Eylül 2024 Kabul Tarihi: 23 Ocak 2025

EXTENDED ABSTRACT

This study examined the financial failure risk and the determining factors of the firms included in the BIST Tourism Index in the period 2018-2022. The study used the models of Altman Z", Fulmer H, Taffler T and Grover G to examine the financial failure risk of 13 firms in the BIST TURİZM Index. In addition, a panel data analysis was used to identify the determinants of the firms' financial failure risk. For the period 2018-2022, the Altman Z", Fulmer H, Taffler T and Grover G models were calculated separately for each firm and each year. Based on the scores obtained, 4 different panel regression models were developed in which the values of Altman Z", Fulmer H, Taffler T and Grover G were the dependent variables and the financial ratios were the independent variables. Seven different financial ratios, including net profit margin, profitability ratio, return on equity, debt-equity ratio, equity turnover ratio, asset turnover ratio and current ratio, are considered as common independent variables in all models.

According to the results for 2018, it was determined that there is a risk of financial failure for Martı Hotel Management according to the models of Altman Z", Fulmer H and Taffler T models. According to Taffler T and Grover G; Etiler Gıda; According to Fulmer H and Taffler T, there is a risk of financial failure for TEK-ART İNŞAAT. According to the 2019 results, Etiler Gıda was classified as at risk of financial failure for all models. The other results are similar to the 2018 results. In 2020, the number of firms at risk of financial bankruptcy was found to have increased compared to previous years. According to ALTIN YUNUS and BÜYÜK ŞEFLER Taffler T and Grover G; according to Altman Z" of BAYDÖNER, according to Altman Z" and Fulmer H of Martı Otel İşletmeleri; according to Altman Z", Taffler T and Fulmer H of TAB GIDA; according to Fulmer H and Taffler T, TEK-ART İNŞAAT was found to be at risk of financial failure. In 2021, the risk of financial failure was determined for all TAB GIDA models. For all Martı Hotel Management models, except Grover G; ALTIN YUNUS, BAYDÖNER and TEK-ART İNŞAAT, the risk of financial failure was determined in accordance with Fulmer H. In 2022, the risk of financial failure at TAB GIDA was determined using the models of Altman Z", Taffler T and Grover G. It was determined that ALTIN YUNUS and Martı Hotel Management are also at risk of financial failure according to the Fulmer H model.

The results of the estimation of the first panel model indicate that the debt ratio and the current ratio determine the Altman Z-scores. It was found that the debt ratio has a negative effect on the Altman Z" score and the current ratio has a positive effect on the Altman Z" score. Second model estimators show that the profitability ratio of assets determines the Grover G values of the debt ratio, the current ratio, equity and the asset turnover ratio. The profitability ratio, asset turnover ratio and current ratio are positive. It was found that the debt ratio and the equity turnover ratio have a negative impact on the Grover G scores. The estimation results of the third model indicate that the debt ratio has a negative effect on the Fulmer H-scores. According to the prediction results of the fourth model, the return on equity has a positive effect on the Taffler T-score, while the debt-equity ratio has a negative effect on it.

When examining the success scores determined with the models of Altman Z", Fulmer H, Taffler T and Grover G for the financial default risk of firms over the years, it is seen that the COVID-19 pandemic that occurs in our country in 2020 and 2021 affects the financial success status of firms in the tourism sector. Accordingly, it can be seen that firms that were not at risk of financial failure in 2018 and 2019 are at risk of financial failure in 2020 and 2021 according to some of the models. This situation indicates the impact of the COVID-19 pandemic on tourism firms.

The most general finding from four different models estimated to determine the determinants of firms' financial failure risk is that leverage is a determinant of corporate financial performance and has a negative impact on corporate financial performance.

According to the Grover model, both the debt and equity ratios have a negative impact on performance is an important indication that tourism firms do not have sufficient equity. In this context, financial failure is inevitable for tourism firms that do not have sufficient equity and over-finance their assets with debt. Generating income from assets, high liquidity and profitability contribute positively to the success of tourism firms.

GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte, ticaretin ülkeler arasında serbestleşmesi, sınır ötesindeki ürün ve hizmetlere erişimin kolaylaşması, teknolojik gelişmelerin ve değişimlerin hız kesmeden devam etmesi, ulusal pazarlardaki firmaları ciddi bir rekabet baskısıyla karşı karşıya bırakmıştır. Bazı firmalar için rekabet üstünlüğü devam ederken, çoğu müşteri ve kâr kayıpları ile yüzleşmek zorunda kalmış, yükümlülüklerin yerine getirilmesi ve günlük faaliyetlerin devam ettirilmesi noktasında sıkıntılar yaşamıştır. Likidite yetersizliği, ödeme gücü sıkıntısı gibi bütün bu sorunlar ve sonrasında meydana gelen iflaslar “finansal başarısızlığa” işaret etmektedir (Mahmadli ve Helhel, 2022: 161).

Finansal başarısızlığın iç ve dış faktör olmak üzere iki tür belirleyicisi vardır. İç faktörler arasında yüksek işletme giderleri, kârdaki büyümenin azalması, borçlanmadaki artış, likidite, yönetim eksikliği, müşteri kaybı vb. sayılabilir. Dış faktörlere ise, değişen hükümet politikaları, yüksek enflasyon-üretim maliyeti, döviz kurundaki istikrarsızlık, faiz oranlarındaki artış örnek olarak verilebilir (Ikpesu vd. 2019: 105-108). Al Lozi vd. (2024) finansal başarısızlığı, şirketlerin karşılaşabilecekleri en önemli zorluklardan biri olarak ifade etmektedir. Bunun nedeni, finansal başarısızlığın yatırımcılar ve diğer çıkar grupları gibi karar vericiler üzerinde büyük bir olumsuz etkiye neden olmasıdır. Özellikle başarısızlığın iflas ile sonuçlanması başka bir ifade ile kurumsal iflas sadece piyasaya değil topluma da büyük zararlar ve kayıplar verir. Bu sebeple, doğru finansal başarısızlık tahmin modelleri; yönetim, yatırımcılar, çalışanlar, hissedarlar ve diğer ilgili taraflar gibi çeşitli paydaşlara zamanında uyarılar sağladığından kritik öneme sahiptir (Xu ve Wang, 2009: 366).

Turizm sektörü, özellikle Türkiye’de katma değer sağlama noktasında önemli bir yere sahip olan lokomotif endüstrilerdendir. Ekonomi ve kalkınma için gerekliliği yadsınamaz derecede yüksek olan turizm sektörü, istihdamın artırılmasına, bütçe açıklarının kapatılmasına ve uluslararası ticaretin gelişmesine büyük ölçüde fayda sağlamaktadır. Dünya Turizm Örgütü’nün raporuna göre, 2018 yılında küresel boyutta turizm ihracatı 1,7 trilyon dolar seviyesine ulaşmış, uluslararası turizm gelirleri 1.448 milyar dolar olarak açıklanmıştır. Türkiye’nin bu gelirden aldığı pay ise 25,2 milyar dolardır (TASAM, 2020). Turizmin sadece ekonomi üzerinde değil, bununla birlikte sosyal, kültürel ve çevresel alanlarda da yansımaları vardır. Bu dinamik yapısına rağmen, sektör ekonomik, çevresel, siyasi vb. birçok dış faktörden de kolayca etkilenmektedir. Bu bağlamda, turizm sektörünün finansal başarısızlık riskinin tahmin edilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada turizm sektöründe yer alan firmaların finansal başarısızlık riskinin farklı modellerle tahmin edilmesi amaçlanmıştır.

Çalışma, giriş bölümü ile birlikte dört bölüm olarak tasarlanmıştır. Giriş bölümünün ardından ikinci bölümde, çalışma alanına ilişkin yerli ve yabancı literatür çalışmalarına yer verilmiştir. Üçüncü bölüm olan yöntem bölümünde, çalışmanın ampirik analizine ilişkin yapılan testlere ve bulgulara yer verilmiştir. Son olarak olan sonuç ve önerilerin yer aldığı dördüncü bölümde ise, çalışmanın ampirik analizine ilişkin bulgular yorumlanmıştır.

1. Literatür İncelemesi

Literatürde turizm ve alt sektörlerinde faaliyette bulunan işletmelerin finansal başarısızlık riskini belirlemeye yönelik çalışmalar mevcuttur. Bu kısımda özellikle, konu ile ilgili literatürdeki boşluğun net bir biçimde tespit edilmesi için, aynı örneklem grubunda yer alan çalışmalar kronolojik sıralamaya tabi tutularak ayrı paragraflarda verilmiştir.

Turizm sektöründe faaliyette bulunan firmaların finansal başarısızlık riskini araştıran çalışmalar aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Karaca ve Özen (2017), BİST Turizm Endeksi’nde işlem gören 10 işletmenin finansal başarısızlık riskini Altman Z-Skoru Modeli ile araştırmışlardır. Çalışma 2009-2016 zaman aralığını kapsamaktadır. Analiz için öncelikle işletmelerin Z skorları belirlenmiştir. Daha sonra skorlar ile hisse fiyatları arasındaki ilişkinin tespiti panel regresyon analizi ile yapılmıştır. Skor değerleri, ilgili zaman aralığında çoğu firmanın iflas riski taşıdığını göstermiştir. Ancak hisse senedi fiyatlarında önemli bir düşüş yaşanmamıştır. Panel sonuçlarına göre, Z skorları ile hisse fiyatları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Karadeniz ve Öcek (2019)'in çalışma örneklemini 2012-2017 yılları arasında BİST'te işlem gören ve verilerine kesintisiz olarak ulaşılabilen 11 turizm işletmesi oluşturmaktadır. Çalışmada iki aşamalı bir süreç takip edilmiştir. Öncelikle, ilgili işletmelerin finansal başarısızlık riskleri Altman Z-Skoru Modeli ile tahmin edilmiştir. Daha sonra modele göre, finansal risk taşıyan ve taşımayan şirketlerin likidite, mali yapı, karlılık, faaliyet ve piyasa oranları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı Mann Whitney U testi ile belirlenmiştir. Sonuç olarak, tüm yıllarda başarılı ve başarısız firma sayısı 3'tür. Sadece bir firma 2025 yılı hariç diğer tüm yıllarda gri bölgede yer almıştır. Mann Whitney sonuçları ise, finansal açıdan risk taşımayan firmaların ayrıca likidite, karlılık, piyasa ve mali yapı göstergeleri açısından da üstün olduğunu göstermiştir. Ancak faaliyet oranları bakımından, riskli ve risksiz firmalar arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Yıldız ve Gürkan (2022) yaptıkları çalışmada, BİST Turizm endeksinde yer alan ve verilerine tam olarak ulaşabildikleri 10 işletmenin 2011-2020 zaman aralığındaki verilerini kullanmışlardır. Başarısızlık risk tahmininde Altman Z, Z', Z''-Skoru Modelleri, Sprintage ve Fulmer model skorları baz alınmıştır. MARTI işletmesi, tüm modeller tarafından başarısız olarak tahmin edilmiştir. Sprintage ve Z'' skorları haricindeki diğer tüm modellere göre UTPYA başarısız bulunmuştur. MERIT ise, Fulmer dışındaki diğer tüm modellerde finansal açıdan başarılıdır.

Atang vd. (2022) çalışmalarında, Endonezya Borsası'nda işlem gören turizm ve otel işletmelerinin finansal başarısızlık risk belirleyicilerini araştırmışlardır. Çalışmanın örneklemini 16 işletmenin 2015-2020 yılları arasındaki verilerinden oluşturmaktadır. Riskin Altman Z-Skoru Modeli ile tahmin edildiği çalışmada, risk belirleyicileri olarak cari oran, aktif karlılık oranı ve borç/özsermaye oranı seçilmiştir. Panel veri analiz sonuçları, cari oran ile aktif karlılık oranının Z Skoru üzerinde anlamlı ve pozitif etkileri olduğunu göstermiştir. Borç/özsermaye oranında meydana gelen artışlar ise riski artırmaktadır.

Suresh vd. (2022) çalışmalarında COVID-19 döneminde Muscat Borsası turizm sektöründe faaliyetlerini devam ettiren 7 firmanın finansal başarısızlık riskini Zmijewski modeli ile tahmin etmişlerdir. Ele alınan dönem 2018-2020 yılları arasındadır. Model sonuçları, turizm firmalarının ilgili zaman aralığında finansal sağlamlığa sahip olduğunu göstermiştir.

Dewi ve Sudiyatno (2023) çalışmalarında, finansal oranların, finansal başarısızlık riski üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışma örneklemini, Endonezya Borsası'nda otel ve turizm sektörlerinde faaliyet gösteren şirketler oluşturmaktadır. Başarısızlık tahmini Altman Z-Skoru Modeli ile yapılmış olup, etki çoklu regresyon analizi ile saptanmıştır. Analiz sonuçlarında, cari oran ile borçlanma oranının Z'' skoru üzerinde pozitif, karlılığın ise negatif etkiye neden olduğu görülmüştür. Varlık devir hızı ile satışlardaki büyümenin ise etkisi anlamsızdır.

Yukarıda turizm sektörünün finansal başarısızlık riskini araştıran çalışmalar özetlenmiştir. Literatürde, bu araştırmayı turizm alt sektörleri bazında yapan çalışmalar mevcut olup, aşağıda turizm alt sektörlerinden biri olan konaklama işletmelerinin finansal başarısızlık riskini farklı yöntemlerle araştıran çalışmalara yer verilmiştir.

Karadeniz ve Öcek (2018) yaptıkları çalışmada, Türkiye ve 21 Avrupa ülkesindeki halka açık olan konaklama işletmelerinin finansal başarısızlık riskini Altman Z, Altman Z', Fulmer, Sprintage, Kanada Skoru ve Ohlson modellerini kullanarak araştırmışlardır. Çalışma 2012-2016 yıllarını kapsamaktadır. Genel olarak, model sonuçları yıllara ve firmalara göre farklılık gösterse de Fulmer ve Sprintage modelleri Türkiye ve Avrupa'daki halka açık konaklama işletmelerinin çoğunu finansal olarak riskli tahmin etmiştir. Fulmer ve Sprintage modellerinin aksine, Kanada Skoru'na göre, her iki ülkedeki başarılı şirket sayısı en yüksektir.

Karadeniz vd. (2021) çalışmalarında, Avrupa ülkelerindeki menkul kıymet borsalarında işlem gören konaklama işletmelerinin finansal başarısızlık riskini belirleyen değişkenleri araştırmışlardır. Çalışmanın örneklemini 63 konaklama işletmesinin 2012-2019 yılları arasındaki verileri oluşturmaktadır. Finansal başarısızlık riski Fulmer H skoru ile hesaplanmıştır ve çalışmada bağımlı değişken olarak skor değerleri kullanılmıştır. Aktif karlılığı, işletme büyüklüğü ve pd/dd oranı ise çalışmanın bağımsız değişkenleridir. GMM analizi, değişkenler arasındaki ilişkinin tespitinde kullanılmıştır. Analiz sonuçları, karlılık ve büyüklükte

meydana gelen artışların, konaklama işletmelerinin finansal başarısızlık riskini azalttığını göstermiştir. Pd/dd ile Fulmer H skoru arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Beyaz vd. (2022), konaklama ve yiyecek, içecek faaliyetleri alt sektörlerinin finansal başarısızlık risklerini ölçmeyi amaçladıkları çalışmalarında, ayrıca COVID-19 salgınının finansal başarısızlık üzerindeki etkisini de ortaya koymuşlardır. Çalışma 2016-2020 zaman aralığını kapsamaktadır. Başarısızlık riski Altman Z, Altman Z', Fulmer, Grover, Sprintage ve Zmijewski skorları ile incelenmiş ve her bir modele göre, finansal açıdan COVID-19 öncesi ve sonrası anlamlı bir farklılık olup olmadığı Wilcoxon testi ile değerlendirilmiştir. Tüm model skorları çerçevesinde, konaklama işletmelerinin finansal başarısızlık riski yiyecek işletmelerine nazaran daha yüksek bulunmuştur. Altman Z, Altman Z' ve Sprintage modellerine göre, COVID öncesi ve sonrası risk açısından anlamlı bir farklılık vardır ve salgın sürecinden her iki sektör de olumsuz yönde etkilenmiştir.

Turizm, otelcilik ve restoran alt sektörlerinde faaliyet gösteren firmaların finansal başarısızlık riskini tahmin eden çalışmalardan bazıları şu şekildedir.

Lestari vd. (2021), Endonezya Borsası'nda turizm, otelcilik ve restoran alt sektörlerinde işlem gören firmaların başarısızlık risk tahminlerini Altman Z, Sprintage, Grover ve Zmijewski skorlarını kullanarak yapmışlardır. Çalışmanın örneklemini 2005-2019 yılları arasında verilerine kesintisiz ulaşılabilen 16 işletme oluşturmaktadır. Grover 79 ve Zmijewski 70 işletmeyi ilgili zaman aralığında finansal açıdan başarılı tahmin etmiştir. Sprintage 55 işletmeyi başarısız bulmuştur. İşletmelerin gelecekte başarısızlık riski ile karşılaşma durumunu belirsiz olarak ortaya koyan tek model Altman Z-Skoru Modeli' dir.

Mayuni vd. (2022), Endonezya Borsası'nda turizm, otelcilik ve restoran alt sektörlerinde işlem gören toplam 25 firmanın başarısızlık riskleri ile finansal performanslarının, COVID-19 öncesi ve COVID-19 dönemi açısından anlamlı bir farklılık oluşturup oluşturmadığını araştırmışlardır. Başarısızlığın Altman Z skoru ile tahmin edildiği çalışmada, karlılık oranları finansal performans göstergesi olarak seçilmiştir. Farklılık Kolmogorov ve Wilcoxon testleri ortaya koyulmuştur. Yapılan değerlendirmelere göre, COVID-19 döneminde sektör firmalarının karlılıklarında önemli bir düşüş yaşanmıştır. COVID-19 öncesi dönem olan 2019 yılında başarılı firma sayısı 17 iken, bu sayı COVID-19 döneminde (2022) 3'e düşmüştür. Belirsiz bölgede yer alan firma sayısı ise COVID-19 öncesi ve sonrası değişmemiştir.

Turizm alt sektörlerinden biri olan seyahat acentesinin finansal başarısızlık riskini araştıran çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Karadeniz ve Öcek (2020) çalışmalarında Altman Z, Fulmer, Sprintage, Kanada Skoru ve Ohlson Skorlarının finansal başarısızlık risk tahminindeki geçerliliklerini ölçmüşlerdir. Bu ölçümü 23 Eylül 2019 tarihinde iflas etmiş bir seyahat acentesi firması olan Thomas Cook üzerinden yapmışlardır. Ele alınan dönem 2009-2018 yılları arasındadır. Tüm model skorlarına göre, ilgili firmalar 2009-2018 yılları arasında finansal risk taşımaktadır. Dolayısıyla yazarlar, çalışmada kullanılan modellerin, Thomas Cook firmasının iflas riskini 10 yıl öncesinden başarılı bir şekilde tahmin ettiğini ortaya koymuşlardır.

Öcek vd. (2023) çalışmalarında, COVID-19 pandemisinin, finansal performans ve finansal başarısızlık riski üzerindeki etkisini, Türkiye'nin seyahat acentesi ve tur operatörü sektörü örneklemiyle ölçmeye çalışmışlardır. Finansal performans; likidite, varlık kullanım, finansal yapı, karlılık oranları ile ortaya konulmuş, başarısızlık riski de Altman Z, Z', Spintage, Fulmer ve Ohlson modelleri ile tahmin edilmiştir. Fulmer ve Ohlson skorlarına göre, sektör tüm yıllarda finansal açıdan başarısız bulunmuştur. Altman Z, Z'' ve Sprintage modelleri sektörü 2020 yılında başarısız olarak tahmin etmiştir. Ayrıca, sektör COVID-19 döneminde sağlıklı bir finansal performans sergileyememiştir.

Bu çalışmada, 2024 Şubat ayı itibariyle BİST Turizm Endeksi'nde işlem gören işletmeler örneklem olarak belirlenmiştir ve risk tahmini diğer çalışmalarda sıklıkla kullanılan Altman Z' ve Fulmer modellerinin yanı sıra, Taffler ve Grover modelleri ile de yapılmıştır. Ayrıca çalışmada, Altman Z', Fulmer, Taffler ve Grover model skorlarının belirleyicileri de tespit edilmiştir. Başarısızlığın belirleyicileri, literatürde turizm işletmeleri için önemli olan finansal oranlar arasından seçilmiştir.

Yabancı literatürde (Atang vd., 2022; Suresh vd., 2022) turizm işletmelerinin finansal başarısızlık risk belirleyicilerini araştıran çalışmalar mevcuttur. Türkiye’de sadece, Karadeniz ve Öcek (2019) tarafından yapılan çalışmada, BİST’te işlem gören turizm işletmelerinin finansal başarısızlık riski Altman Z modeli ile tahmin edilmiş ve modele göre finansal risk taşıyan ve taşımayan firmalar belirlenmiştir. Daha sonra, likidite, mali yapı, kârlılık ve piyasa oranları bakımından finansal risk taşıyan ve taşımayan firmalar arasında anlamlı bir fark olup olmadığı Mann Whitney U testi ile sınımlanmıştır. Bu çalışmada, Türkiye’de yapılan çalışmalardan farklı olarak, finansal başarısızlık riskinin tespitinde Altman Z’, Fulmer H, Taffler T ve Grover G olmak üzere dört ayrı model kullanılmıştır. Ayrıca, Karadeniz ve Öcek (2019)’in çalışmasından farklı olarak, tüm modellerdeki skor değerlerinin üzerinde etkili olan oranlar yani finansal risk belirleyicileri panel regresyon modeli ile araştırılmıştır. Dolayısıyla, başarısızlık riskinin tahmin edilmesinde farklı modellere yer verilmesi ve başarısızlık riskinin belirleyicilerinin tespit edilmesi bu çalışmanın hem özgün değerini hem de teorik katkısını ortaya koymaktadır. Çalışmanın, potansiyel yatırımcıları ve şirketleri ilgilendiren iki taraflı pratik katkısından bahsedilebilir. İlgili modellerin, endeks firmalarının başarı durumlarını 2018-2022 dönemi için tahmin etmesi ve bu dönemlerdeki skor değerlerine göre başarısızlık riskinin var olup olmadığı yönünde değerlendirmelerde bulunulması, endeks işletmelerinin hisse senetlerine yatırım yapma konusunda kararsız kalan yatırımcılara fikir sağlaması beklenmektedir. Çalışmanın diğer bir kısmını, finansal başarısızlığın belirleyicileri oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, şirketler özellikle başarı için hangi finansal tablo kalemine ağırlık vermeleri gerektiği, başarısızlık riskinden kaçınmak için de hangi kalemlere dikkat edilmesi gerektiği konusunda fikir sahibi olabilirler.

2.Yöntem

Çalışmada 2018-2022 yılları arasında BİST Turizm Endeksi’nde yer alan firmaların finansal başarısızlık riski Altman Z’, Fulmer H, Taffler T ve Grover G modelleri kullanılarak incelenmiştir. Modellerin hesaplanmasında Excel kullanılmıştır. İkinci olarak, bu firmaların finansal başarısızlık riskinin belirleyici faktörleri panel regresyon modelleri ile tahmin edilmiştir.

Modellerde, farklı finansal rasyoların ele alınması ve firmaların başarı riskinin farklı teknikler ve bakış açısı ile değerlendirmek üzere dört farklı model kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada birden fazla firma ve yıl aralığının yer almasından dolayı, değişkenler arasındaki ilişkinin araştırılmasında panel veri analizinden faydalanılmıştır. Panel veri analizi için Stata 15.0 programı kullanılmıştır.

2.1.Veri Seti ve Modeller

Çalışma kapsamında incelenen firmalar BİST kodlarıyla birlikte Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1: Çalışmada İncelenen Firmalar

Firma Adı	BIST Kodu
ALTIN YUNUS ÇEŞME	AYCES
AVRASYA PETROL VE TURİSTİK TESİSLER	AVTUR
BAYDÖNER	BYDNR
BÜYÜK ŞEFLER GIDA	BIGCH
DO & CO AKTIENGESELLSCHAFT	DOCO
ETİLER GIDA	ETILR
MARMARİS ALTINYUNUS	MAALT
MARTI OTEL İŞLETMELERİ	MARTI
MERİT TURİZM	MERIT
PETROKENT TURİZM	PKENT
TAB GIDA SANAYİ	TABGD
TEK-ART İNŞAAT	TEKTU
ULAŞLAR TURİZM	ULAS

Tablo 2’de çalışma kapsamında 13 firmanın incelendiği görülmektedir. Ayrıca tabloda yer alan BİST kodları, çalışmada firmaların kısaltması biçiminde yer almaktadır. Çalışma kullanılan değişkenlere ilişkin detaylar Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2: Değişkenlere Ait Detaylar

Değişken	Ölçümü	Sembolü	Referans Kaynak
Net Kâr Marjı	Net Kâr/ Net Satışlar	NKM	Kahveci ve Turna, 2016; Erdoğan ve Yamaltdınova, 2018; Ayaydın vd. 2019; Durmuşkaya ve Kavas, 2019
Aktif Kârlılık Oranı	Net Kâr/ Aktif Toplam	AKO	Karkacier ve Yazgan, 2017; Bilici, 2019; Paça ve Karabulut, 2019; Atang vd., 2022; Soy Temür, 2022; Dewi ve Sudiyatno, 2023
Özsermaye Kârlılık Oranı	Net Kâr/ Öz sermaye	ÖKO	Erdoğan ve Yamaltdınova, 2018; Paça ve Karabulut, 2019; Karakaş ve Öztel, 2020
Borçlanma Oranı	Toplam Borçlar/ Toplam Aktif	BO	Ergül, 2014; Paça ve Karabulut, 2019; Pala, 2021; Soy Temür, 2022; Dewi ve Sudiyatno, 2023
Özsermaye Devir Hızı	Net Satışlar/ Ortalama Özsermaye	ÖsDH	Özçelik ve Kandemir, 2015; Paça ve Karabulut, 2019; Bilici, 2019; Pala, 2021
Aktif Devir Hızı	Net Satışlar /Aktif Toplam	AkDH	Ergül, 2014; Kahveci ve Turna, 2016; Durmuşkaya ve Kavas, 2019; Dewi ve Sudiyatno, 2023
Cari Oran	Dönen Varlıklar/ Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	CO	Ergül, 2014; Karkacier ve Yazgan, 2017; Bilici, 2019; Atang vd., 2022; Dewi ve Sudiyatno, 2023

Tablo 2’de çalışmada kullanılan finansal oranlara ilişkin hesaplama detayları, semboller ile değişkenlere ilişkin referans kaynaklar yer almaktadır. Buna göre Tablo 2’deki finansal rasyoların bağımsız, finansal başarı skorlarına ilişkin verilerin bağımlı değişken olarak yer aldığı ve çalışma kapsamında geliştirilen panel regresyon modelleri şu şekildedir:

$$ALTMANZ''_{it} = \alpha_0 + \beta_1 NKM_{it} + \beta_2 AKO_{it} + \beta_3 ÖKO_{it} + \beta_4 BO_{it} + \beta_5 ÖsDH_{it} + \beta_6 AkDH_{it} + \beta_7 CO_{it} + u_{it} \quad (1)$$

$$GROVER_{it} = \alpha_0 + \beta_1 NKM_{it} + \beta_2 AKO_{it} + \beta_3 ÖKO_{it} + \beta_4 BO_{it} + \beta_5 ÖsDH_{it} + \beta_6 AkDH_{it} + \beta_7 CO_{it} + u_{it} \quad (2)$$

$$FULMERH_{it} = \alpha_0 + \beta_1 NKM_{it} + \beta_2 AKO_{it} + \beta_3 ÖKO_{it} + \beta_4 BO_{it} + \beta_5 ÖsDH_{it} + \beta_6 AkDH_{it} + \beta_7 CO_{it} + u_{it} \quad (3)$$

$$TAFFLERT_{it} = \alpha_0 + \beta_1 NKM_{it} + \beta_2 AKO_{it} + \beta_3 ÖKO_{it} + \beta_4 BO_{it} + \beta_5 ÖsDH_{it} + \beta_6 AkDH_{it} + \beta_7 CO_{it} + u_{it} \quad (4)$$

Yukarıda ifade edildiği üzere, Altman Z'', Grover G, Fulmer H ve Taffler T modellerinden elde edilen skorlar, modellerde bağımlı değişken olarak yer almaktadır. NKM, AKO, ÖKO, BO, ÖsDH, AkDH ve CO değişkenleri tüm modellerde ortak olarak bağımsız değişken olarak yer almaktadır. Modellerde yer alan α_0 sabit terim; β_1 , β_2 , β_3 , β_4 , β_5 , β_6 ve β_7 eğim parametreleridir. Modellerde yer alan i alt indisi birimleri (firmaları), t alt indisi ise zamanı (yılları) temsil etmektedir.

Çalışmada, yıllık düzeyde kullanılan finansal veriler, Stockeys Pro veri tabanından elde edilmiştir.

2.2. Altman Z, Fulmer H, Taffler T ve Grover G Modellerine İlişkin Skorlar

Çalışmada modellerin tahminine ilişkin bulgular hem model hem de yıl bazlı olarak Tablo 3 ve Tablo 4’te sunulmuştur. Skorların kırmızı ile gösterilmesi finansal başarısızlık riskini temsil etmektedir.

Tablo 3: Altman Z’’ ve Fulmer H modellerinden elde edilen skorlar

	ALTMAN Z’’					FULMER H				
	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
AYCES	3.34	4.21	3.53	5.61	6.57	- 1.49	- 1.35	-	-0.73	- 0.36
AVTUR	7.33	10.07	10.61	12.53	14.17	0.21	0.36	0.80	1.25	0.62
BYDNR	-	-	3.38	3.27	3.64	-	-	0.52	-0.09	0.63
BIGCH	-	-	1.64	3.34	5.35	-	-	-	0.64	0.78
DOCO	5.88	3.91	3.60	4.13	4.49	3.08	-	1.64	2.04	2.48
ETILR	- 1.91	- 2.06	16.97	12.39	5.68	-	- 6.82	18.61	6.02	1.00
MAAL T	6.89	7.57	7.35	8.68	6.04	1.38	2.44	2.80	4.19	2.83
MARTI	- 0.06	- 0.24	0.02	0.60	1.87	- 3.58	- 3.86	- 3.72	-2.37	- 1.63
MERIT	8.87	13.89	18.53	23.98	21.19	-	-	-	-	-
PKENT	5.72	7.72	5.99	8.44	9.20	0.32	1.23	1.95	2.06	3.69
TABGD	-	-	0.86	1.15	1.69	-	-	-	-0.50	0.18
TEKTU	3.77	3.00	2.60	2.29	4.56	- 0.39	- 0.52	- 0.52	-0.82	0.34
ULAS	7.03	7.34	10.52	7.56	9.29	-	-	-	-	-

Tablo 4: Taffler T ve Grover G modellerinden elde edilen skorlar

	TAFFLER T					GROVER G				
	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
AYCES	2.35	6.58	-8.99	12.30	6.31	-	0.13	- 0.09	0.16	0.09
AVTUR	19.35	27.71	-	-	-	0.40	0.45	0.31	1.05	1.62
BYDNR	-	-	-	-	-	-	-	0.16	0.43	0.42
BIGCH	-	-	- 4.94	-1.27	6.01	-	-	- 0.42	0.11	1.21
DOCO	6.44	0.36	2.34	3.25	2.98	0.82	0.29	0.52	0.62	0.59
ETILR	-9.65	- 5.01	70.83	35.92	3.73	- 1.72	- 0.76	2.26	2.17	0.72
MAAL T	34.02	38.38	35.24	45.42	14.23	1.76	1.79	1.56	1.81	0.83
MARTI	-213.57	-192.41	163.15	-104.49	36.77	0.29	0.29	0.44	0.20	0.22
MERIT	25.03	43.05	37.71	16.80	-	0.78	0.99	0.69	0.08	0.13
PKENT	4.45	14.75	0.05	25.81	27.46	0.92	1.78	0.62	1.55	1.73
TABGD	-	-	- 6.95	-3.62	-0.43	-	-	-0.75	-0.08	-0.02
TEKTU	-5.85	-1.45	-2.63	2.44	23.92	0.23	0.02	0.12	0.26	0.67
ULAS	10.37	5.42	70.99	112.62	179.65	1.22	0.66	1.35	1.80	1.85

Tablo 3 ve Tablo 4 incelendiğinde, 2018 yılında Altman Z’’ ve Grover G modeline göre 1, Fulmer H ve Taffler T modeline göre 3 firmanın başarısızlık riski taşıdığı görülmektedir. Modellerine göre finansal başarı skorları değişkenlik göstermekle birlikte, MARTI firması Altman Z’’, Fulmer H, Taffler T modellerine göre; ETILR firması Taffler T ve Grover G modellerine göre TEKTU firması da Fulmer H, Taffler T’ye göre finansal başarısızlık riski taşımaktadır.

2019 yılında Altman Z’’ modeline göre 2, Fulmer H modeline göre 4, Taffler T modeline göre 3 ve Grover G modeline göre 1 firmanın finansal başarısızlık riski ile karşı karşıya kaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca; ETILR firmasının, modellerin tümünde finansal başarısızlık riskinin olduğu tespit edilmiştir. MARTI firmasında Grover G hariç modellerin tümünde finansal başarısızlık riski saptanmıştır. AYCES firması Fulmer H ‘ye göre; TEKTU firması da hem Fulmer H hem de Taffler T ‘ye göre finansal başarısızlık riski altındadır. BYDNR, BIGCH ve TABGD firmalarının ilgili yıl için ilgili verilere ulaşamadığından dolayı finansal başarısızlık risk hesaplamaları yapılamamıştır.

2020 yılında Altman Z’’ modeline göre 3, Fulmer H modeline göre 2, Taffler T modeline göre 4 ve Grover G modeline göre 3 firmanın finansal başarısızlık riski ile karşı karşıya kaldığı tespit edilmiştir. AYCES ve

BIGCH firması Taffler T ve Grover G'ye göre; MARTI firması Altman Z'' ve Fulmer H'ye göre; TABGD firması Altman Z'', Taffler T ve Grover G'ye göre ve TEKTU firması ise Fulmer H ile Taffler T'ye göre finansal başarısızlık riski içerisinde oldukları saptanmıştır. AYCES, BIGCH, MERIT, TABGD ve ULAS firmalarının Fulmer H'ye göre; AVTUR ve BYDNR'ın ise Taffler T'ye göre verilerine erişilemediğinden ötürü finansal başarı skorları hesaplanamamıştır.

2021 yılında Altman Z'''ye göre 2, Fulmer H'ye göre 5, Taffler T'ye göre 3 ve Grover G'ye göre 1 firmanın finansal başarısızlık riski ile karşı karşıya kaldığı tespit edilmiştir. TABGD'nin modellerin tümünde firmanın finansal başarısızlık riski altında olduğu tespit edilmiştir. MARTI'nın ise Grover G modeli hariç, modellerin tümüne göre finansal başarısızlık riski saptanmıştır. MERIT ve ULAS firmalarının Fulmer H'ye göre; AVTUR ve BYDNR'ın Taffler T'ye göre hesaplamalarda verilerine erişilemediğinden ötürü finansal başarı skorları belirlenememiştir.

2022 yılında Altman Z'', Taffler T ve Grover G'ye göre 1; Fulmer H'ye göre ise 2 firmanın finansal başarısızlık riski ile karşı karşıya kaldığı tespit edilmiştir. TABGD firması, Fulmer H hariç olmak üzere modellerin tümünde finansal başarısızlık riski altında olduğu tespit edilmiştir.

Genel itibariyle, firmaların başarı durumlarının yıl ve modellere göre değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Ancak AVTUR, DOCO, MAALT, MERIT, PKENT ve ULAS firmalarının modellerin tümü ve incelenen yıllar kapsamında finansal başarısızlık riski saptanmamıştır.

2.3. Modellerin Tahminine İlişkin Ampirik Bulgular

Çalışmada, 2018-2022 döneminde BİST Turizm endeksinde yer alan firmaların finansal başarısızlık riskinin belirleyici faktörleri panel regresyon modelleri ile tahmin edilmiştir. Modellerin tahminine ilişkin bulgulara geçmeden önce, çalışmada yer alan değişkenlere ait veri serileri incelenmiştir. Bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Tanıtıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maximum
ALTMANZ''	59	6.36	5.29	-2.06	23.97
GROVERG	59	0.632	0.77	-1.72	2.26
FULMERH	44	0.80	3.57	-6.82	18.61
TAFFLERT	52	11.79	60.25	-213.57	179.65
NKM	54	1.19	3.46	-4.22	17.36
AKO	59	0.07	0.13	-0.29	0.40
ÖKO	59	0.16	0.62	-2.57	1.91
BO	59	0.45	0.32	0.04	1.18
ÖsDH	54	0.90	6.00	-30.03	23.53
AkDH	54	0.42	0.50	0.01	1.62
CO	59	4.15	4.95	0.19	16.65

Tablo 5'te değişkenlere ilişkin detaylı istatistik bilgileri yer verilmiştir. Tablo 5'te değişkenlerin gözlem sayısının farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu bağlamda, değişkenlere ait eksik verilerin varlığından dolayı, çalışmanın veri seti dengesiz paneldir. Bununla birlikte, ALTMANZ'', GROVERG, FULMERH ve TAFFLERT firmaların modellere ilişkin skorlarını ifade etmektedir.

Çalışmada ALTMANZ'''nin bağımlı değişken olarak ele alındığı birinci modelin tahmini ve elde edilen bulgular Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6: Birinci Modele İlişkin Bulgular (Arellano, Froot ve Rogers)

Model: $ALTMANZ''_{it} = \alpha_0 + \beta_1 NKM_{it} + \beta_2 AKO_{it} + \beta_3 ÖKO_{it} + \beta_4 BO_{it} + \beta_5 ÖsDH_{it} + \beta_6 AkDH_{it} + \beta_7 CO_{it} + u_{it}$				
Değişken	Katsayı	Standart Sapma	z	P> z
NKM	0.27	0.17	1.63	0.10
AKO	-6.89	10.65	-0.65	0.51
ÖKO	1.22	0.88	1.39	0.16
BO	-13.96	3.88	-3.59	0.00
ÖsDH	0.02	0.045	0.44	0.66
AkDH	1.00	0.85	1.17	0.24
CO	0.35	0.07	5.25	0.00
Sabit terim	11.07	2.72	4.07	0.00
Gözlem Sayısı	54	$R^2 = 0.56$	Wald chi2(7)	58.56 [0.00]
LR test	chibar2(01) = 26.35[0.00]		chibar2(01)=0.00[1.00]	OrtalamaVIF=2.32
Hausman Test	chi2(7) [0.81]	Dirençli Hausman	chi2(7)= 0.74 [0.9980]	
Levene, Brown ve Forsythe testi	W0= 5.11[0.00]	W50= 2.58[0.01]	W10 = 5.11[0.00]	
Pesaran test	-0.571 [0.57]	Friedman Test	2.167[0.99]	
Durbin -Watson	0.98	Baltagi-Wu LBI	1.50	

Not: Köşeli parantez içerisinde yer alan değerler “olasılık değerlerini” göstermektedir.

Tablo 6 incelendiğinde; modelin genel anlamlılığını gösteren Wald testi, modelin %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Bağımsız değişkenleri bağımlı değişkeni açıklama gücünü ifade eden R² değeri %56 olarak hesaplanmıştır.

Modelde, birim ve zaman etkilerin sınamak üzere Likelihood Ratio (LR) testi yapılmıştır. Tabloda yer alan LR testinin bulgularını gösteren ilk sütun birim etkiyi, ikinci sütun ise zaman etkisinin sınama sonuçlarını göstermektedir. Test bulgularına göre; modelde birim etki varken, zaman etkisi yoktur. Buna göre, modelin tek yönlü birim etkili panel veri modeli olduğu sonucuna varılmıştır.

Modelin tahmini sürecine karar verebilmek üzere Hausman ve Dirençli Hausman testleri yapılmıştır. Her iki test sonucunda elde edilen bulgular modelin tahmininde “Tesadüfi Etkiler Yaklaşımının” uygun olduğuna işaret etmiştir. Buna göre modelin varsayım testleri tesadüfi etkiler yaklaşımıyla yapılmıştır. Bu bağlamda modelde heteroskedastisitenin sınanmasında Levene, Brown ve Forsythe testleri yapılmıştır. Testlerden elde edilen bulgular, modelde heteroskedastisitenin varlığına işaret etmektedir. Diğer bir varsayım olan otokorelasyonun araştırılması için Bhargava, Franzini ve Narendranathan’ın Durbin-Watson ve Baltagi-Wu’nun “Yerel En İyi Değişmez” testleri yapılmıştır. Durbin-Watson ve Baltagi-Wu değerleri incelendiğinde modelde otokorelasyonun varlığı saptanmıştır. Birimler arası korelasyonu sınamak üzere yapılan, Pesaran ve Friedman testinin olasılık değerleri incelendiğinde modelde birimler arası korelasyonun olmadığı tespit edilmiştir. Modellerdeki bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunu varyans artış faktörü değerleriyle araştırılmıştır. Ortalama varyans artış faktör değerine göre, bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı probleminin olmadığı saptanmıştır. Buna göre modelde çoklu doğrusal bağlantı ve birimler arası korelasyon probleminin rastlanmazken; heteroskedastisite ve otokorelasyonun varlığı saptanmıştır.

Yapılan testlerden elde edilen bulgular doğrultusunda, modelin tahmininde heteroskedastisite ve otokorelasyona dirençli Arellano, Froot ve Rogers tahmincisinin tesadüfi etkiler yaklaşımıyla kullanılmasına karar verilmiştir. Modelin tahmini sonucunda BO ve CO değişkenlerinin ALTMANZ'' skorunu istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Buna göre BO ALTMANZ'''yi istatistiksel olarak negatif yönlü etkilemektedir. Diğer bir ifadeyle BO değişkenindeki %1’lik artış, ALTMANZ'''yi yaklaşık %0.13 düzeyinde azaltmaktadır. Bununla birlikte CO, ALTMANZ'' yi istatistiksel olarak pozitif yönlü etkilemektedir. Bu doğrultuda, CO değişkenindeki %1’lik artış, ALTMANZ'''yi yaklaşık %0.03 düzeyinde arttırmaktadır. Altman Z'' skoru’nun 2.99’dan büyük değer alması başarılı olduğunu; bu değer ne kadar yüksek

ise firmanın finansal başarısızlık riskinden uzaklaştığını ifade eder. Buna göre firmalarda borçlanmanın ALTMAN Z’’ skorunu azaltması eğilimi makul karşılanabilecek bir durum olabilir.

Çalışmada GROVERG’ nin bağımlı değişken olarak ele alındığı ikinci modelinin tahminine ilişkin bulgular Tablo 7’de sunulmaktadır.

Tablo 7: İkinci Modele İlişkin Arellano, Froot ve Rogers Tahmincisi Bulguları

Model: $GROVERG_{it} = \alpha_0 + \beta_1 NKM_{it} + \beta_2 AKO_{it} + \beta_3 ÖKO_{it} + \beta_4 BO_{it} + \beta_5 ÖsDH_{it} + \beta_6 AkDH_{it} + \beta_7 CO_{it} + u_{it}$				
Değişken	Katsayı	Standart Sapma	z	P> z
NKM	-0.02	0.01	-1.85	0.06
AKO	3.82	0.68	5.62	0.00
ÖKO	0.01	0.11	0.11	0.92
BO	-1.07	0.35	-3.06	0.00
ÖsDH	-0.01	0.00	-3.04	0.00
AkDH	0.42	0.11	3.91	0.00
CO	0.077	0.01	6.69	0.00
Sabit terim	0.40	0.17	2.30	0.02
Gözlem Sayısı	54	R² = 0.84	Wald chi2(7)=290.33 [0.00]	
LR test	chibar2(01) = 17.04[0.00]	chibar2(01)=0.00 [1.00]	Ortalama VIF=2.32	
Hausman Test	chi2(7)= 9.16[0.24]	Dirençli Hausman	chi2(7)= 1.06[0.99]	
Levene, Brown ve Forsythe testi	W0 = 3.60[0.00]	W50=0.90[0.55]	W10=3.60[0.001]	
Pesaran test	-0.027[0.9785]	Friedman Test	4.167[0.96]	
Durbin -Watson	1.70	Baltagi-Wu LBI	2.08	

Not: Köşeli parantez içerisinde yer alan değerler test sonuçlarından elde edilen olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 7’ye göre Wald testi bulgularına göre, model %1 düzeyinde anlamlıdır. Modelin R² değeri %84 olarak hesaplanmıştır. LR testi bulgularına göre, tek yönlü birim etkili panel veri modelidir. Hausman ve Dirençli Hausman testinin bulgularına göre, modelin tahmininde tesadüfi etkiler yaklaşımının uygun olduğuna karar verilmiştir.

Modelde çoklu doğrusal bağlantı sorununun varlığını sınamak üzere incelenen ortalama varyans artış faktörü değerine göre, modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunu yoktur. Modelde, heteroskedastisite probleminin varlığı tesadüfi etkiler yaklaşımıyla Levene, Brown ve Forsythe testleri ile sınanmıştır. Test sonucunda modelde, heteroskedastisite olduğu tespit edilmiştir. Modelde otokorelasyonun sınanması için incelenen Durbin Watson değeri; otokorelasyonun varlığına işaret ederken, Baltagi-Wu LBI değerine göre modelde otokorelasyon problemi yoktur. Sonuç itibarıyla modelde otokorelasyon varlığına karar verilerek, bu doğrultusunda analizlere devam edilmiştir. Diğer bir varsayım olan birimler arası korelasyonu sınamak üzere yapılan Pesaran ve Friedman testleri sonucunda, modelde birimlerarası korelasyon olmadığı sonucuna varılmıştır. Varsayım testleri sonucunda modelde heteroskedastisite ve otokorelasyon sorunu tespit edilmiştir. Birimlerarası korelasyon ve çoklu doğrusal bağlantı probleminin ise rastlanmamıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda, modelin tahmin edilmesinde tesadüfi etkiler yaklaşımıyla Arellano, Froot ve Rogers tahmincisinin uygun olduğuna karar verilmiştir.

Modelin tahmini sonucuna göre, AKO, AkDH ve CO değişkenleri GROVERG bağımlı değişkenini %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir. Buna göre, AKO değişkenindeki %1’lik artış GROVERG değişkenini %3.8 arttırmaktadır. AkDH değişkenindeki %1’lik artış GROVERG değişkenini yaklaşık %0.4 arttırmaktadır. CO değişkenindeki %1’lik artış GROVERG değişkenini yaklaşık %0.07 arttırmaktadır. BO ve ÖsDH değişkenleri GROVERG bağımlı değişkenini %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir. Buna göre, BO ve ÖsDH değişkenindeki %1’lik artış, GROVERG’yi sırasıyla %1.07 ve %0.01 azaltmaktadır.

Çalışmada FULMERH’ nin bağımlı değişken olarak ele alındığı üçüncü modelinin tahminine ilişkin bulgular Tablo 8’de sunulmaktadır.

Tablo 8: Üçüncü Modele İlişkin Bulgular (Huber, Eicker ve White tahmincisi)

Model: $FULMERH_{it} = \alpha_0 + \beta_1 NKM_{it} + \beta_2 AKO_{it} + \beta_3 ÖKO_{it} + \beta_4 BO_{it} + \beta_5 ÖsDH_{it} + \beta_6 AkDH_{it} + \beta_7 CO_{it} + u_{it}$				
Değişken	Katsayı	Standart Sapma	z	P> z
NKM	0.02	0.13	0.17	0.87
AKO	-0.83	5.44	-0.15	0.88
ÖKO	1.65	1.44	1.15	0.25
BO	-9.88	4.66	-2.12	0.03
ÖsDH	0.02	0.05	0.34	0.73
AkDH	2.31	1.24	1.86	0.06
CO	0.37	0.28	1.33	0.18
Sabit terim	2.86	1.66	1.73	0.08
Gözlem Sayısı	44	R² = 0.36	Wald chi2(7)=13.87[0.05]	
LR test: $chibar2(01) = 4.50[0.02]$		$chibar2(01) = 0.00 [1.00]$	Ortalama VIF=2.27	
Hausman Test:	$chi2(7)=18.71[0.00]$	Dirençli Hausman: $chi2(7)=5.07(0.65)$		
Levene, Brown ve Forsythe testi	$W0=3.73[0.00]$	$W50=0.97[0.48]$	$W10= 3.73[0.00]$	
Durbin –Watson: 2.02		Baltagi-Wu	LBI:	Friedman Test: 0.82[0.99]
		2.51		

Tablo 8’de yer alan Wald testi sonuçlarına göre, model %5 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. R² değeri %36 olarak hesaplanmıştır. LR testi sonuçlarına göre model, tek yönlü birim etkili panel veri modelidir. Hausman testi sonuçlarına göre modelin tahmin sürecince sabit etkiler; Dirençli Hausman testine göre ise tesadüfi etkiler yaklaşımının kullanılması uygundur. Varsayım testleri sonucunda sürece karar verilmiştir.

Modelin ortalama varyans artış faktörü değerine göre modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunu bulunmamaktadır. Levene, Brown ve Forsythe testinin sonuçlarına göre modelde heteroskedastisite probleminin varlığına karar verilmiştir. Durbin Watson ve Baltagi-Wu LBI değerler sonuçları modelde otokorelasyon sorununun olmadığını göstermektedir. Friedman testi sonucunda, modelde birimler arası korelasyon sorununun yokluğu belirlenmiştir. Veri setinin dengesiz panelden oluşması dolayısıyla bu modelde Pesaran testi yapılamamıştır. Varsayım testlerine göre, modelde yalnızca heteroskedastisite problemi saptanmıştır. Bu kapsamda dirençli Hausman testi bulguları dikkate alınmış ve tesadüfi etkiler yaklaşımının uygun olduğuna karar verilmiştir. Sonuç itibariyle modelin tahmininde tesadüfi etkiler yaklaşımıyla Huber, Eicker ve White tahmincisi diğer bir ifadeyle heteroskedastisiteye karşı dirençli standart hatalar tahmincisi kullanılmıştır.

Modelin tahmini sonucunda, BO değişkeninin FULMERH’yi %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkilediği saptanmıştır. Buna göre; BO değişkenindeki %1’lik artış FULMERH’ yi yaklaşık %9,8 azaltmaktadır.

Çalışmada TAFFLERT’ nin bağımlı değişken olarak ele alındığı dördüncü modelinin tahminine ilişkin bulgular Tablo 9’da sunulmaktadır.

Tablo 9: Dördüncü Modele İlişkin Havuzlanmış En Küçük Kareler Tahmincisi Bulguları

Model: $TAFFLERT_{it} = \alpha_0 + \beta_1 NKM_{it} + \beta_2 AKO_{it} + \beta_3 ÖKO_{it} + \beta_4 BO_{it} + \beta_5 ÖsDH_{it} + \beta_6 AkDH_{it} + \beta_7 CO_{it} + u_{it}$				
Değişken	Katsayı	Standart Sapma	t	P> t
NKM	0.58	2.99	0.19	0.85
AKO	8.89	106.69	0.08	0.93
ÖKO	89.24	16.26	5.49	0.00
BO	-84.50	34.04	-2.48	0.02
ÖsDH	-0.630	1.01	-0.62	0.54
AkDH	-10.91	20.22	-0.54	0.59
CO	1.63	1.57	1.04	0.31
Sabit terim	26.79	15.70	1.71	0.010
Gözlem Sayısı	38	$R^2 = 0.66$	$Adj R^2 = 0.5789$	$F(7, 30) = 8.27 [0.00]$
LR test	chibar2(01) = 0.00 [1.00]		chibar2(01) = 0.45 (0.25)	Ortalama VIF=2.07
Breusch-Pagab/Cook-Weisberg Test	*chi2(1) = 0.70[0.40]		*F(1, 36)=0.25[0.62]	
	*chi2(1)= 0.26[0.61]		*F(7, 30)= 3.71[0.00]	
	*chi2(7) = 17.62[0.01]		*chi2(7) = 47.51[0.00]	
White test	37.10578 [0.1741]	Wooldridge test	F(1,5)= 0.017 [0.90]	

Tablo 9’da yer alan F Testi bulgularına göre, model %1 düzeyinde anlamlıdır. R^2 değeri yaklaşık %66 olarak; düzeltilmiş R^2 değeri ise %58 olarak hesaplanmıştır. Panel regresyon modelinde birim ve zaman etkiyi sınamak üzere yapılan LR testi sonucunda modelde birim ve zaman etkisi saptanmamıştır. Bu doğrultuda modelin klasik model olduğuna karar verilmiş ve analiz sürecinde havuzlanmış en küçük kareler tahmincisiinden faydalanılmıştır.

Klasik olduğu belirlenen modelin, ortalama varyans artış faktörü değerleri incelendiğinde; çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmadığı sonucuna varılmıştır. Modelde heteroskedastisitenin varlığı Breusch-Pagan/Cook-Weisberg’in altı farklı testi ile sınanmıştır. Testlerden elde edilen bulgulardan 3’ü heteroskedastisitenin varlığına; 3’ü ise heteroskedastisitenin yokluğuna işaret etmiştir. Bu doğrultuda White testi de yapılmış ve heteroskedastisitenin varlığı tespit edilmiştir. Diğer bir varsayım olan otokorelasyonun sınanması için Wooldridge testi yapılmış ve test sonuçları modelde otokorelasyonun var olduğuna işaret etmiştir. Sonuç itibarıyla modelde çoklu doğrusal bağlantı dışında heteroskedastisite ve otokorelasyon problemleri saptanmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda, modelin tahmin edilmesinde havuzlanmış en küçük karelere göre Arellano, Froot ve Rogers tahmincisinin uygun olduğuna karar verilmiştir.

Model tahminine göre ÖKO, TAFFLERT’ yi %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı ve pozitif şekilde etkilemektedir. Buna göre ÖKO’daki %1’lik artış TAFFLERT’yi yaklaşık %89 oranında arttırmaktadır. Ayrıca BO’ nun TAFFLERT’ yi %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı ve negatif yönde etkilediği saptanmıştır. Bu kapsamda BO’daki %1’lik artış TAFFLERT’ yi yaklaşık %84 azaltmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, turizm firmalarının finansal başarısızlık riski ve belirleyici unsurlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. BİST Turizm endeksinde yer alan 13 firmanın, 2018-2022 döneminin incelendiği çalışmada, finansal başarı skorlarının belirlenmesinde Altman Z’, Fulmer H, Taffler T, ve Grover G modelleri kullanılmıştır. Firmaların finansal başarı skorları bu modeller kullanılarak yıllar itibarıyla karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

2018 yılına ilişkin bulgulara göre, Martı Otel İşletmeleri’nin Altman Z’, Fulmer H ve Taffler T’ye göre finansal başarısızlık riski taşıdığı saptanmıştır. Taffler T ve Grover G’ye göre; Etiler Gıda firmasının, Fulmer H ve Taffler T’ye göre ise TEK-ART İNŞAAT firması için finansal başarısızlık riski tespit edilmiştir. 2019

yılında, Etiler Gıda firmasının, modellerin tümü için finansal başarısızlık riski altında olduğu saptanmıştır. Elde edilen diğer bulgular 2018 yılı için elde edilen bulgularla benzerlik taşımaktadır. 2020 yılında, finansal başarısızlık riski tespit edilen firmalarda önceki yıllara göre artış olduğu tespit edilmiştir. Altın Yunus ve Büyük Şefler firması Taffler T ve Grover G'ye göre; Baydöner Altman Z''ye göre, Martı Otel İşletmeleri Altman Z'' ve Fulmer H'ye göre; TAB GIDA Altman Z'', Taffler T ve Fulmer H'ye göre; TEK-ART İNŞAAT ise Fulmer H ve Taffler T'ye göre finansal başarısızlık riski altında olduğu saptanmıştır. 2021 yılında, TAB GIDA' da modellerin tümü için finansal başarısızlık riski tespit edilmiştir. Martı Otel İşletmeleri'nin Grover G hariç, modellerin tümü için; Altın Yunus, Baydöner ve Tek-Art İnşaat firmalarının Fulmer H'ye göre finansal başarısızlık riski taşıdığı belirlenmiştir. 2022 yılında ise TAB GIDA firmasında Altman Z'', Taffler T ve Grover G modellerine göre finansal başarısızlık riski tespit edilmiştir. Altın Yunus ve Martı Otel İşletmeleri'nin de Fulmer H modeline göre finansal başarısızlık riski altında olduğu sonucuna varılmıştır.

Yıllar itibariyle bulgular incelendiğinde, ülkemizde 2020 ve 2021 yıllarında yaşanan COVID-19 pandemisinin turizm sektöründe yer alan firmaların finansal başarı durumlarını etkilediği ifade edilebilir. Buna göre 2018-2019 yıllarında finansal başarısızlık riski taşımayan firmaların 2020 ve 2021 yılların modellerin bazılarında göre finansal başarısızlık riski ile karşı karşıya geldikleri görülmektedir. Bu durum turizm firmalarında COVID-19 pandemisinin etkisine işaret etmektedir.

BIST Turizm endeksinde yer alan firmaların finansal başarı skorlarının tespit edilmesinin ardından, elde edilen skorların belirleyici unsurları finansal rasyolar kullanılarak, panel veri analizi aracılığıyla araştırılmıştır. Bu bağlamda firmaların Altman Z'', Fulmer H, Taffler T ve Grover G modellerinden elde edilen başarı skorlarının bağımlı değişken olarak kullanıldığı dört farklı panel regresyon modeli geliştirilmiştir. Modellerde bağımsız değişken olarak; net kâr marjı, aktif kârlılık oranı, özsermaye kârlılık oranı, borçlanma oranı, özsermaye devir hızı, aktif devir hızı ve cari oran kullanılmıştır.

Altman Z modelinden elde edilen skorların bağımlı değişken olarak kullanıldığı birinci modelin tahminci sonuçları, borçlanma ve cari oranın Altman Z skorlarının belirleyicisi olduğuna işaret etmiştir. Borçlanma oranının olumsuz yönde, cari oranın ise Altman Z'' skorunu olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Grover G modelinden elde edilen skorların bağımlı değişken olarak kullanıldığı ikinci modelin tahmininden elde edilen bulgulara göre, aktif kârlılık oranı, borçlanma oranı, cari oran, özsermaye ve aktif devir hızının Grover G skorlarının belirleyicisidir. Aktif kârlılık oranı, aktif devir hızı ve cari oranının olumlu yönde; borçlanma oranı ve özsermaye devir hızının Grover G skorlarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Fulmer H modelinden elde edilen skorların bağımlı değişken olduğu üçüncü modelin tahmin sonuçları borçlanma oranının Fulmer H skorlarını olumsuz yönde etkilediğine ilişkindir. Taffler T modelinden elde edilen skorların bağımlı değişken olduğu dördüncü modelin tahmin sonuçlarına göre; özsermaye kârlılık oranı Taffler T skorunu olumlu yönde, borçlanma oranı ise olumsuz yönde etkilemektedir.

Sonuç itibariyle, çalışmada öncelikle turizm firmalarının finansal başarı durumları, detaylı incelemeler yapmak üzere literatürde sıklıkla kullanılan dört farklı model ile araştırılmıştır. Bu bağlamda incelenen model ve yıllara göre firmaların finansal başarı durumlarının farklılaştığını ifade etmek mümkündür. Bu durum yıllar itibariyle de farklılık göstermektedir. Dolayısıyla incelenen dönemde firmaların başarı durumlarında pandemi etkisinin varlığı dikkat çekmektedir. Modellerden elde edilen bulgulara göre, firmaların başarı durumları değişkenlik göstermiştir. Bu durum modellerin hesaplanmasında, kullanılan finansal rasyoların farklılaşmasından ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla analizin ikinci aşamasında, turizm firmalarının finansal başarı durumlarını etkileyen unsurlar araştırılmıştır. Finansal rasyoların etkilerinin tespit edilmesi için yapılan analizin sonucunda, firmaların başarısızlık riskinde firmaların borçlanma oranının önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer bir ifadeyle borçlanma oranının firmaların finansal başarı skorları açısından belirleyici olduğu ve finansal başarı skorlarını negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Özellikle Grover modeline göre hem borçlanma hem de özsermaye devir hızının başarıyı negatif yönde etkilemesi, turizm firmalarının yeterli özsermayeye sahip olmadığının da önemli bir kanıtını sunmaktadır. Bu bağlamda, yeterli özsermayesi olmayan ve varlıklarının finansmanında aşırı borç kaynak kullanan turizm firmaları için finansal başarısızlık kaçınılmazdır. Varlıklardan getiri elde edilmesi, yüksek likidite ve kârlılık ise turizm firmalarının başarısına olumlu yönde katkı sağlamaktadır.

Çalışmadan elde edilen bulgular, ilgili yıllar ve firmalar kapsamındadır. Bu doğrultuda çalışmadan elde edilen bulgular Türkiye’de faaliyet gösteren tüm turizm firmaları için genelleştirilemediği gibi, incelenen dönem dışında farklı dönemleri de kapsamamaktadır. Bu çalışmanın kısıtını oluşturmakla birlikte, ele alınan tüm modeller için erişilemeyen verilerin olmasından dolayı bazı modeller için finansal başarı skorlarının hesaplanamaması da çalışmanın diğer bir kısıtıdır. Dolayısıyla bundan sonraki çalışmalarda firmaların finansal başarısızlık riski konusu farklı örneklem ya da dönemler kapsamında ele alınabileceği gibi, finansal başarısızlık riskinin belirleyici unsurları farklı finansal rasyolar aracılığıyla da incelenebilir.

KAYNAKLAR

- AL LOZI, M. A., SHAMMOUT, B. R. T. & AL DABBAS, M. M. (2024). Predicting Financial Failure and Its Impact on Reducing Financial Risks the Mediating Role of the Financial Analysis Models. *Migration Letters*, 21(4), 334-344.
- ATANG, G. D., MASSIE, J. D. D. & WANGKE, S. J. (2022). The Effect of Financial Ratios to Financial Distress Using Altman Z Score on Hotel And Tourism Companies Listed in Indonesian Stock Exchange. *Jurnal EMBA*, 10(1), 1467-1475.
- AYAYDIN H. PALA F. SARI Ş. (2019). Borsa İstanbul’da İşlem Gören Turizm Firmalarının Finansal Performanslarının Değerlendirmesi: AHS ve Vikor Yöntemleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(2), 311-320.
- BEYAZ, F. S. ÖCEK, C. KARADENİZ, E. (2022). Konaklama ve Yiyecek-İçecek İşletmelerinde Finansal Başarısızlık Riski ve Covid-19 Salgınının Etkisi. *Turizm Akademik Dergisi*, 9(2), 477-494.
- BİLİCİ, N. (2019). Turizm Sektörünün Finansal Performansının Oran Analizi ve Topsis Yöntemiyle Değerlendirilmesi”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 173-194.
- DEWI, F., K. & SUDIYATNO, B. (2023). The Effect of Financial Ratios on Financial Distress (Empirical Study of Hotel and Tourism Sector Companies Listed on The Indonesia Stock Exchange for the 2017-2021 Period”. *Jurnal Ekonomi*, 12(1), 1639-1645.
- DURMUŞKAYA, S.& KAVAS, Y. B. (2019). TOPSIS ile Finansal Performans Ölçümü: Turizm Sektörü Üzerine Bir Uygulama. *Econder*, 310-315.
- ERDOĞAN, M. & YAMALTDINOVA, A. (2018). Borsa İstanbul’a Kayıtlı Turizm Şirketlerinin 2011-2015 Dönemi Finansal Performanslarının Topsis ile Analizi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 19-36.
- ERGÜL, N. (2014). BIST Turizm Sektöründeki Şirketlerin Finansal Performans Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 325-340.
- İKPEŞU, F. & VINCENT, O. DAKARE, O. (2020). Financial Distress Overview, Determinants, and Sustainable Remedial Measures: Financial Distress. *IGI Global*, 102-113.
- KAHVECI, M. & TURNA, İ. (2016). BİST’te İşlem Gören Turizm İşletmelerinin Topsis Tekniği ile Finansal Performanslarının Analizi ve Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, (48), 99-114.
- KARACA, S., & ÖZEN, E. (2017). Financial Failure Estimation of Companies in BIST Tourism Index by Altman Model And its Effect on Market Prices. *Broad Research in Accounting, Negotiation, and Distribution*, 8(2), 11-23.
- KARADENİZ, E. & ÖCEK, C. (2018). Konaklama İşletmelerinde Finansal Başarısızlık Riskinin Ölçümü: Türkiye ve Avrupa Karşılaştırması. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, (645), 9-60.
- KARADENİZ, E.& ÖCEK, C. (2019). Finansal Başarısızlık Riski Taşıyan ile Taşımayan İşletmelerin Finansal Oranlarının Karşılaştırmalı Analizi: Borsa İstanbul Turizm İşletmelerinde Bir Araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 16(2), 191-206.
- KARADENİZ, E. & ÖCEK, C. (2020). Finansal Başarısızlık Tahmin Modellerinin Geçerliliğinin Analizi: Thomas Cook Örneği. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17(3), 394-406.

- KARADENİZ, E., İSKENDEROĞLU, Ö. & ÖCEK, C. (2021). Finansal Başarısızlık Riskinin Belirleyicileri: Avrupa'daki Menkul Kıymet Borsalarında İşlem Gören Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 18(3), 580-600.
- KARAKAŞ, A. & ÖZTEL, A. (2020). BİST’de Yer Alan Turizm İşletmelerinin Finansal Performanslarının Entropi Tabanlı Topsis Yöntemi ile Belirlenmesi: Bir Python Uygulaması”. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20), 543-562.
- KARKACIER, O. & YAZGAN, A. E. (2017). Turizm Sektöründe Gri İlişkisel Analiz (Gia) Yöntemiyle Finansal Performans Değerlemesi”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (37), 154-162.
- LESTARI, R. M. E., SITUMORANG, M. & PRATAMA, M. I. P. (2021). Financial Distress Analysis Using Altman (Z-Score), Springate (S-Score), Zmijewski (X-Score), and Grover (Gscore) Models in the Tourism, Hospitality And Restaurant Subsectors Listed on the Indonesia Stock Exchange Period 2015-2019. *11st Annual International Conference on Industrial Engineering and Operations Management*, Singapur.
- MAHMADLI, A., & HELHEL, Y. (2022). FINANCIAL FAILURE in TOURISM ENTERPRISES REGISTERED in BORSA ISTANBUL (BIST). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 160-185.
- MAYUNI, A. ISMAWATI, L. & SOLEHA, N. (2022). Financial Performance and Financial Distress Before And During The Covid-19 Pandemic (Empirical Evidence From The Tourism And Hospitality Firms Listed On Indonesia Stock Exchange). *Management Science Research Journal*, 1(3), 43-54.
- ÖCEK, C., BEYAZAGÜL, M. & KARADENİZ, E. (2023). Seyahat Acentesi Ve Tur Operatörleri Faaliyetleri Sektöründe Covid-19 Salgınının Finansal Performans Ve Finansal Başarısızlık Riskine Etkisi. *Alanya Academic Review Journal*, 7(1), 169-186.
- ÖZÇELİK, H. & KANDEMİR, B. (2015). BİST’de İşlem Gören Turizm İşletmelerinin Topsis Yöntemi İle Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(33), 97-114.
- PAÇA, M. & TEKEL KARABULUT, M. (2019). Finansal Rasyolar İle Finansal Performans: BİST Ve Turizm”. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 53-65.
- PALA, O. (2021). BIST Turizm Endeksinde Yer Alan Firmaların Cılos Ve Mairca Tabanlı Finansal Performans Analizi”. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 163-185.
- SOY TEMÜR, A. (2022). Borsa İstanbul Turizm Endeksi (XTRZM) Firmalarının Entropi Temelli Aras, Copras Ve Topsis Yöntemleri İle Finansal Performans Analizi. *Verimlilik Dergisi*, (2), 183-212. doi: 10.51551/verimlilik.907897
- SURESH, S. P., AL SUBHI, A. S. M., AL SIYABI, M. M. M., & AL AFARI, A. A. M. (2022). Predicting Financial Distress Of Omani Tourism Companies During Covid-19 Using Zmijewski Model. *International Journal of Accounting Research*, 7(1), 95-101.
- Türk Asya Stratejik Araştırma Merkezi (TASAM) (2020). *Turizmde Bugün ve Gelecek*. Türkiye Turizm Enstitüsü, <https://tte.tasam.org/2020/03/turizmde-bugun-ve-gelecek/> (21.01.2025).
- XU, X. & WANG, Y. (2009). Financial Failure Prediction Using Efficiency As A Predictor. *Expert Systems with Applications*, 36, 366- 373.
- YILDIZ, Ş. & GÜRKAN, S. (2022). Finansal Başarısızlık Tahmin Modellerinin Karşılaştırılması: Borsa İstanbul Turizm Şirketlerinde Bir Araştırma. *Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi*, 6(2), 235-262.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %50; İkinci Yazar %50.

Etik Komisyon Onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

ŞİDDETE YÖNELİK TUTUM: BİBLİYOMETRİK ANALİZ***Attitude Towards Violence: Bibliometric Analysis****Nazelin ONAY¹; Gülcan KENDİRKIRAN²****ÖZ**

Bu çalışma, şiddete yönelik tutum ile ilgili makalelerin bibliyometrik analizinin yapılması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, “Şiddete Yönelik Tutumlar” ile ilgili makalelere 15 Ekim 2024 tarihinde Web of Science veri tabanı kullanılarak erişilmiştir. Tarama yapılırken anahtar kelime olarak “Attitude Towards Violence” kullanılmıştır. Çalışma kapsamında erişilen 46 makalenin VOSviewer (1.6.19) programı aracılığı ile içerik analizi yapılmıştır. Çalışma süreçlerinde açık bir veri tabanı kullanılmış olması ve insan ya da hayvan üzerinden herhangi bir girişimsel uygulama yapılmamış olması nedeni ile etik kurul izni ve onam formu alınmamıştır. Bu çalışma kapsamında, 2001-2024 yılları arasında yayınlamış oldukları makalelere ulaşılmıştır. Şiddete Yönelik Tutum ile ilgili 46 yayına ulaşılmıştır. Şiddete Yönelik Tutuma yönelik yayınların en fazla yayımlandığı alanın “Kamusal Çevre İş Sağlığı” (n=10), yayıncı olarak en fazla Rural Environment Education Personality ve Rural Environment Education Personality Reep (%8,7) dergilerinde olduğu, ülke olarak ise en fazla yayının Türkiye’den (%19,565) olduğu görülmüştür. Çalışmaların yayın dilinin İngilizce (%78,3) olduğu görülmüştür. İş yerinde, ikili ilişkilerde, sosyal medyada ve pek çok alanda şiddet ile karşılaşmaktadır. Şiddet tüm ülkelerde son zamanlarda artış gösteren konulardan birisi olmakla birlikte şiddete yönelik tutumların daha derinlemesine incelendiği ve yayın sayılarının gün geçtikçe artış gösterdiği görülmüştür. Yapılan çalışmalarla birlikte şiddete yönelik tutumların belirlenerek şiddeti önlemek için çözüm üretilmesi gerekliliği ortaya konmaktadır. Ayrıca bireylerin geri bildirimlerinin daha derinlemesine incelenebilmesi için nitel çalışmalara da daha fazla yer verilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ruh Sağlığı, Sağlık, Şiddet, Tutum, Zorbalık.

ABSTRACT

This study was conducted to conduct a bibliometric analysis of articles on attitudes towards violence. In the study, articles related to “Attitudes Towards Violence” were accessed using the Web of Science database on October 15, 2024. “Attitude Towards Violence” was used as the keyword during the search. Content analysis of 46 articles accessed within the scope of the study was conducted via the VOSviewer (1.6.19) program. Since an open database was used in the study processes and no interventional application was made on humans or animals, ethics committee permission and consent forms were not obtained. Findings: Within the scope of this study, articles published between the years 2001-2024 were accessed. 46 publications related to Attitudes Towards Violence were reached. It was observed that the field where publications on Attitudes Towards Violence were published the most was “Public Environment Occupational Health” (n=10), the most publishers were in the journals Rural Environment Education Personality and Rural Environment Education Personality Reep (8.7%), and the most publications were from Turkey (15.2%) as a country. It was observed that the publication language of the studies was English (78.3%). Violence is encountered in the workplace, in bilateral relations, on social media and in many areas. Although violence is one of the issues that has increased in all countries recently, it has been observed that attitudes towards violence are examined in more depth and the number of publications is increasing day by day. The studies conducted reveal the necessity of determining attitudes towards violence and producing solutions to prevent violence. It is also recommended that more qualitative studies be given space so that individuals' feedback can be examined in more depth.

Keywords: Mental Health, Health, Violence, Attitude, Bullying.

1. ORCID: 0009-0008-1416-0562

2. ORCID: 0000-0002-3243-9590

1. Yüksek Lisans Öğrencisi, Haliç Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, nazelin148@gmail.com

2. Dr. Öğr. Üyesi, Haliç Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, gulcank_87@hotmail.com

* ONAY, N.; KENDİRKIRAN, G. (2025). “Şiddete Yönelik Tutum: Bibliyometrik Analiz” *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.12, S.34, s.65-74.

Makale Geliş Tarihi: 2 Aralık 2024 Kabul Tarihi: 22 Ocak 2025

Bu çalışma, 21-22 Kasım 2024 tarihleri arasında düzenlenen GEBSİS II-Uluslararası Genç Bilim ve Sanat İnsanları Sempozyumu ve Sergisi II’de sözel bildiri olarak sunulmuştur.

EXTENDED ABSTRACT

Violence is becoming a phenomenon that is increasing day by day. Not only physical violence, but also social, emotional, psychological, and economic violence types are encountered in schools, within the family, at work, on social media, and in many areas. In addition, the type of violence committed by the individual against himself/herself may result in attempted suicide or suicide. Revealing attitudes towards violence can have an important place in determining approaches towards violence. While attitudes towards violence are negative in some societies and cultures, they can be positive in some cultures and societies. Children whose mothers have been subjected to violence may be more likely to use violence against their partners in adulthood and to exhibit an accepting attitude towards violence. Many individuals know violence only as physical violence but have difficulty distinguishing other types of violence. In order to reveal attitudes, the data of the studies conducted must be presented. This study was aimed to perform a bibliometric analysis of articles on attitudes toward violence. In the study, articles on “Attitudes Towards Violence” were accessed using the Web of Science database on October 15, 2024. “Attitude Towards Violence” was used as the keyword during the search. Content analysis of 46 articles accessed within the scope of the study was conducted using the VOSviewer (1.6.19) program. Since an open database was used in the study processes and no interventional application was made on humans or animals, ethics committee approval and consent forms were not obtained. Within the scope of this study, articles published between the years 2001-2024 were accessed, and 46 publications on Attitude Towards Violence were reached. It was seen that the field where publications on Attitude Towards Violence were published the most was “Public Environment Occupational Health” (n=10), the most publishers were in the journals Rural Environment Education Personality and Rural Environment Education Personality Reep (8.7%), and the most publications were from Turkey (19.565%) as a country. It was observed that the publication language of the studies was English (78.3%). Violence is encountered in the workplace, in bilateral relations, on social media, within the family and in many areas. In addition to the fact that violence and attitudes towards violence vary from person to person, they may also vary according to culture, and society may find some violent behaviors necessary. This shows the effect of the cultural framework on attitudes towards violence. Even if individuals do not want to accept violence, they exhibit a positive attitude towards violence in order to be accepted in society, not to be excluded or to prove their strength, and they may develop an attitude that violence is an acceptable phenomenon. Although violence is one of the issues that has increased in all countries recently, it has been observed that attitudes towards violence are being examined in more depth and the number of publications is increasing day by day. Studies on different areas and topics, not only for women or men but also for children, adolescents, young people and elderly groups, are increasing day by day. The studies conducted reveal the necessity of determining attitudes towards violence and producing solutions to prevent violence. In this direction, it is important to plan various trainings, ensure that individuals perceive violence, acquire information about all types of violence and distinguish violence. Many individuals only recognize physical violence but do not know about the existence of other types of violence and may not realize that they are subjected to violence or that they are perpetrating violence. It is seen that education is necessary to recognize violence specific to each group and to evaluate attitudes in all age groups from childhood to adulthood. It is also recommended that more qualitative studies be given to examine the feedback of individuals in more depth.

GİRİŞ

Şiddet bir halk sağlığı sorunudur ve bireyi fiziksel, psikolojik ve sosyal yönden zarara uğratabilmektedir (Bravo-Queipo-de-Llano vd., 2024). Şiddet bireysel, kişilerarası ve toplumsal yönleri olan karmaşık ve çok yönlü bir sorun olmakla birlikte bu farklı yönlerde yaşanan sorunlar sağlık hizmeti sunumu konusunda ciddi bir tehdit oluşturmaktadır (Hou vd., 2022). İş yerinde de şiddete maruz kalınabilmekte olup özellikle sağlık alanında maruz kalınan en yaygın şiddet biçimleri sözlü şiddet, fiziksel saldırı, zorbalık, cinsel taciz ve ırksal taciz olarak ifade edilmektedir (Leźnicka ve Zielińska-Więczkowska, 2024). Fiziksel sonuçlar vücudun çeşitli bölgelerindeki küçük yaralanmalardan ciddi sakatlıklara ve ölüme kadar uzanır, duygusal ve psikolojik sonuçları ise travma sonrası stres bozukluğu, depresif semptomlar, anksiyete, kendini iyi hissetmeme ve öz

saygı eksikliği ve istenmeyen duygular gibi pek çok durumun ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir (Hou vd., 2022). Çocuklara yönelik şiddette ise maalesef bildirilen oranın az olması nedeni ile gerçek sayıların resmi raporlardan daha yüksek orana sahip olduğu belirtilmektedir (Nation vd., 2023). Bir şiddet türünün kurbanlarının yaşamları boyunca başka bir şiddet türünün kurbanı olma olasılığı yüksek olmakla birlikte ekonomik zorlukların tüm şiddet türleri için risk faktörü olduğu belirtilmektedir (Santaularia vd., 2022).

Adıbelli ve Özkan (2020) tarafından yapılan çalışmada, kız/erkek arkadaş varlığının, sigara ve alkol kullanımının üniversite öğrencilerinin şiddete yönelik tutumlarını olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Şiddete yönelik tutumları yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi gibi faktörler de etkileyebilmektedir (Lamadrid vd., 2024). Yakın partner şiddeti, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin önemli bir bölümünü temsil etmekle birlikte bu olumsuz duruma kültürel yapı erkek tarafından uygulanan şiddetin gerekli olduğu yönünde tutum sergileyebilmektedir (Tsapalas vd., 2020). Kadınların yaşı, medeni durumu, kitle iletişim araçlarına maruziyeti, eğitim düzeyi ve istihdam durumu gibi faktörlerin bir kadının yakın partner şiddeti deneyimleme olasılığını tahmin etmede önemli olduğu belirtilmektedir (Aboagye vd., 2021). Yaşlı bireyler ekonomik, fiziksel ve duygusal pek çok konuda şiddet görmekte, bakım verenlerin yaşlı bireyi besleme ve bakım süreçlerinde gösterdikleri ihmal ve istismar bu durumu ortaya koyabilmekte ancak bu konudaki tutumlar net olarak ortaya konmamaktadır (Araújo vd., 2024). Bu bilgiler doğrultusunda bu çalışma, şiddete yönelik tutumların belirlenmesi amacıyla tanımlayıcı desende gerçekleştirilmiştir

1. Kavramsal Çerçeve

Şiddet yalnızca fiziksel zarar verme değil, aynı zamanda duygusal, psikolojik, cinsel, ekonomik ve dijital boyutları da içerir (Yılmaz, 2020; Çıtak vd., 2023;). Bu eylemler, sadece bireylerin sağlığını değil, aynı zamanda toplumsal yapıların bozulmasına yol açabilir. Şiddetin, aynı zamanda bir güç ilişkisi olarak da ele alınması önemlidir çünkü şiddet uygulayan kişi, çoğunlukla kendisini üstün bir konumda görür ve bu durum, toplumsal eşitsizlikleri derinleştirebilir (Yılmaz, 2020). Güç dengesizlikleri, şiddetin kalıcı hale gelmesine neden olabilir ve toplumsal yapıları dönüştüren bir etkiye sahip olabilir (Barker ve Ricardo, 2005). Aile içi şiddete maruz kalmak veya tanık olmak bireyin şiddet eylemi sergilemesinde önemli bir etken olabilmektedir (Yagiz vd., 2019). Babalarının annelerine şiddet uyguladığını gören kişilerin yetişkinlikte şiddet içeren davranışlar geliştirme olasılığının daha yüksek olabileceği belirtilmektedir (Pradhan vd., 2024). Kişisel veya toplumsal düzeydeki ekonomik sıkıntıların da şiddetle ilişkili olduğu belirtilmektedir (Santaularia vd., 2022).

Ergenlik, tutum ve inançların, özellikle de olumsuz veya önyargılı tutumların oluşumu için kritik bir dönemdir (Butler vd., 2024). Şiddet olayları özellikle okullarda ergenler arasında sıklıkla yaşanmakta ve giderek endişe verici boyutlara ulaşmaktadır (Yagiz vd., 2020). Ayrıca işyerinde uygulanan şiddet yeterince bildirilmemesine karşın yine de yüksek oranlarda karşımıza çıkmaktadır (Magnavita vd., 2024). Şiddet, bazı toplumlar tarafından kabul görebilmekte ve bazı toplumlar şiddeti hoşgörüle karşılayabilmektedir. Bu durum, şiddetin toplum içinde meşruiyet kazanmasına yol açar. Ataerkil toplumlarda, erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini pekiştiren normlar, kadınlara yönelik şiddeti göz ardı etme veya kabul edilebilir kılma eğiliminde olabilmektedir (Kaya ve Çakır, 2021).

Şiddete yönelik tutumlar, bireylerin şiddet olaylarına nasıl yaklaştığına, bu tür davranışları ne ölçüde kabul ettiklerine bağlı olarak değişmekle birlikte şiddete maruz kalan bireyler çoğu zaman sessiz kalabilmektedir (Çıtak vd., 2023). Anderson ve Dill (2000), şiddet içeren medya içeriklerinin, özellikle gençlerin şiddet davranışlarını artırabileceğini ve şiddeti normalleştirebileceğini göstermiştir. Çıtak ve ark. (2023) tarafından yapılan çalışmada, içe dönük kişilik özelliğine sahip üniversite öğrencilerinin kadına yönelik şiddet tutumu daha olumsuz olduğu belirtilmektedir. Yılmaz (2020) ise şiddetin toplumsal bağlamda, özellikle aile içi şiddet ve toplumsal çatışma gibi durumlarda, belirli normlarla meşru görüldüğünü vurgulamaktadır. Huesmann ve diğerleri (2003) ise çocukların şiddet içeren medya içeriklerine maruz kalmalarının, onların şiddetle ilgili tutumlarını şekillendirdiğini ve şiddetin bu tür medya etkileriyle kabul edilebilir hale gelebileceğini belirtmektedir. Erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini güçlendiren toplumsal normlar, şiddeti göz ardı etme veya gizleme eğiliminde olabilirler. Kadınlar, toplumsal baskılar ve normlar nedeniyle şiddet karşısında sessiz kalmayı tercih edebilirler, bu da şiddetin gizlenmesine yol açar (Çetin ve Arslan, 2022). Kaynaklara erişim ve karar alma açısından erkekler ve kadınlar arasındaki eşitsizliğin yüksek olduğu bir toplumda, yakın

partner şiddeti riski önemli ölçüde artmakta ve kadınlar kendilerini daha da güçsüz hissedebilmekte bu doğrultuda da eşlerinden kötü muamele görmekten korkabilmektedirler (Shrestha vd., 2022).

Şiddetin olumsuz etkilerini anlatan eğitimler, kampanyalar ve farkındalık artırıcı projeler şiddetin toplum tarafından alışımlı ve kabul görmüş olma durumunu engellemeye yardımcı olabilir. Bu süreç, bireylerin şiddetin sonuçlarını anlamalarını ve daha sağlıklı ilişkiler kurmalarına olanak tanıyabilir. Ayrıca, medya ve sanat gibi araçlar, şiddetin etkilerini geniş kitlelere ulaştırarak, toplumsal normları değiştirmede etkili olabilir. Şiddet karşıtı kampanyalar, toplumsal normları dönüştürmede önemli bir adım olabilir, ancak bu süreçte toplumsal farkındalık ve hükümet politikalarının güçlendirilmesi gereklidir (Kaya ve Çakır, 2021). Ayrıca toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadın haklarını desteklemek için yasal çerçevelerin ve sosyal önlemlerin güçlendirilmesi, kadınların eğitimine ve ekonomik güçlenmesine yatırım yapılması, zararlı toplumsal cinsiyet tutumlarını ve normlarını değiştirmek için yerel topluluklarla etkileşim halinde olunması da şiddet tutumları ve maruziyetini değiştirecek yaklaşımlar arasında sayılabilmektedir (Shrestha vd., 2022).

2. Yöntem

Bu çalışma, şiddete yönelik tutumların belirlenmesi amacıyla tanımlayıcı desende gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, şiddete yönelik tutum ile ilgili konuları içeren makalelerin analizinde bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz, belirli konu alanlarındaki araştırma merkezlerini belirlemede ve gelişme eğilimlerini tanımlamada önemli bir rol oynayan verileri ölçmek ve değerlendirmek için kullanılan sistematik ve kapsamlı bir yaklaşımdır (Huang vd., 2024). Araştırmada, “Şiddete Yönelik Tutumlar” ile ilgili makalelere 15 Ekim 2024 tarihinde Web of Science veri tabanı kullanılarak ulaşılmıştır. Tarama yapılırken anahtar kelime olarak “Attitude Towards Violence” kullanılmıştır. Yıl sınırlamasına gidilmemiş olup tüm çalışmalar dahil edilmiştir. Bu doğrultuda çalışma kapsamında, 2001-2024 yılları arasında yayınlamış makalelere ulaşılmıştır. Çalışma kapsamında erişilen 46 makalenin VOSviewer (1.6.19) programı aracılığı ile içerik analizini yapılmıştır. Analizlerin doğruluğunu teyit etmek amacıyla iki araştırmacı da (NO-GK) ayrı ayrı analizleri yapmıştır. Dahil edilme kriterleri; i) makalenin tam metnine ulaşılmış olması, ii) şiddetin herhangi bir konusunda çalışma yapılmış olmasıdır.

Araştırma soruları:

- Şiddete yönelik tutum ile ilgili çalışmalar hangi alanlarda yapılmıştır?
- Şiddete yönelik tutum ile ilgili çalışma sayısı nedir?
- Şiddete yönelik tutum ile ilgili yapılan çalışmalar hangi yıllarda yayınlanmıştır?

3. Bulgular

Şiddete Yönelik Tutuma yönelik yayınların en fazla yayınlandığı alanın “Kamusal Çevre İş Sağlığı” (n=10; %21,739), ikinci sırada “Eğitim” ve “Din” (n=5; %10,870), üçüncü sırada “Psikiyatri” (n=4;%8,696), dördüncü sırada “Genel Dahiliye” (n=3; %6,522), beşinci sırada “Kriminoloji Cezaevi”, “Sağlık Bilimleri Hizmetleri”, “Tarih”, “Kadın Hastalıkları ve Doğum”, “Psikoloji” (n=2; %4,348) ve tek yayın bulunan diğer alanların da (n=1; %2,174) son sırada yer aldığı görülmüştür. Bulgular Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Web of Science Çalışma Alanları

Çalışma Alanları	n	%
Kamu Çevre Mesleki Sağlık	10	21,739
Eğitim Araştırması	5	10,870
Din	5	10,870
Psikiyatri	4	8,696
Genel Dahiliye	3	6,522
Kriminoloji Cezaevi	2	4,348
Sağlık Bilimleri Hizmetleri	2	4,348
Tarih	2	4,348
Kadın Hastalıkları ve Doğum	2	4,348
Psikoloji	2	4,348

Tablo 1. Devamı

Sosyal Bilimler Diğer Konular	2	4,348
Alan Çalışmaları	1	2,174
Sanatlar Beşeri Bilimler Diğer Konular	1	2,174
İşletme Ekonomisi	1	2,174
Çevre Bilimleri Ekoloji	1	2,174
Coğrafya	1	2,174
Hükümet Hukuk	1	2,174
Hemşirelik	1	2,174
Beslenme Diyetetik	1	2,174
Pediyatri	1	2,174
Bilim Teknoloji Diğer Konular	1	2,174
Kadın Çalışmaları	1	2,174

Yayımcı olarak en fazla yayına sahip derginin “Rural Environment Education Personality” ve “Rural Environment Education Personality Reep” (n=4; %8,7) olduğu, arkasından da “Ager Revista de Estudios Sobre Despoblacion y Desarrollo Rural”, “Bilimname”, “BMC Womens Health” (n=2; %4,348) olduğu görülmüştür. Bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Şiddete Yönelik Tutum ile Yayınların Yer Aldığı Dergi Listesi

Yayımcı Listesi	n	%
Rural Environment Education Personality	4	8,696
Rural Environment Education Personality Reep	4	8,696
Ager Revista De Estudios Sobre Despoblacion Y Desarrollo Rural	2	4,348
Bilimname	2	4,348
BMC Womens Health	2	4,348
African Journal of Reproductive Health	1	2,174
Alpha Psychiatry	1	2,174
Atencion Primaria	1	2,174
Community Mental Health Journal	1	2,174
E Balonmano Com	1	2,174
Ege Academic Review	1	2,174
Estudios Del Desarrollo Social Cuba Y America Latina	1	2,174
Ethiopian Journal of Health Development	1	2,174
European Journal of Criminology	1	2,174
European Legacy Toward New Paradigms	1	2,174
Galician Medical Journal	1	2,174
Global Health Research And Policy	1	2,174
Historical Journal	1	2,174
Hts Teologiese Studies Theological Studies	1	2,174
International Conference Social Work Perspectives on Quasi Coercive Treatment of Offenders Violence Among Adolescents Specto 2012 3rd Edition	1	2,174
International Journal of Environmental Research and Public Health	1	2,174
Journal of Advanced Nursing	1	2,174
Journal of Evolution of Medical and Dental Sciences Jemds	1	2,174
Journal of Global Health	1	2,174
Journal of Human Values	1	2,174
Journal of Psychology in Africa	1	2,174
Maternal and Child Nutrition	1	2,174
Minerva Psichiatrica	1	2,174
New Trends and Issues Proceedings on Humanities and Social Sciences	1	2,174
Pan African Medical Journal	1	2,174
Pasado Y Memoria Revista De Historia Contemporanea	1	2,174
Plos One	1	2,174
Politeia Journal of Political Theory Political Philosophy and Sociology of Politics	1	2,174
Public Health	1	2,174
Religions	1	2,174

Tablo 2. Devamı

Revija Za Krimnalistiko in Kriminologijo	1	2,174
Risk Management and Healthcare Policy	1	2,174
Selected Papers of 5th Cyprus International Conference on Educational Research Cyicer	1	2,174
Sırnak University Journal of Divinity Faculty	1	2,174
Social Psychology and Society	1	2,174
Womens Studies International Forum	1	2,174
World Journal of Psychiatry	1	2,174

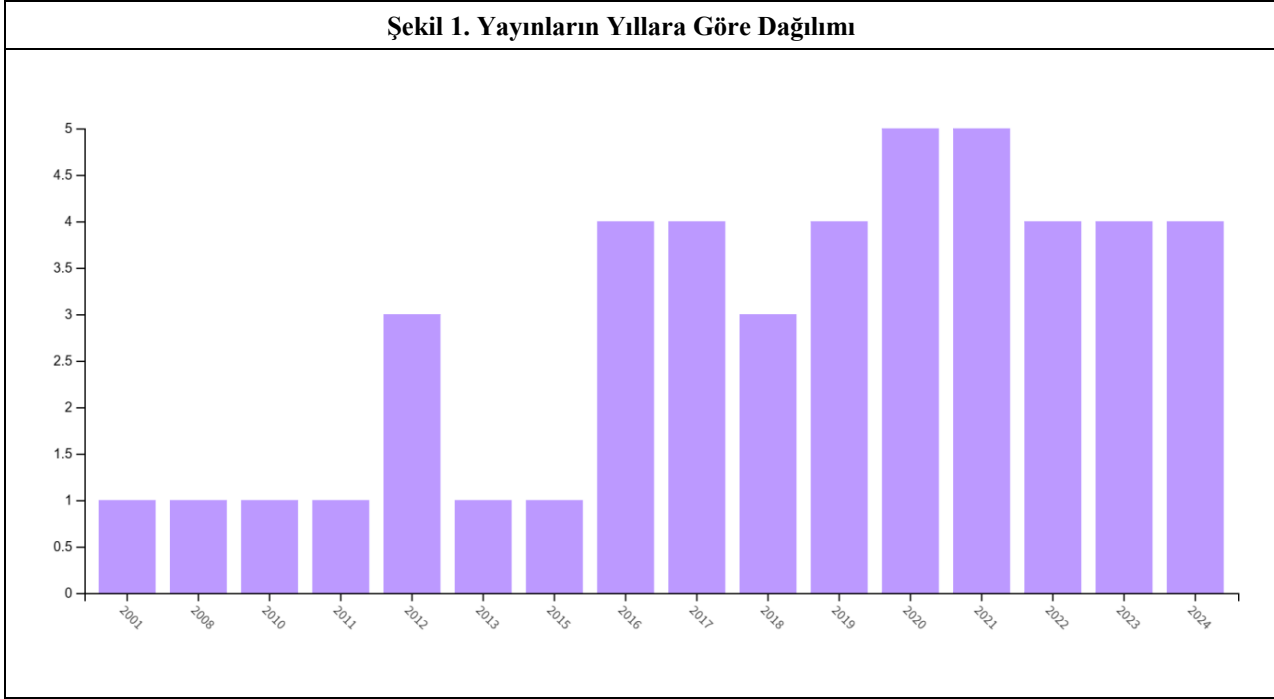
Yayın dili açısından incelendiğinde ilk sırada İngilizce (n=36; %78,261), ikinci sırada İspanyolca (n=4; %8,696) ve üçüncü sırada Türkçe (n=3; %6,522) olduğu görülmüştür. Felemenkçe, Rusça ve Slovence ise (n=1; %2,174) son sırada yer almaktadır. Ülke açısından incelendiğinde ise en fazla yayının Türkiye'den (n=9; %19,565) olduğu, ikinci sırada İspanya (n=6; % 13,043) ve üçüncü sırada Letonya (n=5; %13,043) olduğu görülmüştür. Bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Yayınların Dili ve Ülkelere Göre Dağılımı

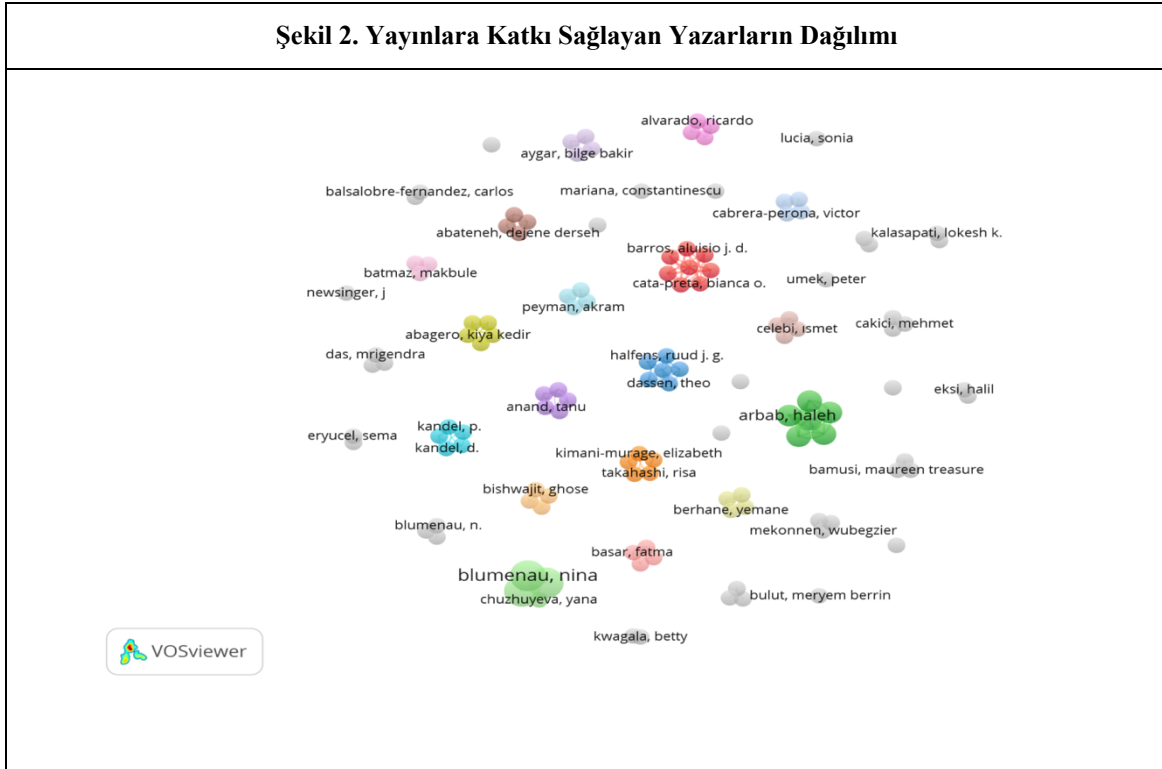
Yayın Dili	n	%
İngilizce	36	78,261
İspanyolca	4	8,696
Türkçe	3	6,522
Felemenkçe	1	2,174
Rusça	1	2,174
Slovence	1	2,174
Ülke		
Türkiye	9	19,565
İspanya	6	13,043
Letonya	5	13,043
İngiltere	4	8,696
Etiyopya	4	8,696
Hindistan	4	8,696
Avustralya	3	6,522
İsviçre	3	6,522
Kolombiya	2	4,348
İran	2	4,348
Nijerya	2	4,348
Güney Afrika	2	4,348
Brezilya	1	2,174
Kanada	1	2,174
Kosta Rika	1	2,174
Almanya	1	2,174
İzlanda	1	2,174
Japonya	1	2,174
Kenya	1	2,174
Malawi	1	2,174
Nepal	1	2,174
Hollanda	1	2,174
Çin	1	2,174
Peru	1	2,174
Romanya	1	2,174
Rusya	1	2,174
Slovenya	1	2,174
Tayland	1	2,174
Uganda	1	2,174
Vietnam	1	2,174

Yayın yılı açısından incelendiğinde en fazla yayının 2020 ve 2021 yılına (n=5; %10,870) ait olduğu, ikinci sırada 2016, 2017, 2019, 2022, 2023 ve 2024 yıllarının (n=4; %8,696), 2012 ve 2018 yılları üçüncü sırada

(n=3; %6,522), son sırada ise diğer yılların (n=1; %2,174) olduğu görülmüştür. Bulgular Şekil 1'de sunulmuştur.

Yazarlar açısından incelendiğinde ise; bireysel yayın yapan yazarlar da ortaklı çalışmalar yürüten yazarlar da olduğu görülmektedir. En fazla yayına sahip yazarların ise Irina Plotka, Laura Simane-Vigante ve Nina Blumenau (n=5; %10,870) olduğu görülmüştür. Bulgular Şekil 2'de sunulmuştur.

4. Tartışma

Şiddete Yönelik Tutuma yönelik yayınların en fazla yayınlandığı alanın “Kamusal Çevre İş Sağlığı” olduğu görülmüştür. “Eğitim”, “Din”, “Psikiyatri”, “Genel Dahiliye”, “Kriminoloji Cezaevi”, “Sağlık Bilimleri Hizmetleri”, “Tarih”, “Kadın Hastalıkları ve Doğum”, “Psikoloji” gibi pek çok alanda çalışmalar mevcuttur. Acil servislerin; 24 saat erişilebilirlik, aşırı kalabalıklık, uzun bekleme süreleri, hastaların hayal kırıklığı ve bazen yetersiz güvenlik sistemleri gibi etkenler nedeni ile şiddetin sık görüldüğü alanlar olarak belirtilmektedir (Hou vd., 2022). Kadınlar açısından ele alındığında ise çoğu kadının hayatlarının bir aşamasında yakın partner şiddetine maruz kaldığı ve bu durumun da kadınlarda düşük öz saygı, anksiyete, travma sonrası stres bozukluğu ve depresyon da dahil olmak üzere pek çok ruh sağlığı sorununa sebep olduğu belirtilmektedir (Aboagye vd., 2021). Magnavita ve ark. (2024) tarafından yapılan çalışmada, kamuoyunun ve medyanın sağlık çalışanlarına yönelik olumlu tutumunun şiddete karşı koruyucu faktörler arasında olduğu belirtilmektedir. Ergenlerin şiddete yönelik tutumlarının belirlenmesi ve ergenleri olumlu yönde etkilemesi için eğitim programları da düzenlenmektedir (Butler vd., 2024). Yaşlılara da aile üyeleri tarafından, fiziksel, ekonomik, sosyal şiddet uygulanabilmekte ihmal ve istismar da artış gösterebilmektedir (Araújo vd., 2024).

Yayımcı olarak ele alındığında, neredeyse her alanda şiddete yönelik tutumlar ile ilgili yayımcı ve ülke olduğu görülmüştür. Şiddete yönelik tutumların olumsuz olduğu düşünülmesine karşın kadınların ve diğer savunmasız grupların güvenliğinden ziyade erkek şiddetinin ayrıcalıklı kılınmasına destek veren kültürel tutumların da olduğu görülmektedir (Tsapalas vd., 2020). Çıtak ve ark. (2023) tarafından yapılan çalışmada gelir seviyesi düşük olan üniversite öğrencilerinin kadına yönelik şiddet tutumlarının olumsuz olduğu belirtilmektedir. Yagiz ve ark. (2019) tarafından yapılan çalışmada, üniversite öğrencilerinin şiddet eğilimi puanları arttıkça aile içi şiddet tutum puanlarının da arttığı belirtilmektedir. Magnavita ve ark. (2024) tarafından sağlık çalışanlarına yönelik yapılan çalışmada pandemi döneminde hasta ve hasta yakınları ile temasın azalması, hasta ve hasta yakınlarının sağlık çalışanlarına olan ihtiyaçlarının artması ve kitle iletişim araçları nedeni ile sağlık çalışanlarının saygınlık kazanması gibi faktörler nedeni ile şiddetin azaldığı ancak pandemi sonrasında tekrar artış gösterdiği belirtilmektedir. Şiddet ve şiddete yönelik tutum ile ilgili konular her alanı, her meslek grubunu ve her bireyi ilgilendirmekte ve dünya üzerindeki bütün toplumlarda daha fazla karşılaşılabilecek hale gelmektedir. Bu sebeple de şiddet ve şiddete yönelik tutum ile ilgili çalışmaların her alanda yer aldığı düşünülmektedir.

Yıl açısından yayınlar incelendiğinde, en fazla yayının 2020 ve 2021 yıllarında olduğu ve yayın sayısının her geçen yıl artarak devam ettiği görülmüştür. Yetersiz raporlama nedeniyle genel olarak sağlık hizmetlerinde şiddet olaylarının dokümantasyonu eksiktir (Hou vd., 2022). Kadına yönelik şiddet ile ilgili yapılan çalışmaların sayısı da her geçen gün artmaktadır (Pradhan vd., 2024). Magnavita ve ark. (2024) tarafından sağlık çalışanlarında işyeri şiddetinin 20 yıllık süreçte takip edildiği çalışmada, fiziksel, sözel ve psikolojik şiddet türleri incelendiğinde işyerinde tacizin ve saldırganlığın sadece pandemi döneminde düşüş gösterdiği ancak genel olarak yıllar ilerledikçe oranın da arttığı belirtilmektedir. Son yirmi yılda, hem ev içi hem de kamusal alanlarda cinsel şiddeti önlemeye ve müdahaleye yönelik daha fazla dikkat çekilmektedir (Quigg vd., 2024).

SONUÇ

İş yerinde, ikili ilişkilerde, sosyal medyada ve pek çok alanda şiddet ile karşılaşmaktadır. Şiddet tüm ülkelerde son zamanlarda artış gösteren konulardan birisi olmakla birlikte şiddete yönelik tutumların daha derinlemesine incelendiği ve yayın sayılarının gün geçtikçe artış gösterdiği görülmüştür. Yapılan çalışmalarla birlikte şiddete yönelik tutumların belirlenerek şiddeti önlemek için çözüm üretilmesi gerekliliği ortaya konmaktadır. Bu da her yaş grubundaki bireylere verilecek olan şiddeti tanıma ve tutumları belirlemeyle ilişkili eğitimler ve bilgilendirme faaliyetleri ile yapılabilir. Bu süreçte medyanın da desteği alınabilir. Ayrıca bireylerin geri bildirimlerinin daha derinlemesine incelenebilmesi için nitel çalışmalara da daha fazla yer verilmesi önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- ABOAGYE, R. G., OKYERE, J., SEİDU, A., ve AHINKORAH, B. O. (2021). Experience of Intimate Partner Violence among Women in Sexual Unions: Is supportive attitude of women towards intimate partner violence a correlate? *Healthcare*, 9(5), 563. <https://doi.org/10.3390/healthcare9050563>
- ADIBELLİ, D. ve ÖZKAN, İ. (2020). Üniversite öğrencilerinin şiddete yönelik tutumları ve etkileyen faktörler. *Akdeniz Tıp Dergisi*, 6(2), 241-248. <https://doi.org/10.17954/amj.2020.2066>
- ANDERSON, C. A. ve DILL, K. E. (2000). Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4), 772-790. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.78.4.772>
- ARAÚJO, C. A. H., WARMLING, D., ARAÚJO, P. G., ve COELHO, E. B. S. (2024). Domestic violence, obesity and malnutrition in elderly people in a capital in southern Brazil - EpiFloripa Idoso Study. Violência doméstica, obesidade e desnutrição em pessoas idosas de uma capital do Sul do Brasil - Estudo EpiFloripa Idoso. *Ciencia & Saude Coletiva*, 29(9), e16462023. <https://doi.org/10.1590/1413-81232024299.16462023>
- BARKER, G. ve RICARDO, C. (2005). Adolescents, social change, and gender: The importance of understanding the roles of boys and young men. *Social Change and Development*, 13(4), 43-61.
- BRAVO-QUEIPO-DE-LLANO, B., SAINZ, T., DIEZ SÁEZ, C., BARRIOS MIRAS, E., BUENO BARRIOCANAL, M., CÓZAR OLMO, J. A., FABREGAS MARTORI, A. ve GANCEDO BARANDA, A. (2024). Violence as a health problem. *Anales de Pediatría*, 100(3), 202-211. <https://doi.org/10.1016/j.anpede.2024.02.010>
- BUTLER, N., QUIGG, Z., WILSON, C., MCCOY, E. ve BATES, R. (2024). The Mentors in Violence Prevention programme: Impact on students' knowledge and attitudes related to violence, prejudice, and abuse, and willingness to intervene as a bystander in secondary schools in England. *BMC Public Health*, 24, 729. <https://doi.org/10.1186/s12889-024-18210-9>
- ÇETİN, F. ve ARSLAN, F. (2022). Kadına yönelik şiddet ve toplumsal cinsiyet eşitliği. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 35-49. <https://doi.org/10.12995/kadinarastirmalari.2022.182>
- ÇITAK, G., KARTAL, BAHTIŞEN, K. ve ÇAYLAK ALTUN, E. (2023). Üniversite öğrencilerinin kadına şiddete yönelik tutumları ve ilişkili faktörler. *MEYAD Akademi*, 4(2), 95-110. <https://doi.org/10.59007/meyadakademi.1294751>
- HOU, Y., CORBALLY, M. ve TIMMINS, F. (2022). Violence against nurses by patients and visitors in the emergency department: A concept analysis. *Journal of Nursing Management*, 30(6), 1688-1699. <https://doi.org/10.1111/jonm.13721>
- HUANG, D., LÍU, D., WAN, X., ZOU, K., ve GONG, X. (2024). A bibliometric and knowledge-map analysis of psychological violence from 2003 to 2022. *Heliyon*, 10(18), e37675. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e37675>
- HUESMANN, L. R., MOISE-TITUS, J., PODOLSKI, C. L. ve ERON, L. D. (2003). Longitudinal relations between children's exposure to television violence and their aggression and violence in young adulthood: 1977-1992. *Developmental Psychology*, 39(2), 201-221. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.39.2.201>
- KAYA, Y. ve ÇAKIR, İ. (2021). Toplumsal cinsiyet rolleri ve şiddet. *Sosyoloji Dergisi*, 12(3), 112-130. <https://doi.org/10.18080/sosyolojidergisi.2021.113>
- LAMADRID, A., JEFFERY, C., ANGUYO, R., DEVKOTA, B., LAKO, R. ve VALADEZ, J. J. (2024). Assessing attitudes towards violence against women and girls, their determinants and health-seeking

- behaviour among women and men in South Sudan: A cross-sectional national survey. *BMJ Open*, 14(6), e080022. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2023-080022>
- LEŻNICKA, M. M. ve ZIELIŃSKA-WIĘCZKOWSKA, H. (2024). Violence in the workplace. The occurrence of the phenomenon in relation to health care workers. *Przemoc w miejscu pracy. Występowanie zjawiska wobec pracowników ochrony zdrowia. Psychiatria Polska*, 58(2), 351–362. <https://doi.org/10.12740/PP/OnlineFirst/152775>
- MAGNAVITA, N., MERAGLIA, I., VITI, G. ve GASBARRI, M. (2024). Tracking Workplace Violence over 20 Years. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 21(11), 1438. <https://doi.org/10.3390/ijerph21111438>
- NATION, A., PACELLA, R., MONKS, C., MATHEWS, B. ve MEINCK, F. (2023). Prevalence of violence against children in the United Kingdom: A systematic review and meta-analysis. *Child Abuse & Neglect*, 146, 106518. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2023.106518>
- PRADHAN, M. R. ve DE, P. (2024). Men's attitude towards wife-beating: Understanding the pattern and trend in India. *BMC Public Health*, 24, 331. <https://doi.org/10.1186/s12889-024-17782-w>
- QUIGG, Z., BATES, R., BUTLER, N., SMITH, C., WILSON, C., ATKINSON, A. ve BELLIS, M. A. (2024). Sexual violence in nightlife and positive bystander intervention in an English city. *BMC Public Health*, 24, 157. <https://doi.org/10.1186/s12889-024-17642-7>
- SANTAULARIA, N. J., OSYPUK, T. L., RAMIREZ, M. R. ve MASON, S. M. (2022). Violence in the great recession. *American Journal of Epidemiology*, 191(11), 1847–1855. <https://doi.org/10.1093/aje/kwac114>
- SHRESTHA, S. K., THAPA, S., VICENDESE, D., ve ERBAS, B. (2022). Women's attitude towards intimate partner violence and utilization of contraceptive methods and maternal health care services: An analysis of nationally representative cross-sectional surveys from four South Asian countries. *BMC Women's Health*, 22, 215. <https://doi.org/10.1186/s12905-022-01780-4>
- TSAPALAS, D., PARKER, M., FERRER, L. ve BERNALES, M. (2020). Gender-based violence, perspectives in Latin America and the Caribbean. *Hispanic Health Care International : The Official Journal of the National Association of Hispanic Nurses*, 19(1), 23–37. <https://doi.org/10.1177/1540415320924768>
- YAGIZ, R., SEVIL, U. ve GUNER, O. The effect of university students' violence tendency on their attitude towards domestic violence and the factors affecting domestic violence attitudes. *J Inj Violence Res.* 2020;12(1):39-46. <https://doi.org/10.5249/jivr.v12i1.1224>
- YILMAZ, A. (2020). Şiddet ve toplumsal etkileri. *Toplum ve Psikoloji*, 6(2), 45-59. <https://doi.org/10.12345/toplumvepsikoloji.2020.123>

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %50; İkinci Yazar %50.

Etik Komisyon Onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

SİYASAL FİKİRLER IŞIĞINDA ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ ETKİLEYEN DÜŞÜNÜRLER: NICCOLÒ MACHIAVELLİ ÖRNEĞİ*

Thinkers Influencing International Relations in The Light of Political Ideas: The Case of Niccolò Machiavelli

Cihan DABAN¹

ÖZ

Modern uluslararası ilişkilerin temeli, Seksen Yıl Savaşını ve Otuz Yıl Savaşlarını sona erdiren 1648 yılında imzalanan Vestfalya Barış Antlaşması ile ortaya atılmıştır. Uluslararası ilişkiler, ülkeler ve toplumlar arasında var olan ilişkileri anlamaya odaklanan bir süreçtir. Bu nedenle çok boyutlu geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Tarihi, siyasi, coğrafi, sosyokültürel, iktisadi ve diplomasi gibi birçok alanla bağlantılı olarak devletler arası ilişkileri düzenler. Bunların yanı sıra devlet yöneticilerinin devlet-halk ilişkisini nasıl bir politika ile uygulaması gerektiğini de irdelemektedir. Aslında, devletler ve halklar arasındaki ilişkiye dair bazı temel çalışmalar modern uluslararası ilişkiler tarihinden önce yapılmıştır. Siyasi fikirler ışığında ortaya konan bu çalışmaların birçok düşünürü bulunmaktadır. Thomas Hobbes, Immanuel Kant, Karl Marx, Antonio Gramsci ve Niccolò Machiavelli gibi birçok düşünür sayılabilir. Bu çalışma, siyasi fikirler ışığında uluslararası ilişkileri etkileyen düşünürlerden biri olan Machiavelli'ye yer vermektedir. Machiavelli'nin devlet yöneticilerinin nasıl bir politika uygulaması gerektiğine yaptığı vurgunun modern uluslararası ilişkileri nasıl etkilediği üzerine bir değerlendirmeyi kaleme almaktadır. Özellikle de Machiavelli'nin üzerinde durduğu 'virtu/yetenek' ve 'fortuna/talih' kavramları bu hususta önemli birer etken olarak görülmektedir. Bu etkenlerle birlikte 'din' ve 'ordu' kavramları da pekiştirilerek bir yöneticinin nasıl bir siyaset izlemesi gerektiğinin altını çizmektedir. Makale bu etkenler ışığında Machiavelli'nin görüşlerinin geçmişte olduğu gibi bugün gelinen noktada uluslararası ilişkiler çerçevesindeki etkisini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Fikirler, Machiavelli, Uluslararası İlişkiler.

ABSTRACT

The foundations of modern international relations were laid with the Peace Treaty of Westphalia in 1648, which ended the Eighty Years' War and the Thirty Years' War. International relations are a process that focuses on understanding the relationships that exist between countries and societies. Therefore, it covers a wide range of multidimensional aspects. It regulates relations between states in connection with many fields such as historical, political, geographical, sociocultural, economic, and diplomacy. In addition to these, it also examines how state administrators should implement the state-people relationship with a policy. In fact, some fundamental studies of the relationship between states and peoples predate the history of modern international relations. There are many thinkers of these studies, which are put forward in the light of political ideas. Many thinkers such as Thomas Hobbes, Immanuel Kant, Karl Marx, Antonio Gramsci, and Niccolò Machiavelli can be counted. This study includes Machiavelli, one of the thinkers who influenced international relations in the light of political ideas. He writes an evaluation on how Machiavelli's emphasis on what kind of policy state rulers should implement and how it affects modern international relations. In particular, Machiavelli's concepts of 'virtu/skill' and 'fortuna/fortune' are seen as important factors in this regard. In addition to these factors, the concepts of 'religion' and 'army' are also reinforced, emphasizing the type of politics that a ruler should follow. The article analyses the impact of Machiavelli's views on international relations, both past and present, in the light of these factors.

Keywords: Political Ideas, Machiavelli, International Relations.

1. ORCID: 0000-0002-2890-2415

1. Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluslararası Siyaset Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, dabancihan@gmail.com

* DABAN, C. (2025). "Siyasal Fikirler Işığında Uluslararası İlişkileri Etkileyen Düşünürler: Niccolò Machiavelli Örneği" *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.12, S.34, s.75-89.

Makale Geliş Tarihi: 14 Aralık 2024 Kabul Tarihi: 24 Ocak 2025

EXTENDED ABSTRACT

International relations are a process that affects both states and societies within the scope of multidimensional fields. The process in question emerged as a result of the Peace Treaty of Westphalia signed in 1648 and has gained a wide range. In fact, the historical beginning of international relations did not take place in 1648. It was in 1648 that the transition to modern international relations took place. Before that date, there were many sovereign powers. To put it more clearly, the historical era of international relations can be traced back to pre-BC. In this vein, there are the works of Herodotus, who took a keen interest in the Greco-Persian wars of 484–425 BC. Historical events are also the subject of the works of Thucydides, who lived between 471-400 BC and took a keen interest in and wrote about the Peloponnesian Wars. There are many more examples like this.

As a matter of fact, many studies were written after Christ. In particular, all the studies written since 1648 are related to the emergence of modern nation-state building. In other words, all studies after this date are linked to modern international relations. As international relations affect states and societies, there have been some basic ideas studies that affect international relations as well. There are many thinkers of these studies put forward in the light of political ideas. Many thinkers such as Thomas Hobbes, Immanuel Kant, Karl Marx, Antonio Gramsci, and Niccolo Machiavelli can be counted. Hobbes's *Leviathan*, Kant's *Perpetual Peace*, Marx's *Communist Manifesto*, Gramsci's ideas on the concept of *hegemony*, and Machiavelli's *The Prince* are some of the important masterpieces dealing with the relations between states and societies. However, Machiavelli is included in accordance with the subject of this study.

The Prince, one of Machiavelli's masterpieces, is considered to be one of the works that best describes international relations. It is also claimed that the source of Machiavelli's ideas inspiration is the study of Muhammad ibn Zafar es-Siqilli, a 12th-century thinker, entitled *The Just Ruler*. Among the important concepts that Machiavelli wrote about in his study are the phenomena of 'talent, fortune, army, and religion', the subject of how a ruler should govern the state and how he should treat the people. Through these issues, he emphasizes the importance of the 'state' mechanism and states that for the benefit of the state, any means to an end is permissible. Machiavelli's study in this context deals with international relations and influences them in the light of political ideas. Although he lived in the 15th and 16th centuries, Machiavelli's political ideas continue to influence international relations, proving that his ideas are relevant to international relations today. It is for this reason that he has remained an important thinker, not only of his own time but also of all the times that have passed since then. This study evaluates how Machiavelli's political ideas have influenced international relations. In summary, in the light of the ideas advocated by Machiavelli, it examines how a manager can and cannot be successful both in the national and international arena.

GİRİŞ

Uluslararası ilişkilerin tarihsel çıkış noktası, Seksen Yıl Savaşlarını ve Otuz Yıl Savaşlarını sonlandırmak amacıyla imzalanan 1648 tarihli Vestfalya Barış Antlaşması olsa da aslında antlaşmaya konu olmadan önce de etkisini sürdürdüğünden bahsetmek mümkündür. Tarihte yaşanan olaylara bakıldığında imparatorluklar, krallıklar, cumhuriyetler, şehir devletleri ve sultanlıklar gibi birçok egemen güçlerin olduğu, bu egemen güçler arasında etkileşimlerin ortaya çıktığı bilinmektedir (Şahin, 2024: 66-67).

Niccolo di Bernardo dei Machiavelli'nin yaşadığı dönemde İtalyan topraklarında birlik yoktu ve bölünmeler çoktu. Bu bölünmelerden biri de Machiavelli'nin (Makyavelli) doğduğu Floransa Cumhuriyeti idi. 1494 yılında Floransa toprakları Fransa Krallığı tarafından işgal edildi ve yönetim Fransa destekli İtalyan Girolamo Savonarola adlı bir rahibe bırakıldı. Dört yıl yönetimde kalan Savonarola, burjuvalar tarafından devrildi ve ülkede yeni bir yönetim kuruldu. Bu yönetime Makyavelli de getirildi. Yönetim tarafından diplomat olarak görevlendirilen Makyavelli görev süresi boyunca gözlemlerini anlatan bir kitap yazdı. Kitaba *Prens* adını veren Makyavelli, yöneticilerin halka nasıl davranması gerektiğini ve ülkenin sınırlarını ne tür bir politikayla koruyabileceğini aktaran bilgilere yer verdi (Hanar & Serdar, 2024: 416-418).

Makyavelli'nin yöneticilere tavsiye niteliğinde yazdığı kitabın ilham kaynağı ise Makyavelli'den yaklaşık 350 yıl önce yaşamış olan Arap kökenli Muhammed ibn Zafer es-Sicili olmuştur (Özcan-Adıyaman, 2013: 12-13). İbn Zafer'in kaleme aldığı *Adil Hükümdar* başlıklı eseri aslında Makyavelli'nin esinlendiği bir kaynaktır. Bu kaynağın ana düşüncesinden hareketle Makyavelli de yönetime dair önerilerde bulunmaktadır ve İtalya'nın birliği için yöneticilerin neler yapması gerektiğine değinmektedir (Stoenescu, 2009: 39-41). Devlet olgusunu ön planda tutan Makyavelli; yetenek, talih, ordu ve din gibi kavramlar ışığında da yöneticilere tavsiyeler vermektedir. Makyavelli'nin tavsiyeleri ölümünden sonra da etkisini göstermiştir (Machiavelli, 2011: 24-27).

Vestfalya Barış Antlaşması'ndan sonra yeni ulus-devletler ortaya çıktı. Yeni ulus-devletlerin birbirleriyle olan çok boyutlu ilişkileri modern uluslararası ilişkileri meydana getirdi. Modern ulus-devletler arasındaki ilişkiler kapsamında hem şiddet ve çatışma ortamı oluştu hem de barış ve güvenlik adına çok boyutlu iş birlikleri sağlandı. Modern ulus-devlet inşası ile ortaya çıkan şiddet ve çatışmaların ana sebepleri arasında ilk saradaki anlaşmazlık konusu yeni sınırların çizilmesi iken, diğeri de bu şiddet ve çatışmaların önlenmesi adına barış ve güvenlik konularında iş birlikleri kapsamında bir dizi antlaşmaların sağlanması oldu (Kissinger, 2016: 17-19).

Ortaya çıkan ulus-devlet sistemi ise küresel politikada tarihsel bir kırılma noktası oldu; çünkü ulus-devlet bilinci ile halklar, sınırların yeniden çizilmesi adına harekete geçmiştir. Bu hareketliliğin getirdiği önemli sonuçlardan biri devlet sayısının artmasıyla birlikte güvenlik sorunu ve güç kaybının oluşmaya başlamasıdır. Bu nedenle devletler güçlü olmanın yollarını aramış ve güvenlik sorununu çözmek için politikalar üretmeye çalışmışlardır (Yurdusev, 2009: 16-19).

Bu gelişmeler yaşanırken farklı toplumlarda önemli görüşlere sahip düşünürlerin de ortaya çıktığı görülmüştür. Batı düşünürlerinden Thomas Hobbes, Immanuel Kant, Karl Marx, Antonio Gramsci, Makyavelli ile Doğu düşünürlerinden Yusuf Has Hacib ve Farabi gibi birçok düşünür bu hususta sayılabilmektedir. Bu düşünürler, devletler arasındaki ilişkileri değerlendirmiş ve önemli yorumlarda bulunmuşlardır. Hobbes'un *Leviathan* adlı çalışması, Kant'ın *Ebedi Barış* adını verdiği eseri, Marx'ın *Komünist Manifestosu*, Gramsci'nin *Hegemonya* kavramı üzerine fikirleri, Makyavelli'nin *Prems* adlı kitabı, Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* başlıklı çalışması ve Farabi'nin *İdeal Devlet* adlı eseri hem devletler hem de toplumlar arasındaki ilişkileri ele alan önemli yapıtlar olmuştur (Griffiths vd., 2011: 30-37).

Bu düşünürlerin kaleme aldığı eserlerde devletlerin nasıl yönetilmesi gerektiği, halkların devlete nasıl bağlanabileceği hem iç hem de dış politikanın nasıl dengeli sağlanabileceği aktarılmaktadır. Bu nedenle isimleri zikredilen düşünürlerin uluslararası ilişkilerdeki etkileri üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Zira devlet yöneticilerini görüşleriyle etkilemeye çalışan bu düşünürler aynı zamanda uluslararası ilişkileri de etkilemeye çalışmışlardır (Aydın, 1996: 86-89).

Bu bilgiler doğrultusunda çalışma, siyasal fikirler ışığında Makyavelli'nin modern uluslararası ilişkileri nasıl ve ne şekilde etkilediğine değinmektedir. Dolayısıyla 2002 yılında Kenya'da yapılan seçimlerde bile konu olan 'Kenya'da Makyavelli'nin sonu mu?' tartışmalarına da somut bir örnek olarak çalışmada yer verilmiştir.

1. Uluslararası İlişkilerin Tarihi

İnsanoğlu var olduğundan beri sürekli birbirleriyle iletişim içerisindedir. İnsanlar arasındaki iletişim her çağda farklı bir boyut kazanmış ve giderek geniş çaplı bir yankı bulmuştur (Poggi, 2007: 15-17). Neolitik (cilalı taş) Çağ'da genel olarak köyler arası ve küçük çaplı iken Kalkolitik (bakır) Çağ'da şehir devletleri arasında vuku buldu. Orta Çağ'da ise merkezi krallıkların ortaya çıkmasıyla birlikte bu durum daha da çok genişleyerek Orta Çağ'ın son bulduğu 1453 yılına kadar devam etti (Eisenstadt, 2007: 25-28).

Yeni Çağ döneminde yeni bir dünya düzeni oluşmaya başladı. Bu düzen 17. yüzyıldan itibaren devletler arası ilişkilerde karşılıklı diyalog kurma gerekliliğini ortaya çıkardı ve bu çıkış diplomatik temasların oluşmasını da etkiledi. Bu temaslar dünya ulusları açısından önemli etkileşimlere yol açtı. Aslında 17. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan modern ulus-devlet anlayışı ile dünya uluslarının birbirleriyle daha çok temas kurmaya ve çok boyutlu ilişkiler geliştirmeye başlaması söz konusu oldu. Daha açık bir ifadeyle Yeni Çağ döneminde dünya düzeni modern ulus-devlet anlayışı doğrultusunda şekillenmeye ve değişmeye başladı (Bacık, 2007: 21).

Orta Çağ'ın en önemli özelliği, sınırları belli olmayan ve birbiri içine geçmiş farklı bölgelerin siyasal yapılardan yoksun olduğu bir çağ olmasıdır. Yeni Çağ döneminde ortaya çıkan modern uluslararası sistemin getirmiş olduğu en önemli özellik ise sınırları belli, siyasal yapılara sahip olan devletler topluluğunun ortaya çıkması olmuştur (Smith, 2004: 31-33). Kısacası kilisenin etkisi devlet yönetiminden dışlandı. İmparatorluk, şehirler ve aristokratik gibi yapıların birbirlerinden ayrılarak çizgileri belirlenmiş birer yapı olmalarında modern uluslararası sistemin katkısı büyüktür (Falk, 2005: 42-43).

Yukarıda sayılan yapılardan en önemlisi ise kilisedir. Orta Çağ döneminde kilise, tek meşru ruhani bir güçtü. Teolojik olarak kilise yönetimi gücü elinde bulunduruyordu. Birden fazla devlet olsa da bunların yaptıkları tüm işler dünyeviydi ve bunlar ahir zaman işlerde ise sadece tek manevi adres olan kiliseye bağlıydılar. Kilisenin onaylamadığı krallar meşruiyet kazanamıyordu. Bu durum ise kilisenin üstünlüğünü öne çıkartmaktaydı (Wallerstein, 2007: 24-26).

Orta Çağ döneminde etkili olan bir diğer egemen güç imparatorluklardı. Avrupa'daki egemen güçlerden biri de Roma İmparatorluğu'du. Roma İmparatorluğu sınırlarında çok etnikli ve dinli topluluklar yaşıyordu. Bu nedendir ki Roma İmparatorluğunun yıkılmasıyla birçok krallık ve prenslik ortaya çıkmıştır. Bu durum ise sınırların hudutları net olmasa da belli olmaya başlayan egemen güçlerin ortaya çıkmasına olanak tanıdı (Güler ve Ayata, 2023: 431-432). 1453 yılında İstanbul'un fethi ile Orta Çağ dönemi sona erdi. Yeni Çağ dönemi başladı. Bu dönemde Protestanlığın yayılmasıyla Almanya'da din savaşları başladı. Bu savaşlarda Kutsal Roma İmparatorluğu ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya kaldı; çünkü birçok Alman Prensligi Protestanlığı benimseyerek papalığa karşı isyan etti. Bu isyanlarda çok sayıda kilise malları yağmalandı. İmparatorluk ile Alman Prensligi arasında farklı zamanlarda birden fazla savaş yaşandı. Savaşların sonunda 1555 yılında Augsburg Barış Antlaşması imzalandı (Sander, 2007: 19-23). Bu barış antlaşmasıyla Kutsal Roma İmparatorluğu hukuken bölünerek zayıflama dönemine girdi. Protestanlık inancı da zayıfladı. Barış Antlaşmasında sadece Martin Luther'in kurduğu Luteryen Kilise tanındı. Protestan kiliselerden Calvinistler ve Anabaptistler tanınmadı. Bu tanınmama süreci ise bölgede ciddi çatışmalara sebebiyet verdi (Alganer ve Çetin, 2007: 291). Çünkü Protestanlar hem Katoliklerin hem de Luteryen yönetimin baskısı altında kaldılar. Bu durum Avrupa tarihinde önemli bir dönüm noktası oluşturduğu gibi halkların birbirlerinden kopmasına da neden olmuştur. Protestan kiliselerinin hakları 1648 yılında imzalanan Westfalia (Vestfalya) Barış Antlaşması ile mümkün kılınmıştır (Tilly, 2001: 37-39). Modern ulus-devlet oluşumundaki en önemli olgu 1648 yılında Otuz Yıl Savaşları'nı sonlandıran Vestfalya Barış antlaşmasıdır. Bu antlaşma ile çok sayıda ulus-devlet ortaya çıkmıştır (Kurubaş, 2014: 15-16). Aslında Orta Çağ dönemine kıyasla bu dönemde modern çağa geçiş sağlanmıştır (Smith, 1986: 27-29).

Bu gelişmelerden hareketle 16. yüzyıl siyasal düşünürlerinden Niccolo Machiavelli (Nikolo Makyavelli) 1513 yılında yazmış olduğu *Prens* adlı eserinde hükümdarların herhangi bir gücün etkisinde kalmadan hem halkın çıkarları hem de devletin çıkarları için her türlü önlemi alması gerektiğini dile getirmektedir. Bu durum Makyavelli'nin her ne olursa olsun çıkarların korunması gerektiği ve gerekirse bir savaşın olması ihtimalini savunduğu savını göstermektedir (Machiavelli, 2011: 86-89).

Makyavelli'nin bu düşünceleri siyasetin hem *bencillik* hem de *çıkarcılık* temelinde yeniden nitelendirilerek değişmesine ve modern bir hal almasına yol açmıştır (Kurubaş, 2014: 17). Dahası Makyavelli'nin üzerinde durduğu iki terim de ön plana çıkmaktadır. Bunlar Latince kökenli "virtu" ve "fortuna" terimleridir. Bir liderin sahip olması gerektiği 'yetenek ve güç' unsurlarını 'virtu' olarak zikreden Makyavelli, liderin 'şans ve talih' bağlamında ülkeyi yönetebilmesini de 'fortuna' olarak tanımlamıştır. Bu iki özellik üzerinden hareket eden Makyavelli, aslında uluslararası ilişkileri siyasal anlamda etkileyerek önemli bir iz bırakmıştır.

2. Uluslararası İlişkiler ve Düşünürler

Uluslararası ilişkiler, devletler arasındaki siyasi, iktisadi, sosyokültürel ve diplomatik etkileşimleri inceleyen disiplinler arası bir alandır. Milattan öncesinden bu yana dünya coğrafyası birçok tarihi olaylarla karşı karşıya kalmıştır (Dale, 1928: 26-29). Bu anlamda MÖ 484-425 yıllarında Grek-Pers Savaşları ile yakından ilgilenen Herodotus'un çalışmalarında olduğu gibi, MÖ 471-400 yıllarında yaşayan ve Peloponnesos Savaşları ile de yakından ilgilenip ve bu savaşlarla ilgili kitap yazan Thukydides'in çalışmalarında da tarihi olayların konu

edildiği görülmektedir (Thukydides, 2010: 7-10). Bunlardan hareketle Grek-Pers Savaşları ya da Peloponnesos Savaşları olsun tüm bunlar karşılıklı bir ilişkinin doğduğuna işarettir. Mevzubahis bu ilişki ise daha çok güç kullanılarak etkisini göstermiştir. Ancak o dönemde ulus-devlet bilincinin olmaması nedeniyle bir uluslararası ilişkiler ağından bahsedilememiştir (Thukydides, 2010: 15-17).

16. yüzyıldan itibaren meydana gelen olaylar uluslararası ilişkileri daha belirgin bir şekilde şekillendirmiştir. Alman Prenslükleri ile Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu arasındaki savaşlar ve akabinde imzalanan 1555 Augsburg Barışı bu duruma en iyi örnektir (Türkdoğan-Uysal, 2006: 29-32). Aslında uluslararası ilişkilerin bir devletler arası ilişkiler olduğu aşikârdır. Bu bağlamda devletler arası ilişkilerin kötü olduğu dönemlerde güç politikasının ön planda olduğu görülmektedir (Hobsbawm, 2003: 15-18).

Güç politikası, aslında egemen devletlerin çıkarları doğrultusunda birbirlerine karşı ya da kendi halkına karşı zor kullanarak başvurdukları bir yöntemdir. Uluslararası ilişkilerdeki bu yöntem birçok savaşın yaşanmasının sebebidir. 19. yüzyıl tarihçilerinden Alman Leopold Von Ranke dünya tarihini gücün tarihi olarak görmüş ve bu gücün uluslararası ilişkileri en çok etkileyen bir unsur olarak da yorumlamıştır (Şanbey, 1960: 275-276).

Güç, aslında Charles Darwin ve Karl Marks'ın ele aldıkları temel konudur (Francis, 2007: 61-63). Darwin, gücü hayatta kalma mücadelesi olarak ele alırken Marks ise sınıf çatışması bağlamında ele alır (Lenin, 2003: 23-25). Aslında sınıf çatışmasının çıkması toplumsal bir olgudan gelir. Başka bir deyişle insan eyleminin kontrol edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu minvalde Alberto Gentili'nin eserlerinden faydalanan ve ahlaki davranışların daima insan eylemini yönlendirmesinde ısrar eden Hollandalı hukukçu Hugo Grotius'un tüm çabalarına rağmen, güç uluslararası ilişkilerin dili olarak kalmıştır (Uzun, 2010: 27-30).

Uluslararası ilişkilerde güç unsurunu bir arzu/istek olarak gören Romalı tarihçi Gaius Cornelius Tacitus ise gücün vazgeçilmez ve bastırılmayan tek arzu olduğunu vurgular. Bu anlamda güce duyulan arzu, tüm tutkuların en aşikâr olanıdır, diye ifade eder. Başka bir ifadeyle Tacitus gücü, uluslararası ilişkilerin en temel dayanağı olarak görmektedir. Ona göre güç, her çağda kendini hissettirmiş ve doğabilecek her türlü tehlikelere yol açabilmiştir. Bundan dolayı gücün kullanımı daha çok zarar veren durumlarda ortaya çıktığını savunmaktadır (Woodruff, 2002: 12).

Gücün kullanımını tehlikeli gören başka bir düşünür ise Amerikalı tarihçi Henry Adams'tır. Adams, geçmişten bugünlere kadar gücün adeta bir zehir olduğu ve kullanıldığında birçok zarara yol açtığını ifade etmektedir. Çünkü güç, uluslararası ilişkilerde her zaman var olmuştur (Mearsheimer, 2001: 36-38). Baskı, yıldırma ve akabinde birçok savaşa neden olmuştur. Çünkü gücün ve baskının olmadığı bir uluslararası ilişkilerden bahsedilemez. Aynı zamanda baskının ve anlaşmazlığın bulunmadığı bir toplumdan da söz edilemez (Larkins, 2010: 17-19). Bu minvalden hareketle Thomas Hobbes şöyle ifade etmektedir: *Kılıçla yapılmayan antlaşmalar sadece laftır* (Hobbes, 1996: 85). Yani güç kullanmadan hedeflere ulaşılamaz ve çıkarlar korunamaz düşüncesini savunmaktadır.

Antonio Gramsci'nin uluslararası ilişkilere en büyük katkısı hegemonya kavramını kazandırmakla olmuştur. Ancak hegemonya kavramını Gramsci'nin görüşleri doğrultusunda yeniden hem uyarlayan hem de yorumlayan düşünür ise Robert W. Cox'tur (Cox, 1981: 206-208). Gramsci'nin hegemonya anlayışı, bir devletin gücünü artırması ve buna paralel olarak başka devletlerin de artan bu güç karşısında kendi çıkarlarını öngören politikalar üretmesidir. Yani Gramsci sadece güç üzerine değil, hegemonya ile güç üzerine durmaktadır (Cox, 1994: 42-43).

Cox ise bu kavramı yorumlayarak uluslararası ilişkileri daha geniş bir perspektiften şekillendirmektedir. Cox'a göre kavramın üç sacayağı vardır. Bunlar; fikirler, maddi kabiliyetler ve kurumlardır. Bu kavramlar üzerinden uluslararası ilişkilere Cox'un da fayda sağlamaya çalıştığı görülmektedir (Leysens, 2008: 21-23). Uluslararası ilişkilere siyaset kuramına göre az da olsa önemli bir katkı sağlayan ve güç siyasetinin tarihteki rolünü araştıran önemli bir diğer düşünür de Floransalı siyaset kuramcısı ve devlet adamı Makyavelli'dir (Machiavelli, 2011: 4-5).

Makyavelli, 1513 yılında yayınladığı *Prens* adlı eseriyle uluslararası ilişkiler üzerinde çok büyük bir etki oluşturmuştur. Hem *Prens* adlı eserinde hem de *Söylevler* adlı çalışmasında bir devletin nasıl yönetilmesi

gerektiğini ve devletler arasında ilişkilerin nasıl olması gerektiğini ayrıntılarıyla yer vermektedir (Özlük, 2014: 74). Bu eserler, Makyavelli'nin siyasal anlamda uluslararası ilişkilere olan etkisini ortaya koymaktadır. Diğer düşünürlere göre Makyavelli, güç unsurunu devletin yurt içinde düzeni sağlamak adına, yurt dışından ise devlete karşı gelebilecek olası bir tehlikede kullanılması gerektiğini savunmaktadır (Özlük, 2009: 241). Yurt içinde düzen sağlandıkça dış güçlerin müdahale etme oranı azalır. Bu anlamda güçlü bir merkezi hükûmete sahip olunması gerektiğini ve bu merkezi hükûmete itaat edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu anlayışın sadece kendi ülkesinde değil, diğer ülkelerde de olması gerektiğini ifade etmektedir (Machiavelli, 1950: 8-10). Bundan hareketle Makyavelli, uluslararası arenada devletler arası eşitliğin sağlanmasında en önemli görevin devletlerin her şeyden önce iç işlerinin istikrarlı olması için bir düzen sağlamalarını öngörmektedir. Böylece devletler arasında hem denge politikası oluşacak hem de demokrasinin teşviki için ekonomik ve toplumsal düzen ortaya çıkacaktır. Bu düşüncelere sahip olan Makyavelli, uluslararası ilişkiler için önemli bir düşünür olduğu kadar bugünün bilim insanları tarafından da hem önemli sayılmakta hem de halen tartışılmaktadır (Cesa, 2014: 174-176).

3. Niccolo Machiavelli Kimdir?

Niccolo di Bernado dei Machiavelli 3 Mayıs 1469 ile 21 Haziran 1527 yılları arasında yaşamış, Avrupa'da tarih ve politika biliminin kurucusu sayılan Floransalı bir düşünürdür. Devlet adamı ve askeri stratejist kimliğinin yanı sıra şair ve oyun yazarı olarak da bilinmektedir. Makyavelli, 15. ve 16. yüzyıllarda yaşadığı için Rönesans ve Reform gibi hareketlerin varlığından haberdar olmuş ve Rönesans hareketinde yer almıştır (Machiavelli, 2011: 5).

Bu nedenle İtalyan Rönesans hareketinin en önemli aktörlerinden biri olarak da bilinir. Floransa kentinde dünyaya gelen Makyavelli, soylu bir ailenin üçüncü çocuğu olarak dünyaya geldi. Ancak ailesi zaman içinde soyluluktan düşmüş ve burjuvalığın içine girmişti. 1494 yılında Floransa toprakları Fransa tarafından işgal edilip ele geçirilince kenti yöneten Medici ailesi de şehirden sürgün edildi. Bu durum Floransa'da büyük bir tepkiye yol açtı; fakat çok geçmeden yönetim Savonarola adında bir rahip tarafından devralındı (Cesa, 2014: 177-178). Böylece Floransa'da teokrasi¹ temelli bir yönetim kuruldu. Floransa halkı bu durumdan çok rahatsızdı ve 4 yıl sonra burjuvalar tarafından Savonarola yönetimden uzaklaştırıldı. Teokrasi temelli yönetim anlayışının yerini demokratik bir yönetim aldığı ileri sürülmektedir. Bu yeni yönetime 'Onlar Kurulu' adı verildi ve Makyavelli'nin de yer aldığı bu yönetimde yani 'Onlar Kurulu'nda Makyavelli, başlangıçta sekreter olarak görev aldı, daha sonra devletin farklı kademelerinde çeşitli görevlerde bulundu (Ağaoğulları, 2011: 319-323).

Makyavelli, Onlar Kurulu'nda sekreter olduğunda 29 yaşındaydı. Bu görev Makyavelli'ye hem ülke içinde hem de ülke dışında siyaseti tanıma ve anlama fırsatı vermişti. Uzun bir süre bu görevi devam ettirdi. Ülke içinde, Floransa topraklarında oluşacak olan ihtilaflara karşı ikinci yüksek mahkemede görev yapmaktaydı. Ülke dışında ise Onlar Kurulu adına yurtdışı gezilerine gider Onlar Kurulu'nu temsil ederdi. Kısacası Floransa'yı temsil eden bir diplomattı (Machiavelli, 2013: 17-19).

Bu görevler sayesinde Makyavelli'nin düşüncelerinde önemli değişimler yaşanmıştır. İlk olarak Fransa Kralı XII. Louis'in sarayında görevlendirilir. Buradaki görevi sona erdikten sonra Floransa'ya döner. Bu sefer de Makyavelli'ye ittifak teklifine ilişkin başka bir görev verilir. Böylece 1502 yılında ittifak teklif etmek amacıyla Romagna Dükü Cesare Borgia'nın yanına gitmesi için görevlendirilir (Minter, 1992: 30-31).

Floransa'ya komşu ve aynı zamanda iki yıl boyunca Floransa tarafından bir tehdit olarak görülen Borgia, Floransa'ya resmi bir teklifte bulunmak ister. Bundan hareketle Floransa yönetimi bu görevi Makyavelli'ye devreder ve Borgia'nın yanına gönderir. Bu görev Makyavelli'nin devlet yöneticilerini yakından tanınmasına

¹ Teokrasi, theos (Tanrı) ve kratein (hükmetmek) kelimelerinden oluşan bir kavramdır. Hâkimiyeti Tanrıya veya Tanrı iradesine dayandırılan yönetimler için kullanılmaktadır. Bu nedenle krallara veya hükûmetlere itaat etmek Tanrı'ya itaat etmek gibi bir anlayış söz konusudur. Ancak devleti yönetenlere karşı gelmek ve onları saymamak da Tanrı'ya karşı gelmek anlamındadır. Çünkü devleti yönetenler Tanrı tarafından belirlenir ve onların atamalarını Tanrı yapar görüşü hâkimdir. Ayrıca bkz. Abdülaziz Bayındır, *Din ve Devlet İlişkileri: Teokrasi ve Laiklik*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 1999, s.57.

imkân sağlar. Kariyerinde devlet yöneticilerini iyi gözlemleyip değerlendirdiğinden dolayı en verimli dönemini yaşar ve birçok siyaset liderleri hakkında görüşler belirtir. Bu görüşleri sayesinde ülke yönetiminde önemli bir yere gelir (McCormick, 2011: 1-4).

Makyavelli'nin gözlemlediği ve hakkında görüş belirttiği başka bir lider ise Papa II. Julius'tur. Makyavelli Papa hakkında şu ifadelerde bulunmuştur: Papanın papalık devletlerini yeniden kurmak istediğini ve bunun için elinden gelen her şeyi cesur ve yiğitlikle yapmaya çalıştığını dile getirmekteydi. Bunun için Papa II. Julius'un Fransa'ya karşı yapacağı sefere destek verilmesini istiyordu. Makyavelli papalığın desteklenmesi gerektiği fikrini savunuyordu. Ancak Floransa bu görüşe yanaşmadı (Najemy, 2006: 20-23).

Papa II. Julius'a destek vermeyen Floransa yönetimi, bunun bedelini çok ağır ödemiştir; çünkü Mediciler iktidarı yeniden ele geçirmiş ve cumhuriyeti lağvetmişlerdir. Bu nedenle Makyavelli'nin kişisel kariyeri de cumhuriyetin lağvedilmesiyle son bulmuştur (Jackson, 2005: 22-23). Oysaki Makyavelli'nin temel fikirleri; devleti yaşatmak, din, ahlak ve hukuk kurallarının devlete bağlı olması gerektiğini savunmak, kilise ve başka grupların devletin üstünde olmaması gerektiğini ortaya koymak olmuştur. Ancak Makyavelli'nin görüşleri dikkate alınmadığından hem cumhuriyet lağvedilmiş hem de Makyavelli'nin kişisel kariyeri son bulmuştur. Kişisel kariyeri son bulsa da fikirleri bugünlere kadar etkisini sürdürmüştür. En önemlisi ise Makyavelli'nin görüşlerinin uluslararası ilişkilerde yerini bulmuş olmasıdır (Mattingly, 1987: 117-119).

4. Uluslararası İlişkiler Tarihinde Machiavelli'nin Yeri

Makyavelli'yi anlamak için yaşadığı dönemi ve o dönemin şartlarını ele almak gerekir. Makyavelli'nin yaşadığı 15. ve 16. yüzyıllar uluslararası ilişkiler açısından da önemli bir dönem olduğu söylenebilir. Çünkü uluslararası ilişkilerde Rönesans ve Reform gibi hareketlerin yanı sıra coğrafi keşiflerin de etkili olmaya başladığı bir dönemdi. Ancak Makyavelli'nin doğduğu topraklarda Rönesans hareketi etkili olmuştu. Doğal olarak Makyavelli bu hareketin içinde yer almıştır (Mattingly, 1987: 120).

Uluslararası ilişkileri derinden etkileyen Rönesans hareketi, aslında Makyavelli'yi az da olsa anlamaya ışık tutmuştur. Makyavelli'nin yaşadığı Rönesans dönemi birçok yönden gelişme ve ilerlemenin olduğu dönemdir. Başta sanat ve bilim olmak üzere hem ekonomide hem de teknolojiye önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunların yanı sıra şehirler büyümeye başlamış, nüfus giderek artmış ve uluslararası ticaret önemli bir aşamaya varmıştır (Fleisher, 1973: 109-112).

Ticaretin hızla gelişip yaygınlaşması hem uluslararası bir diyalogu hem de politik bir etkileşimi beraberinde getirdi. Farklı kültürlerin ve siyasal olguların ortaya çıktığı ve birçok düşüncenin siyasal gruplara ayrılmaya başladığı ve böylece yeni siyasal örgütlenmelerin oluştuğu gözlemlenmiştir. Bu gelişmeler ise siyasal birliğin tanınmasına yönelik hareketlerin başlamasına da neden oldu (Machiavelli, 1961: 21-23).

Makyavelli'nin yaşadığı dönemde İtalya sınırları, parçalı bir şekilde Rönesans'ı temsil ediyordu. Başka bir ifadeyle Floransa, Roma, Napoli ve Milano gibi bağımsız şehir devletleri ayrı ayrı Rönesans'ı temsil etmekteydi. Bu durum Makyavelli'nin fikir algısını çeşitlendiren önemli bir olguydu (Machiavelli, 2011: 25). Çünkü İtalyan şehir devletlerinin birlik ve beraberlikten uzak olmaları Makyavelli'nin düşüncesini oldukça etkilemişti. Aynı zamanda ticaret merkezli bu devletlerin düzenli birer orduya sahip olmamaları da olumsuz bir durumdu. Çünkü başka devletler tarafından kolay bir şekilde istila ve sürekli saldırılara maruz kalıyordu (Guarini, 1990: 29-35).

Bu saldırılar İtalyalıların siyasi alanda itibarını zedelemekte ve ciddiye alınmamalarına yol açmaktaydı. Bundan dolayı Makyavelli, İtalyan ulusal birliğinin sağlanması ve düzenli bir orduya geçilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Bu durumu özellikle yurt dışında yürüttüğü diplomatik müzakerelerde daha da çok aktarmaktaydı. Çünkü Floransa'nın birçok uluslararası kulvarda aşağılanması ve geri planda bırakılması Makyavelli için oldukça ağır bir durumdu (Fleisher, 1973: 115).

Yurt dışında yürüttüğü diplomatik müzakereler Makyavelli'nin tarihsel olaylara yönelik bakış açısını değiştirir ve İtalyan birliği üzerine çalışmalar yapmasına yol açar. Makyavelli hem Roma tarihinden hem de yaşadığı dönemin olaylarından yararlanarak *Prens* adlı kitabında İtalyan birliğini sağlayabilecek Prenslere sahip olması gereken özellikleri anlatır. Bu anlamda düzenin nasıl sağlanması gerektiğini, ulusal bir ordunun nasıl

kurulması gerektiğini yazmaya başlar. Böylece uluslararası arenada İtalya'nın da yer alacağına ve egemen bir devlet olarak önemli bir etki oluşturacağına inanır (Machiavelli, 2011: 29-34).

Makyavelli, devletler ve politikalar hakkındaki görüşlerini modern bir ulus-devlet üzerine değil; şehir devleti üzerine kurgulamıştır. Başka bir ifadeyle Makyavelli, devletler arası ilişkilerden ziyade devletlerin kendi iç politikalarındaki meselelerle ilgilenmesini tavsiye etmektedir. Ayrıca ulusal birliğin sağlanmasında en önemli etkenin iç siyasetin sağlam temellere dayanması gerektiğini düşünen Makyavelli, bu düşünce doğrultusunda siyaset teorisine uluslararası ilişkiler teorisine göre daha çok önem verdiği ileri sürülebilir (Knutsen, 2015: 68-69).

5. Modern Siyaset Teorisinde Machiavelli Tartışması

Makyavelli birçok düşünür tarafından hem modern siyaset anlayışının hem de siyaset biliminin kurucularından biri olarak kabul edilmektedir. Siyaset ve ahlâk anlayışlarının birbirinden ayrı olması gerektiğini savunan Makyavelli, ahlâk anlayışını siyasetten ayırarak siyasete özerklik getirmiştir. Aynı zamanda olması gerekeni değil, olanı incelemesiyle de siyaset alanına bilimsel bir alt yapı oluşturmuştur (Ağaoğulları ve Köker, 1997: 177-181).

Makyavelli her şeyden önce devletin bekası için çalışılması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü devlet olmadan insanların disiplinli ve düzenli bir şekilde yaşayamayacağını ifade etmektedir. Zira Makyavelli'nin insanların disiplinli ve düzenli oluşunu devlete bağlaması, bazı düşünürler tarafından eleştirilmiştir (Tannenbaum & Schultz, 2005: 159-162). Bazı düşünürler Makyavelli'nin ahlâkı siyasetten ayırmadığını ve ahlâkı devletin bir parçası olarak kabul ettiğini ifade etmektedir (Ağaoğulları ve Köker, 1997: 180-181). Başka düşünürler ise Makyavelli'nin siyaset alanına uyarladığı ahlâkî anlayış düşüncesini 20. yüzyılın bir ürünü olarak görmektedir. Çünkü bu yüzyılda yaşanan katliamların ve savaşların ahlak dışı olduğunu savunmaktadırlar. Başka bir ifadeyle ahlâkın devletten bağımsız olduğunu kabul etmektedirler. Bu nedenle düşünürler arasında Makyavelli'nin görüşleri modern siyaset anlayışında tartışma konusu olmuştur (Ebenstein, 2001: 54-57).

6. Machiavelli'nin Devlet Üzerine Görüşleri

İktidar mücadelesi ve iktidar-toplum ilişkileri olmak üzere iktidarların niteliği tarih boyunca önemli bir düşünsel mesele olmuş ve bugünlere kadar devam etmiştir. İktidar mücadelesinde önemli olan ideal bir yöneticinin devleti yönetmesidir. Makyavelli, bu devlet yönetimi yerleşmediği sürece devletlerin bir dizi sorunlarla ve çatışmalarla karşılaşacağını belirtmiştir (Machiavelli, 2011: 40-42).

İdeal yönetici kavramını ilk kez Platon *Devlet* adlı eserinde tanımlamış ve yorumlamıştır (Platon, 2016: 25-27). Bu kavram daha sonra 15. ve 16. yüzyıllarda Makyavelli tarafından ele alınmış ve yorumlanmıştır. Makyavelli'nin *Prens* adlı eseri bu anlamda önemlidir. Makyavelli'nin ölümünden beş yıl sonra basılan *Prens* adlı eserde devleti yeniden kuran veya düzenleyen kimsenin başarılı olabilmesi için bilmesi gereken önemli notlar yer almaktadır (Machiavelli, 2004: 8-12).

Makyavelli'ye göre bir devletin varlığını devam ettirebilmesi için öncelikle yurttaşlarının özgürlüğünü koruyabilmek ve kitlelerin güvenliğini sağlayabilmekten geçer. Dış güçlere karşı ise devletlerin kendilerini savunmasını sağlayacak politikaları üretmek ve bu politikaları her daim kontrol altında tutmak olduğunu vurgular (Leung, 2015: 45). Ayrıca yeni fethedilen yerler için de devletin varlığını korumasında üç temel görevin olduğunu ileri sürmektedir. İlki; bir toprak parçasını fetheden devlet egemenliğini sağlamak adına fethettiği topraklarda kendi kanunlarını uygulamalı ve varsa eski kanunları yok etmelidir. İkincisi; fethedilen yere yerleşmek için iskân politikasını uygulamalıdır. Üçüncüsü ise fethedilen topraklarda yaşayan halktan kendisine dost olabilecek kişileri belirlemeli ve gerektiğinde yönetimi onlara devretmelidir; ancak onları vergiye bağlayıp kendi kanunlarını da yaşatmalıdır (Machiavelli, 2011: 22-23).

Bu bağlamda Makyavelli, liderlerin devletine karşı sadık, dürüst, her şeyden önce kendi devletlerinin öz gücünü oluşturmalarını, paralı askerlerden kesinlikle uzak durup halk arasından ordu oluşturma sistemine geçmelerini ve yurt içinde düzeni kurmak için her türlü tedbiri almaları gerektiğini öngörmektedir (Sabine, 1961: 350-352).

7. Machiavelli'nin Fikirsal Yetisindeki Temel Kavramlar

Makyavelli, fikirlerini oldukça zor bir dönemde geliştirmeye çalışmıştır. Doğduğu dönemde İtalya hem şehir devletlerine bölünmüştü hem de bu şehir devletleri arasında çatışmalı bir mücadele vardı. İçişlerindeki çatışmaların yanı sıra dış aktörlerce de İtalyan yönetimi zor anlar yaşıyordu. Böyle bir ortamda Makyavelli fikirsal anlamda bazı yetiler geliştirdi (Machiavelli, 2011: 26-28). Makyavelli'nin fikirsal anlamdaki amacı hem yabancı güçlere karşı ülkeyi korumak hem de ülkenin iç güvenliğini sağlamaktı. Diplomat olduğu dönemlerde gözlemlene fırsatı bulduğu toplumlar veya bürokratlar hakkında da önemli bilgi ve tecrübe sahibi olmuştur. Bu bilgi ve tecrübe onun fikirlerinin gelişmesinde önemli katkılar sunmuştur. Makyavelli için İtalyan ulusal birliğinin kurulması temel bir amaçtır. Bu nedenle öncelikli olarak İtalya'daki prenslikler arasında devam eden çatışma ve anlaşmazlık ortamının giderilmesi gerektiği ve akabinde yeni bir ulusal birliğin sağlanabileceği görüşünde olmuştur. Bu fikirsal görüşünü ise "yetenek (virtu)-talih (fortuna)" ile "Ordu-Din" temeline dayandırmıştır (Tunçel, 2010: 18-21).

7.1. Yetenek ve Talih

İnsanların kendi iradeleriyle karar alıp vermelerini ve bu kararları harekete geçirebilecekleri bir güce ve cesarete sahip olmalarını içeren kavram Latince kökenli olan virtudur, yani yetenektir. Talih (fortuna) ise yeteneğin tam tersi bir anlam içerir. Başka bir ifadeyle insanların kendi iradeleri dışında karar alıp veremediği, tamamen dış kaynaklı olan bir durumdur. Ancak her iki kavram da Roma mirasının bir parçası olarak kabul edilebilir (Öztürk, 2013: 187).

Makyavelli bu iki kavram arasında virtu kelimesini daha çok ön plana çıkartmıştır. Çünkü İtalyan birliğinin kurulmasında en önemli etkinin virtudan geleceğine inanmıştır. Bu nedenle İtalyan ulusal birliğini kuracak olan prensin ilk olarak yetenekli olması gerektiğini vurgular (Viroli, 1998: 50-53). Aslında virtu kelime anlamı da bir devletin nasıl yönetilmesi gerektiğine dair mesajlar vermektedir. Çünkü virtu hem erkek olmanın şartlarını hem de cesaret, özdenetim, hükmedici ve kurnazlık gibi anlamlar taşımaktadır. Bu durum ise devleti yönetecek olan liderin taşıması gereken özellikleri öngörmektedir. Bundan dolayı fortunadan ziyade virtu daha ağır basmaktadır (Skinner, 2004: 42-44).

7.2. Din ve Ordu

Makyavelli, yetenek ve talih karşılaştırmasında her ne kadar yeteneğe önem verse de talihin de bir devlet için vazgeçilmez olduğunun kanaatinde. Makyavelli için önemli olan nokta, devleti yönetecek kişinin talihi kendi lehine çevirebilmesidir. Eğer ki bunu başarırsa devleti daha iyi bir şekilde yöneteceğine ve başarıyı ele geçireceğine kanaat getirmektedir. Bunları başarabilen yöneticinin yeni bir İtalyan Cumhuriyeti'ni ortaya çıkaracağına inanmaktadır (Viroli, 1998: 61-63). Yetenek ve talih konusunda başarılı olan yöneticileri üç önemli durumun bekleyeceğini de belirtmektedir. Bu durumu; yasalar, ordular ve din olarak ifade etmektedir. Makyavelli, dini hem iktidarın meşrulaşması açısından hem de yeteneğin şekillenmesi bakımından önemli görmektedir. Zira din ve iktidarın birleşimi ile daha güçlü bir yapının ortaya çıkaracağını savunmaktadır. Ancak dinin hiçbir zaman iktidarın özü olamayacağını; aksine dinin iktidar için bir araç olduğunun da altını çizmektedir (Machiavelli, 2012: 126-128).

Makyavelli, dinin yanı sıra ordunun da yeteneğin sağlanması bakımından önemli bir güç olduğunu savunmaktadır. Ona göre var olan bütün devletlerin temelinde hem yasaların iyi olduğu hem de orduların güçlü ve halktan oluştuğu görüşü yatmaktadır. Nitekim iyi yasalar olsa da ordu kötü olduktan sonra veya olmadıktan sonra yasaların hiçbir anlam ifade etmeyeceğini belirtmektedir. Bundan dolayı yasalar için orduların vazgeçilmez olduğunu ileri sürmektedir (Mansfield, 1996: 24-27).

Kısacası Makyavelli, ulusal İtalyan birliğinin sağlanmasında ve uluslararası arenada İtalya'nın güçlü bir aktör olarak yer edinmesinde yetenekli, talihli, yasaların işlenmesinde orduyu iyi bir şekilde yönetebilecek ve devleti dinle bütünleştirebilecek bir liderin ya da prensin olması gerektiğini savunmaktadır. Bu ilkeler sağlandığı takdirde İtalya'nın hem içte hem de dışta saygınlığı artan bir devlet olacağını kanaatinde olan Makyavelli, aynı zamanda bir devletin uluslararası ilişkilerde nasıl güçlü ve söz hakkına sahip olacağını da mesajını vermektedir.

8. Machiavelli'nin Fikirsal Görüşleri Işığında Uluslararası İlişkiler: Kenya Örneği

Makyavelli'nin savunduğu görüş, uluslararası ilişkilerde devletlerin birbirleriyle siyasi, iktisadi, ticari, diplomasi ve sosyokültürel gibi birçok alanda değişkenliğe ve buna paralel olarak değişime yol açtığıdır. Bu nedenle devletler arasındaki etkileşimin anarşik bir boyut kazandığını, devletlerin birbirlerine karşı net bir politika ile ne dost ne de düşman olduğunu, bu yönüyle de devletler arasında kesin çizgilerle bir politika yürütülemediğini savunmaktadır (Strauss, 1958: 45-47).

Makyavelli'nin görüşleri irdelendiğinde, Makyavelizm denilen bir akım ortaya çıkmaktadır. Çünkü Makyavelli'nin görüşleri hem siyaset hem de ahlak anlayışları üzerine olduğundan uluslararası ilişkilere yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır. Bu nedenle Makyavelizm; Makyavelli'nin siyaset ve ahlak anlayışı arasındaki ilişkiye kendi dönemine egemen olan ve geleneğin dışında kalan yeni bir bakış açısı olarak siyasi alanlara yön vermesidir (Kesgin, 2015: 106-108). Başka bir ifadeyle Makyavelizm, Makyavelli'nin görüşleri üzerine kurulu bir akımdır. Bu akımın en önemli tarafı ise devlet ve devleti yönetenlerle ilgili görüşlere yer veriliyor olmasıdır (Strauss, 1958: 55-57).

Siyasal anlamda Makyavelizm akımı 'amaç' eylemini ön plana çıkarır. Yani amaç için şartlar her ne olursa olsun onu gerçekleştirmek adına bütün araçların kullanımını meşru kılan bir bakış açısı ortaya atmaktadır. Makyavelli'nin de asıl üzerinde durduğu ve uluslararası ilişkiler kulvarında devletlerin çıkarları için her türlü yola başvurmaları gerektiği anlayışı oluşmaktadır (Machiavelli, 2008: 19-23). Bu kritik anlayış sömürgecilik dönemi Afrika'sında yoğun bir şekilde görülmüştür. Sömürgeci Avrupa güçleri tarafından sömürülen Afrika topraklarında yaşanan sömürü eylemleri amaca giden her yolun mübah olduğunu göstermiştir. Bilhassa etnik, dini, sosyokültürel gibi önemli değerler dikkate alınmaksızın sömürülen Afrika coğrafyası ve halkları, dekolonizasyon sürecini yaşamış olsalar da amaca giden her yolun mübahtır siyasetinin vermiş olduğu olumsuz politikalardan kurtulamamıştır. Bundan dolayı sömürge döneminde Afrika coğrafyası ve halkları yoğun bir şekilde Makyavelizm etkisinde kalmıştır (Mansfield, 1996: 41-43).

Dekolonizasyon sürecinden itibaren Makyavelizm akımı bir nebze de olsa etkisini yitirmeye başladı; ancak tamamen ortadan kalkmadı. Başka bir ifadeyle Batı'nın Makyavelizm politikasının yerini 'Afrika-Makyavelizmi' aldı. Bağımsızlığını kazanan Afrika ulusları, zaman kaybetmeden 25 Mayıs 1963 tarihinde Afrika Birliği Örgütü çatısı altında toplandılar. Sömürgecileri kıtadan atmak ve kıtayı yeniden refaha ulaştırmak adına harekete geçen Afrika ulusları, sömürgecilerin çizdikleri yapay sınırları da aynen kabul ettiler. Afrika Birliği Örgütü Şartı'nın IV. ilkesi uyarınca "bağımsızlığını kazanan ülkelerin sınırlarına saygı gösterilecek ve önceden çizilmiş sınırlar kabul edilecektir"², ibaresi kıtada önemli sorunlara yol açmıştır. Bu ilkenin kabul edilmesiyle birlikte Somali-Etiyopya ve Kenya arasında uzun yıllar boyunca anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Makyavelist anlayış sadece ülkeler arasında etkisini göstermemiştir. Bu anlayış ülkelerin iç meselesine de yansımıştır. 2002 yılında Kenya'da yapılan seçimlerde Makyavelist anlayış önemli bir tartışma konusu oldu. Kenya'da Makyavelist politikanın sonu mu? diye başlayan tartışmalar hem halk nezdinde hem de devlet politikasında önemli bir yer işgal etti (Bakari, 2002: 269).

1963 yılında bağımsızlığını kazanan Kenya, 2002 yılına kadar Jomo Kenyatta (1963-1978) ve Daniel Arap Moi (1979-2002) tarafından yönetildi. Bu iki lider döneminde Kenya çok sıkıntılı dönemlerden geçti (Emmanuel, 2014: 1-4). Ancak en sıkıntılı dönem Moi zamanında yaşandı. Çünkü Moi'nin uyguladığı temel politikanın altında Makyavelizm anlayışı hâkimdi. Moi'yi böyle bir anlayışa sürükleyen sebep ise kendisine karşı muhalefetin giderek güçlenmesi olmuştur (Bakari, 2005: 24-27).

Moi, muhalefete karşı her türlü sert politikayı sergilemeye çalışmış, kendi iktidarını korumaya gayret göstermiştir. Fakat Kenya iç siyasetinin giderek anarşik bir durum haline gelmesi Moi ve arkadaşlarını endişelendirmiştir. Bilindiği üzere Makyavelizm akımı, bir ülkenin veya prensin/liderin kendi çıkarları için devletin bütün araçlarının kullanımını meşru kılmaktı. Bu nedenle Moi ve arkadaşları da Makyavelizm akımı doğrultusunda tüm muhalifleri yok etmek amacıyla ülkenin kaynaklarını kullanmıştır. Bunlara paralel olarak

² _____, "Border Disputes Among African States", Organization of African Unity, https://au.int/sites/default/files/decisions/9514-1964_ahg_res_1-24_i_e.pdf Erişim Tarihi: 15.10.2024.

diğer siyasetçiler ise farklı yollara başvurarak Moi ve yandaşlarına karşı mücadele etmiştir (Adar and Munyae, 2001: 1-5).

Bu siyasetçilerden biri de Raila Odinga idi. Odinga yeni bir parti kurmak için öncelikle Milli Gökkuşağı Koalisyonu ile beraber hareket ederek, az bilinen ve neredeyse kapanmak üzere olan Liberal Demokrat Parti'nin başına geçip bu partiyi canlandırdı. Bu vaka Kenya'nın iç siyasetinde Moi'nin Makyavelist anlayışına karşı atılan ilk adımlardan biriydi. Ve halk nezdinde olumlu karşılanmıştı. Sayıları giderek artan muhalefet grupları sadece Odinga ile sınırlı kalmadı. Muhalefet edenler arasında Moi'nin iktidarına son verecek olan en önemli siyasetçilerden biri de Mwai Kibaki oldu (Bakari, 2005: 19-21).

Kibaki, Moi'nin benimsediği Makyavelizm akımını sert bir dille eleştirdi ve kendi iktidarında Makyavelist bir anlayış sergilemeyeceğini; aksine daha iyimser, hükümetin halka yük olmayacağı, yolsuzluk ve rüşvetlerin yer almayacağı, zulümlerin sona ereceği bir ortam oluşturacağını sözünü veriyordu. Kenya'da 2002 yılında yapılan seçimler Kibaki'nin lehine sonuçlandı ve Kibaki Kenya'nın üçüncü devlet başkanı oldu. 2013 yılına kadar ülkeyi yönetti. Her ne kadar Makyavelist anlayıştan uzak durduğunu ifade etse de onun döneminde de Makyavelist anlayış az da olsa etkisini sürdürdüğü ileri sürülebilir. Makyavelizm henüz ne Kenya'da ne de Afrika'nın diğer ülkelerinde bitmiş değildir (Amutabi, 2009: 60-62).

Aslında Makyavelist görüş doğrultusunda her ne kadar *çıkar* için “devletin bütün araçlarını kötü de olsa kullanmak meşrudur” anlayışının yanı sıra Makyavelli, devletin ya da devletlerin birbirleriyle olan münasebetlerinde iyi yönden ilişkilerin olması gerektiğini de savunmuştur (Yamaç, 2011: 69-70). Bu anlamda ikili ilişkilerde diplomasinin işlev göreceğini ve böylece ikili ilişkilerin iyileştirilmeye çalışılacağını vurgulamıştır. Diplomasinin pratiği Makyavelli'ye göre hem gücü elde etmek hem de uluslararası ilişkilerde saygınlık kazanmak açısından önemli ve gereklidir. Bu nedenle Makyavelli'nin diplomasiyi bir devletin temel politikasının yolu olarak görmesi doğal bir durumdur. Söz konusu bu durum Makyavelli'nin bir zamanlar Floransa Cumhuriyeti için diplomat olarak çalıştığı dönemden etkilenmedir (Machiavelli, 2011: 54-57).

Makyavelli, diplomat olarak çalıştığı dönemlerde devletlerin antlaşmalar ve ittifaklar yoluyla da önemli politikalar geliştirebileceğine inanmıştır. Çünkü devletler karşılıklı iş birliği içerisine girdiklerinde bu durum pozitif bir yol alır ve önemli fırsatlar oluşturur. Bu bağlamda oluşan fırsatlar bir yandan liderlerin/hükümdarların yeteneklerine de bağlı olduğunu ifade eden Makyavelli, bu yeteneği hükümdardan gelen zeki diplomatik eylemleri olduğunu da vurgulamaktadır (Pocock, 1975: 34-36).

Özetle Makyavelli, diplomatik yollarla oluşan ittifakların olumlu ya da olumsuz yanlarının görünümü dengeli bir şekilde sağlandığında anarşik bir ortamın oluşmayacağını; aksine devletlerin birbirleriyle daha da çok yaklaşım iş birliğine girişeceğini savunmaktadır. Bu anlamda ittifaklardan oluşan olumlu yanları savunurken akılsızca ilişkilerden oluşan olumsuz yanlardan da uzak durulması gerektiğini ifade etmektedir (Machiavelli, 1950: 29-32). Bu gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda Makyavelli'nin uluslararası ilişkilere bakışı veya anlayışı her devletin kendi *çıkarı* için mücadele etmesi gerektiği, liderlerin devleti yönetirken iç düzeni sağlamaları gerektiği, iç düzenin sağlanmasında gerekirse zor kullanmanın da olması gerektiği ve en önemlisi de bir devletin uluslararası ilişkilerde itibar ve güç kazanması için diplomatik yolları iyi kullanması gerektiğini savunmaktadır (Villari, 1878: 19-21).

SONUÇ

Makyavelli'nin fikirsel görüşleri uluslararası ilişkileri etkilemiştir. Aslında Makyavelli'nin savunduğu fikirlere bakıldığında bu fikirlerin çıkış noktası olarak *Adil Hükümdar* eserini göstermek mümkündür. Makyavelli'den yaklaşık 350 yıl önce yaşamış olan Muhammed ibn Zafer el-Sicili'nin kaleme aldığı *Sulwan al-Muta' Fi Udwan al-Atba (Uyrukları İsyen Eden Yöneticiye Öğütler)* veya bilinen adıyla *Adil Hükümdar* başlıklı kitaptan esinlendiği görülmektedir. Yaşadığı dönemin hem siyasi havasından hem de hükümdarların politikalarından etkilenen Makyavelli *Prens* adlı eseriyle yöneticilere bazı önerilerde bulunmuştur. Özellikle *yetenek ve talih* kavramları ışığında *ordu* ve *din* kavramlarını da birbiriyle pekiştirerek bir yöneticinin/liderin hangi özelliklere sahip olmasını ve nasıl bir politika izlemesini açık bir şekilde ifade etmektedir.

Makyavelli'nin fikrîsel görüşleri daha çok sömürge bölgelerinde uyarlandığı görülmektedir. Her ne kadar yaşadığı dönemde Avrupa'dan örnek verse de bugün gelinen noktada birçok ülke lideri ve halkları üzerinde uyarlanabildiği aşikârdır. Zira Fransa özelinde anlatımlara yer verdiği *Prens* adlı eserinde Fransa'nın uyguladığı stratejik politikaların avantaj ve dezavantajlarına değinerek siyasal görüş doğrultusunda uluslararası ilişkileri etkilediği gözlemlenmektedir. Fransa Kralı XII. Louis'in Milano'yu hızla alıp hızla kaybettiğini eleştiren Makyavelli, bir yöneticinin sahip olması gerektiği temel politikaları dört ilkeyle açıklamıştır. Devleti yaşatmak için her aracın yasal olduğunu; din, ahlak ve hukuk gibi unsurlar devlet altı unsurlar olduğunu ve devletin egemen varlığını sürdürmek için bu unsurların alet edilebildiğini; hukuk ve ahlakın devlet için var olduğunu; en önemlisi de kilisenin devletin ne karşısında ne de üstünde olmaması gerektiğini savunmaktadır. Bunların yanı sıra sömürge altına alınacak bir bölge için ya o bölgenin halkları yok edilmeli ya da o bölgeye sömürgeci güçler tarafından koloniler halinde yurttaşları yerleştirilmelidir anlayışını da ileri sürmektedir. Bunlara ek olarak bölge yok edilemezse ve bölgeye yurttaşlar yerleştirilemezse üçüncü bir adım uygulanmalıdır. Bu adım ise halk içinde dost bulup onları yönetime getirmek ve onlar üzerinden bölgeyi vergiye bağlamak ve siyasal gücünü dolaylı olarak yürütmek gerektiğini ifade eder.

Bu görüşler doğrultusunda devletin güçlü olması ve bu gücü gerektiğinde başka devletlere karşı kullanabilmesi gerektiğini savunmaktadır. Çünkü bir devletin varlığı uluslararası arenada güçlü olmasından geçer. Bu nedenle devleti yönetenlerin, gücü daima hâkimiyetinde bulundurmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bu güç sadece uluslararası alanda değil, ulusal alanda da etkisini göstermelidir. Eğer bu güç gerektiğinde ülkenin halklarına karşı kullanılırsa düzen kurulmuş olur ve egemen güç devleti yöneten hükümdarda kalır savını öngörmektedir. Bununla ilgili Makyavelli; *Halkı bir inanca bağlamak kolaydır ama o inanca bağlılıklarını sürekli kılmak güçtür. Bu nedenle inançları tükendiğinde onları zor kullanarak inandırmanın mümkün olduğu bir düzen kurulmalıdır* (Machiavelli, 2011: 26). Başka bir deyişle Makyavelli, ülke içindeki düzenin kurulmasını 'kuvvet kullanma' yöntemine bağlamaktadır. Bu yöntemle ülkenin hem içte hem de dışta güçlü olacağını iddia eder.

Makyavelli'nin uluslararası ilişkilere etkisi birçok düşünür ve bilim insanları tarafından kabul edilmektedir. Fakat Makyavelli'nin görüşleri uluslararası ilişkilerden ziyade ulusal bir ilişki ve hatta ulusal bir devletin siyasal iklimi üzerine yoğunlaşmıştır. Çünkü Makyavelli daha çok modern bir siyaset teorisi üzerinde durmakta ve bu doğrultuda görüşler ortaya atmaktadır. Bu görüşler ise onun siyasal düşüncesini ortaya çıkartmıştır. Özetle Makyavelli, Floransa Cumhuriyeti için diplomat olarak görevlendirildiğinde bu görev kendisine hem siyasal bir çizgi hem de devlet yöneticilerini eleştirebilecek bir bakış açısı kazandırmıştır.

KAYNAKLAR

- ADAR, Korwa G. and MUNYAE Isaac M., "Human Rights Abuse in Kenya Under Daniel Arap Moi: 1978-2001", *African Studies Quarterly*, Issue: 1, Volume: 5, Winter 2001.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali ve KÖKER, Levent, *Tanrı Devletten Kral Devlete*, Ankara: İmge Yayınevi, 1997.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, *Sokrates'ten Jakobenlere: Batı'da Siyasal Düşünceler (5. basım)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- ALGANER, Yalçın ve ÇETİN, Müzeyyen Özlem, "Avrupa'da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri (I)", *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt XXIII, Sayı 2, 2007.
- AMUTABI, Maurice N., "Beyond Imperial Presidency in Kenya: Interrogating the Kenyatta, Moi and Kibaki Regimes and Implications for Democracy and Development", *Kenya Studies Review*, Vol. 1, Number 1, 2009.
- AYDIN, Mustafa, "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1, 1996.

- BACIK, Gökhan, *Modern Uluslararası Sistem: Köken, Genişleme, Nedensellik*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.
- BAKARI, Mohamed, “Kenyan Election 2002: The End of Machiavellian Politics?”, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol 1, Number: 4, Winter 2002.
- BAKARI, Mohammed, “2002 Kenya Seçimleri: Makyavelist Politikanın Sonu mu?”, Bülent Aras ve diğerleri (ed.), *Yeni Yüzyılda Afrika: Güvenlik, Siyaset, Ekonomi*, İstanbul: TASAM Yayınları, 2005.
- BAYINDIR, Abdülaziz, *Din ve Devlet İlişkileri: Teokrasi ve Laiklik*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 1999.
- CESA, Marco, *Machiavelli on International Relations*, Oxford: University Press, 2014.
- COX, Robert W., “Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations”, *Millennium: Journal of International Studies*, Vol 10, No: 2, 1981.
- COX, Robert W., “Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method”, Stephen Gill (ed.), *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- DALE, Lucy, *Stories From European History*, New York: Longmans, Green And Co. Ltd. Press, 1928.
- EBENSTEIN, William, *Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri*, çev. İsmet Özel, İstanbul: Şule Yayınları, 2001.
- EISENSTADT, S. N., *Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim*, çev. U. Coşkun, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007.
- EMMANUEL, Kisiangani, “Kenya’s Regional Relations: Between Principle and Practice”, *SALIA Policy Briefing 113*, 2014.
- FALK, Richard, *Dünya Düzeni Nereye?* çev. N. Domaniç ve N. Arhan, İstanbul: Metis Yayınları, 2005.
- FLEISHER, M., “A Passion for Politics: The Vital Core of the World of Machiavelli”, M. Fleisher (ed.), *Machiavelli and the Nature of Political Thought*, London: Croom Helm Press, 1973.
- FRANCIS, Keith A., *Charles Darwin and The Origin of Species*, London: Greenwood Press, 2007.
- GRIFFITHS, Martin ve diğerleri, *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*, çev. CESRAN, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2011.
- GUARINI, E. F., “Machiavelli and the Crisis of the Italian Republics”, G. Bock, Q. Skinner and M. Viroli (eds.), *Machiavelli and Republicanism*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- GÜLER, Ayşegül ve AYATA, Ali, “Türk idare tarihinde sosyal devlet anlayışının topluma yansıtılması açısından vakıf medeniyetinin yeri. Hitit Sosyal Bilimler Dergisi, 16(2), 2023.
- JACKSON, Robert, *Classical and Modern Thought on International Relations: From Anarchy to Cosmopolis*, New York: Palgrave Macmillan, 2005.
- HANAR, Murat & SERDAR, Murat, “Medicili Bir Papa: X. Leo”, *History Studies*, 16, No. 3, 2024.
- HOBBSAWM, Eric, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991: Aşırılıklar Çağı*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayıncılık, 2003.
- KESGİN, Ahmet, “Machiavelli ve Makyavelizm”, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, Vol. 5, Issue 1, 2015.
- KISSINGER, Henry, *Dünya Düzeni*, çev. Sinem Sultan Gül, İstanbul: Boyner Yayınları, 2016.
- KNUTSEN, Torbjorn L., *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, çev. Mehmet Özay, İstanbul: Açılım kitap Yayınları, 2015.

- KURUBAŞ, Erol, “Dünya Politikasının Dönüşümü ve Uluslararası İlişkiler Çağı: İlk Çağlardan 20. Yüzyıla”, Şaban Kardaş, Ali Balcı (ed.) *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, İstanbul: Küre Yayınları, 2014.
- LARKINS, Jeremy, *From Hierarchy to Anarchy: Territory and Politics before Westphalia*, New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- LENIN, Viladimir İliç, *Karl Marks: Marksizmin Bir Açıklaması ve Kısa Bir Biyografik Özeti (2. Baskı)*, çev. Vahap Erdoğan, Ankara: Eriş Yayınları, 2003.
- LEUNG, Janice, “Machiavelli ve Uluslararası İlişkiler Kuramı”, çev. Esra Diri, (der.) Faruk Yalvaç, *Uluslararası İlişkiler ve Siyasal Düşünce*, İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık, 2015.
- LEYSSENS, Antony, *The Critical Theory of Robert W. Cox: Fugitive or Guru?* New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- MACHIAVELLI, Niccolo, *The Prince and The Discourses*, New York: Modern Library, 1950.
- MACHIAVELLI, Nicolo, *The Prince*, çev. G. Bull, Harmondsworth (UK): Penguin Books, 1961.
- MACHIAVELLI, Niccolo, *Prens*, çev. Harun Mutluay, İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 2004.
- MACHIAVELLI, Niccolo, *Askerlik Sanatı*, çev. Nazım Güvenç, İstanbul: Anahtar Kitaplar, 2008.
- MACHIAVELLI, Niccolo, *Prens*, Ankara: Alter Yayınları, 2011.
- MACHIAVELLI, Niccolo, *Prens*, çev. Rekin Teksoy, İstanbul: Oğlak Yayınları, 2012.
- MACHIAVELLI, Niccolo *Hükümdar*, çev. Ayşe Çavdar ve Gaye Demircioğlu, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- MANSFIELD, C. Harvey, *Machiavelli's Virtu*, Chicago: University of Chicago Press, 1996.
- MATTINGLY, G., “Machiavelli”, J. H. Plumb (ed.), *The Italian Renaissance*, Boston: Houghton Mifflin, 1987.
- McCORMICK, John P., “Prophetic Statebuilding: Machiavelli and the Passion of the Duke”, *Representations*, Vol. 115, No. 1, 2011.
- MEARSHEIMER, John, *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: Norton Press, 2001.
- MINTER, Adam, “Machiavelli, Violence and History”, *The Harvard Review of Philosophy*, 2 (1), 1992,
- NAJEMY, John M., *A History of Florence 1200-1575*, Oxford: Blackwell Publishing, 2006.
- ÖZCAN-ADİYAMAN, Canan, “Adil Hükümdar ve Prens Eserleri Bağlamında İbn Zafar ve Machiavelli Arasında Dönemsel Bir Karşılaştırma”, *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 2013.
- ÖZLÜK, Erdem, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Soy Kütüğü”, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 9, Sayı 17, 2009.
- ÖZLÜK, Erdem, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Doğuşu, Kimliği ve Sorunları”, Şaban Kardaş, Ali Balcı (ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, İstanbul: Küre Yayınları, 2014.
- ÖZTÜRK, Armağan, “Machiavelli Düşüncesinde Cumhuriyetçi Özgürlük ve Kurucu Lider İmgesi”, *Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 68, No: 2, 2013.
- PLATON, *Devlet*, (29. Baskı) çev. Sabahattin Eyüpoğlu ve M. Ali Cimcoz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- POCOCK, J. G. A., *The Machiavellian Moment*, New Jersey: University Press, 1975.
- POGGI, Giofarnco, *Devlet, Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, çev. A. Babacan, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

- SABINE, George H., *A History of Political Theory*, New York: Holt Press, 1961.
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih: 1918-1994*, (15. baskı), Ankara: İmge Kitabevi, 2007.
- SKINNER, Quentin, *Machiavelli*, çev. Cemal Atilla, İstanbul: Altın Yayınları, 2004.
- SMITH, Antony, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Blackwell Press, 1986.
- SMITH, Antony D., *Milli Kimlik*, çev. B. S. Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- STOENESCU, Dan, (2009), "Islamic and Arab Perspectives on Machiavelli's Virtù", *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, 9(1).
- STRAUSS, Leo, *Thoughts on Machiavelli*, Illinois: Glencoe Press, 1958.
- ŞAHİN, Kenan, (2024). "Otuz Yıl Savaşları'nın Askerî-Politik Boyutu" *Turcology Research*, Sayı 79.
- ŞANBEY, Cemil Ziya, "Leopold Von Ranke: Tarihçilere Yol Gösteren Bir Tarih Üstadı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 18, Sayı 3, 1960.
- TANNENBAUM, Donald & SCHULTZ, David, *Siyasi Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri*, çev. F. Demirci, Ankara: Adres Yayınları, 2005.
- THUKYDIDES, *Peloponnesos Savaşları*, çev. Furkan Akderin, İstanbul: Belge Yayınları, 2010.
- TILLY, Charles, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, çev. K. Emiroğlu, Ankara: İmge Kitabevi, 2001.
- TUNÇEL, Ahu, *Cumhuriyetçi Özgürlük*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- UYSAL, Berna Türkoğan, *Batı Haçlı Seferlerinden Avrupa Birliği'ne*, İstanbul: Iq Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- UZUN, Elif, "Haklı Savaş Düşüncesinin Batılı Kökleri: İlk Çağlardan Yirminci Yüzyıla Jus Ad Bellum Kavramı", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 6, Sayı: 21, 2010.
- VILLARI, Pasquale, *The Life and Times of Machiavelli (fourth edition)*, Londra: T. Fisher Unwin Press, 1878.
- VIROLI, Maurizio, *Machiavelli*, New York: Oxford University Press, 1998.
- WALLERSTEIN, Immanuel, *Avrupa Evrenselciği, İktidarın Retoriği*, İstanbul: Aram Yayınları, 2007.
- WOODRUFF, William, *Modern Dünya Tarihi*, çev. Hale Vardar & Arda Vardar, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2002.
- YAMAÇ, Kadri "Makyavel Ne Demek İstemişti?", *İktisat ve Toplum Dergisi*, Yıl 1, Sayı 9, 2011.
- YURDUSEV, A. Nuri, "Uluslararası İlişkiler Öncesi", (der.) A. Eralp, *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar (11.Baskı)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- _____, "Border Disputes Among African States", Organization of African Unity, https://au.int/sites/default/files/decisions/9514-1964_ahg_res_1-24_i_e.pdf Erişim Tarihi: 15.10.2024.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %100.

Etik Komisyon Onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.